66.61(2)273
Б87
Р: 2306

КПСС-ни
XXVI
СЪЕЗДИ

Л. И. Брежнев

КПСС-ни АРА КОМИТЕТИНИ СОВЕТ СОЮЗНУ КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫНЫ XXVI СЪЕЗДИНЕ ОТЧЕТ ДОКЛАДЫ ЭМДА ИЧ БЛА ТЫШ ПОЛИТИКАДА ПАРТИЯНЫ КЁЗЮУЛЮ БОРЧЛАРЫ

Черкесск 1981

Бютеу къралланы пролетарлары, бирлешигиз!

Л. И. Брежнев

КПСС-ни АРА КОМИТЕТИНИ СОВЕТ СОЮЗНУ КОММУНИСТ ПАРТИЯСЫНЫ XXVI СЪЕЗДИНЕ ОТЧЕТ ДОКЛАДЫ ЭМДА ИЧ БЛА ТЫШ ПОЛИТИКАДА ПАРТИЯНЫ КЁЗЮУЛЮ БОРЧЛАРЫ

1981 джыл февралны 23

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМАНЫ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЕЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК 1981

66.61(2)273
Б 87

С русского на карачаевский перевели:

Акбаев А.Х., Блимготов М. Х.,Кубеков Б. Т., Лайпанов Р. С.-Б., Хубиев А. Х., Чотчаев М. Б.

кар: 2306

Карачаево-Черкесская
областная
БИБЛИОТЕКА

Печатается по изданию: Брежнев Л. И. Отчетный доклад Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики. 23 февраля 1981 г. М., Политиздат, 1981.

© Политиздат, 1981.

© Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю, 1981

Делегат джолдашла! Багъалы къонакъла!

Бизни партияны кёзюулю, джыйырма алтынчы съезди кесини ишин башлады. (Аплодисментле.) Хар замандача, съезд итогланы тергерге, келлик заманнга борчланы белгилерге керек боллукъду.

Ётген дж[illegible]згъа багъа бере, таукел айтыргъа боллукъду: XXV съезд джамагъат ёсюмню баш тенденциялары бла джолларын тюз белгилегенди. (Аплодисментле.) Партияны ленинчи баш джолу джашауда таукел бардырылады: муну алдындагъы съездде салыннган борчла, бютеулей алыб къарасакъ, джетишимли баджарылгъандыла. (Аплодисментле.)

Онунчу бешджыллыкъны кёзюуюнде къралны миллет байлыгъы танг ёсгенди. Аны производство эмда илму-техника потенциалы кёлтюрюлгенди. Совет къралны къоруулау кючю бегигенди. Халкъыбызны джашау болуму бла культурасы кёлтюрюлгендиле.

Совет халкъланы юйюрю бютюн да бирикгенди, бютюн да шох болгъанды. (Аплодисментле.)

СССР-ни джангы Конституциясын кьабыл этиу эм онглу ишлени бири болгъанды. Социалист демократияны ёсдюрюуню бютюн да онглу этапын ачханды ол. Совет адамланы джамагъат эмда кърал ишлеге къошулуулары тириден тири бола барады.

Кетген бешджыллыкъда партия бла халкъны бузулмазлыкъ бирликлери андан да бек бегигенди. Ол зат бизни джамагъатны уллу кючюню кёзлеую болгъанды, алайлай да къалады! (Аплодисментле.)

Халкъла арасы болумну алыб къарасакъ, отчёт кёзюу къыйын эмда къайгъылы болгъанды. Ол зат неден да алгъа дуния политиканы эки тюрлю джолуну кючлю кюрешиулеринде танылгъанды. Бир джа-

нындан, къызыу сауутланыуну тыяр ючюн, рахатлыкъ бла джумушатыуну бегитир ючюн, халкъланы кърал эркинликлери бла азатлыкъларын къоруулар ючюн кюрешиуню джолу. Экинчи джанындан, джумушатыуну бузар ючюн, къызыу сауутланыуну бардырыр ючюн, къоркъутуу бла биреуню ишлерине къатышыр ючюн, азатлыкъ ючюн кюрешиуню ояр ючюн бардырылгъан джол.

Ол кёзюу Совет Союз бла социалист шохлукъну башха къралларыны кючлерини, тириликлери бла сыйларыны андан ары ёсюмлерини джыллары болгъанды.

Халкъланы революцион кюрешиулери джангы хорламла бла белгиленнгенди. Анга шагъатлыкъ — Эфиопияда, Афганистанда, Никарагуада революция-ла, Иранда халкъгъа къаршчы, монархия мизамны къоратыу. 70-чи джыллада колониялы империяланы къоратыу кертисинде тамамланнганды.

Дуниягъа империалист бийлик этиуню сферасы къысхартылгъанды, капиталны къралларында ич къаршчылыкъла, бир-бири бла къаджаулашыу къаты болгъандыла. Империализмни, неден да алгъа американ империализмни, политикасыны агрессиялыгъы кючлю ёсгенди.

80-чи джылланы аллында халкъла арасы къарамлада булутла басыннган болумда Совет Союз къазауат къоркъууну къоратыр ючюн, джумушатыуну сакълар эмда терен этер ючюн кюрешиуню къаджыкъмай бардырыб тургъанды, дунияны къралларыны кёбюсю бла эки джанына да хайырлы иш джюрютюню практикада ёсдюргенди.

Рахатлыкъны сюйген къралла бла, Западны тюз оюм этген къаууму бла бирге отчёт кёзюуню ичинде биз къызыу сауутланыугъа къаршчы кюрешиуню бардырыб тургъанбыз.

Къайсы совет адамдан — коммунистден неда партияда болмагъандан да, бизни партияны арт джыллада джолу не бла белгилиди, деб сорсанг, ол джол неден да алгъа рахатлыкъны сакъларгъа мадар бергени бла белгилиди, деген джууабны эшитириксе. (Кёбге баргъан аплодисментле.) Гитче, уллу да, тюрлю-тюрлю усталыкълары болгъан адамла да таза джюрекден айтадыла: сау бол, партия, аны ючюн! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Бюгюн ким да ачыкъ кёреди: Совет Союз бла аны союзниклери бюгюнлюкде джер джюзюнде рахатлыкъны, бир заманда да болмагъанча, баш дагъаныдыла.

Бютеулей алыб къарасакъ, джолдашла, XXV съездден бери ётген заман алай бош заман болмагъанды. Къралны мюлк ёсюмюнде да, халкъла арасы болумда да къыйын затла аз тюбемегендиле.

Алай болса да этген муратларыбызгъа джетгенбиз. Ол зат энтда бир кере кёргюзеди социалист къуралышны уллу мадарларын, совет халкъны къаджыкъмайын кюрешгенин, бизни ленинчи партиябызны принципли, класс политикасыны тюзлюгюн.

I.

КПСС-ни ХАЛҚЪЛА АРАСЫ ПОЛИТИҚАСЫНЫ ЮСЮНДЕН

Бизни рахатлыкъны бегитир ючюн, халкъла арасы тикликни джумушатыуну терен этер ючюн кюрешибиз — ол неден да алгъа совет халкъгъа аны аллында тургъан урунуу борчланы баджарыргъа керекли тышхы болумланы къурау ючюн кюрешиудю. Алай бла биз керти бютеудуния магъаналы проблеманы да баджарабыз. Нек десенг, бюгюнлюкде рахатлыкъны сакълаудан магъаналы, хар адамны эм биринчи эркинлигин — джашаргъа эркинлигин — баджарыудан магъаналы, андан онглу иш джангыз бир халкъгъа да джокъду.

1. ДУНИЯ СОЦИАЛИСТ СИСТЕМАНЫ ЕСГЕНИ, СОЦИАЛИЗМНИ КЪРАЛЛАРЫНЫ БИРГЕ ИШЛЕУЛЕРИ

Джолдашла!

Бютеу бу джыллада партия, аны Ара Комитети, Политбюро социализмни къраллары бла шохлукъну эмда биргелей ишлеуню бегитиуге таймаздан эс бёлгенлей тургъандыла.

Ала бла бирге биз джангы, социалист дунияны ишлейбиз, къралланы арасында историяда болмагъанча джангы келишиулени, тюзлюкню, тенглик бла къарнашлыкъны къурайбыз.

Ма ол халда къураладыла бизни иш джюрютюулерибиз социалист шохлукъну къраллары бла —

Болгария, Венгрия, Вьетнам, Герман Демократ Республика, Куба, Лаос, Монголия, Польша, Румыния, Чехословакия бла.

Социал экономика ёсюмню, халкъла арасы политиканы бютеу онглу проблемаларыны юсюнден бизни принципли бирлигибиз бегигенди. Ол зат къарнаш коммунист партияланы таймаздан биригиб ишлеулеринден чыкъгъанды, барыбызны да джетишимибизди.

Бизни партияларыбызны башчыларыны арасында бир-бирин терен ангыламакълыкъ, ышанмакълыкъ эмда разылыкъ болгъанлары бек магъаналыды.

Ол джылланы ичинде Къырымда кърал башчыланы отуз джети кере шохлукъ тюбешиулери болгъанды. Протокол джорукъла сакъланмагъанлай, джолдашлыкъ болумда бизни иш джюрютюулерибизни перспективаларын, дуния политиканы баш проблемаларын тинте тургъанбыз, келлик заманнга борчланы белгилегенбиз. Хар тюбешиу бир джангы эмда хайырлы зат бериб тургъанды. Ол огъурлу иш джюрютюуле ючюн къарнаш къралла бла партияланы башчыларына таза джюрекден разылыкъ билдирирге излейме. (Аплодисментле.)

Бир-бирибизге партия-правительство делегацияла джибериу иш таймаздан барыб тургъанды. Ара Комитетлени секретарларыны халкъла арасы келишиулени, идеология эмда къурау-партия ишлени юсюнден кенгешиулери да адет болуб бошагъанды.

Совет Союз бла социалист шохлукъну къралларыны партия организациялары бир-бири бла кёб тюрлю байлам бла биригибдиле. Кёб тюрлю дараджада байланыбдыла — республикаладан, крайла бла областладан башлаб, районлагъа эмда онглу предприятиелеге дери. Кърал органланы, джамагъат организацияланы, производство коллективлени араларында иш джюрютюуле тири, хайырлы болум алгъандыла. Тин байлыкъда бир-бири бла иш джюрютюу идеология бла культура джанындан къысха байламлылыкъла деменгили адет болуб бошагъандыла.

Къралланы арасында иш джюрютюулеге бурундан да халкъла арасы иш джюрютюуле дегендиле. Алай а джангыз бизни заманыбызда, социализмни

дуниясында, бурулгъандыла ала керти да халкъла арасы иш джюрютюулеге. Алагъа миллионла бла адамла тюзюча къошуладыла. Ол зат, джолдашла, социализмни принципли хорламыды, аны адам улуну аллында уллу джетишимиди. (Аплодисментле.)

Бизни иш джюрютюулерибиз джангыдан джангы санагъатланы тута барады. Анга шагъатлыкъ — «Интеркосмос» программа. Къарнаш къралланы космонавтлары къуру илму бла халкъ мюлк ючюн ишлемейдиле. Ала уллу магъаналы политика борчну да толтурадыла.

Бу трибунадан космосну джигитлерин — социализмни къралларыны джигит уланларын — исси алгъышларгъа эркинлик беригиз! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Къарнаш къралланы кёбюсюню конституцияларында Совет Союз бла шохлукъда эмда биригиб ишлеуню идеялары чертиледиле. Ол зат бизни къралгъа уллу ышанмакълыкъды, биз да ол халда джууаб этебиз. СССР-ни джангы Конституциясы социализмни къраллары бла шохлукъну, иш джюрютюулени, бир-бирине болушууну совет тыш политиканы ара ёзегине санайды.

Варшава Договорну Организациясыны, неден да алгъа аны Политика консультатив комитетини Европаны ишлеринде, таб бютеу халкъла арасы ишледе, къаллай уллу магъанасы эмда хайыры болгъанын озгъан заман толу кёргюзгенди. Алгъаракъда Бютеуевропа кенгешиуде джол салыб, бизни договорну баш политика органы кесини Бухарестде, Москвада, Варшавада джыйылыуларында талай джангы башлам чыгъаргъанды. Ол башламла бютеу дунияны эсин кеслерине бёлдюргендиле. Аланы баш муратлары—джумушатыуну сакълау, анга таукел джюрюш бериу, экинчи солуу бериу дегенча затды.

Ол джыллада бизни иш джюрютюуюбюзню джангы органы къуралгъанды: тыш къраллы ишлени министрлерини Комитети. Бусагъатда огъуна, ол зат тюз къуралгъанын толусу бла танытханды, дерге боллукъбуз: тыш политика ишлени дженгил халда келишдириу ёсгенди.

Бирикген сауутлу кючлени къурау тыйыншлы халда баргъанды. Былайда да, хар замандача, къо-

руулау министрлени Комитети иги иш бардыргъанды.

Ара Комитет съездге билдиреди: социализмни къралларыны аскер-политика къорууланыу союзу рахатлыкъгъа керти къуллукъ этеди. (Аплодисментле.) Халкъланы социалист хорламларын ышанигылы къорууларгъа аны не тюрлю мадары да барды. Мындан ары да алай болур ючюн, биз къолдан келгенни этерикбиз! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Джолдашла! Бюгюннгю социалист дунияны суратын бютеулей байрам бояула бла салыудан узакъдабыз. Бизни къралларыбызны ёсюмлеринде къыйын затла да тюбейдиле. Экономиканы кючлю ёсдюрюуге кёчюу, онглу социал программаланы джашауда бардырыу, коммунист ангыны къурау—бу затла бары да алай тынч этилиб къалмайдыла. Былайда заман да, таймаздан баргъан творчество излеуле да керек боладыла. Сёзсюз да, бир-бирибизден юренирге керекбиз.

Социализмни ишлеуню джылларында къарнаш къралла производствону къурауну, анга башчылыкъ этиуню, халкъ мюлк проблемаланы баджарыуну кёб тюрлю ашхы сынамын джыйгъандыла.

Биз билебиз, сёз ючюн, Венгрияда эл мюлк кооперативле бла предприятиелени ишлери къалай уста къуралгъанларын, производствону рационализациясыны, энергияны, сырьё бла материалланы аяулауну ГДР-де къаллай багъалы сынамы болгъанын. Чехословакияда социал баджарыуну системасында сейир эмда магъаналы затла аз тюлдюле. Болгарияда эмда социализмни бир къауум европачы къралларында агропромышленность кооперацияны хайырлы формалары табылгъандыла.

Келигиз, джолдашла, къарнаш къралланы сынамларын эс бёлюб тинтейик эмда кенг хайырландырайыкъ. (Аплодисментле.)

Белгилисича, капитализм бла эришиуню баш магъаналы фронту экономика бла мюлк политиканы санагъатларында къуралгъанды. Кетген съездде биз, къалгъан къарнаш партиялача, узакъ болджаллы нюзюрлю программаланы базасында социалист интеграцияны мындан ары да терен этиуню биринчи борч этиб салгъанбыз. Ол затла эм къыйын, джашауда

эм магъаналы халкъ мюлк проблемаланы баджарыуда болушургъа керекдиле.

Бусагъатда ол программала кесгин ишлеге кёчюб барадыла. Интеграция джюрюш алады. Экономиканы илму бла техниканы бютеу санагъатларында производствону специализациясыны керти хайыры эслененди. Ол джаны бла кёб къралны арасында 120 чакълы келишиу этилгенди эмда эки джанлы келишиуле мингден атлагъандыла. СЭВ-ни къралларыны 1981—1985 джыллагъа халкъ мюлк планларыны координациясы джарашдырылыб бошала кетгенди.

Биргелей ишлеуню джетишимлерини юсюнден айтхан сагъатда, узунлугъу юч минг километр чакълы болгъан «Союз» газопроводну, электропередачаланы джангы линиялары къошулгъан «Мир» энергосистеманы, Усть-Илим целлюлоза заводну, Монголияда «Эрдэнэт» деген тау-магъадан комбинатны, Кубада никел заводланы, ала кибик онглу объектле бла башха джангы къурулушланы керти ёхтемлик бла айтабыз. Аллыбызда уа—бютеу бизни шохлукъну къралларыны барына да хайыр келтирлик онглу ишле.

Экономика ёсюмде, адамланы джашау дараджаларын ёсдюрюуде социализмни къраллары этген затла сау эпоха боладыла. (Аплодисментле.)

Арт джылла талай социалист къралны халкъ мюлкюне эм огъурлу джылла тюл эдиле. Алай болса да, СЭВ-ни членлерини арт он джылда экономика ёсюмлерини джюрюшю капиталны эм ёсюмлю къралларында джюрюшден эки кере онглу болгъаны керти затды. СЭВ-ни членлери дунияны къралларыны арасында эм хыйсаблы ёсген къауум болгъанлай къалгъандыла.

КПСС эмда къалгъан къарнаш партияла келлик эки бешджыллыкъны социализмни къралларыны кючлю производство эмда илму-техника кооперациялы ёсюулерини кёзюую этерге джол тутхандыла.

Джашау кеси быллай борч салады — планланы координациясын саулай экономика политиканы келишиую бла толтурургъа. Мюлк механизмлени структураларын джуукъалашдырыу, министерстволаны, бирлешликле бла предприятиелени кооперациягъа къошулгъан къауумларыны арасында тюзюча бай-

ламлылыкъны мындан ары да ёсдюрюу, биргелей фирмала къурау дегенча ишле биринчи орунга салынадыла. Бизни кючюбюзню, ресурсларыбызны да бирикдириуню дагъыда башха формалары болургъа да боллукъдула.

Кёргенигизча, джолдашла, былайда кёб тюрлю джангы уллу проблема барды. Эшта, къарнаш къралланы башчылары бла бирге джуукъ заманда аланы коллектив халда сюзюу бек хайырлы боллукъ эди.

Сёзсюз да, Совет Союз, бизни социалист партнерларыбызча, байламлылыкъла не джаны бла да бир-бирине хайыр келтирликлерине тырмашады.

Совет Союз къарнаш къралладан кёб тюрлю машина бла оборудование, транспорт мадарла, халкъгъа керекли товарла, сырьёну тюрлю-тюрлюлерин алады. Кесини джанындан СССР социалист рынокга нефть, газ, магъадан, мамукъ, агъач, аны кибик кёб тюрлю индустрия продукцияны береди. Кетген беш джылны ичинде СЭВ-ни къралларындан биз 90 миллиард сом багъасы товар алгъанбыз, биз алагъа бергенни саны уа 98 миллиард сом багъасына джетгенди.

Энди мындан ары къайсы болса да бир социалист къралны, башха къарнаш къралла бла байламлы болмай, бир къауум проблемаланы, сёз ючюн, энергоресурсла эмда сырьё бла баджарыу, илму бла техниканы эм джангы джетишимлерин джашаугъа сингдириу дегенча проблеманы тындырлыгъын кёзюнге кёргюзюрге да къыйынды.

Бизни иш джюрютюулерибизде чыкъгъан проблемаланы биз биргелей баджарабыз, хар къарнаш къралны излеми бютеулей излемибизге не къадар тюз келиширча джолланы излейбиз. Ол затны, сёз ючюн, СЭВ- ни къраллары бир-бирине нефть, газ, дагъыда башха сырье бла промышленность товарла бериулеринде льготалы багъала салыннганларыны юсюнден айтыргъа боллукъду.

Бир-бирде шохлагъа терк болушлукъ этерге керекли болуб да къалады. Сёз ючюн, 1979 джыл Пекинни агрессиясына тюшген Вьетнам да болгъанды алай. СССР эмда бирси социалист къралла терк огъуна анга азыкъ, медикаментле, къурулуш материалла, аскер техника бергендиле. Кампучияда да болгъанды алай, Пекинни сатлыкълары—полпотчула тонаб кетген къралда.

Бу зат, джолдашла, керти социалист интернационализмди. (Аплодисментле.) Совет адамла ангылагъан, джакълагъан да этедиле ол адетни. (Кючлю аплодисментле.)

Социалист рынок бизни шохлукъну къралларыны ёсюб келген излемлерин баджарырча боллугъун барыбыз да сюебиз. Бир-бирибизни мюлк излемлерибизни баджарыуну хайыры, айхай да, къуру коммерция счётла бла тергелмейди. Ол борчну баджарыу мюлк башчыладан, партия къуллукъчуладан джууаблылыкъны, къарнаш къралланы излемлерини юзюлмезден бирлигин терен ангылауну излейди.

Биз Запад бла сатыу-экономика ишлени бардырыргъа сюебиз. Ол зат халкъла арасы иш джюрютюулени тутхучлу этген факторланы бириди. Алай а бу затда капиталист къралланы политикаларын да тергеуге алыргъа керек болады. Бизни бла экономика байламлылыкъларын ала бир-бирде политика джаны бла къысыуну мадарына бурургъа кюрешедиле. Социализмни къайсы болса да бир къралы бла сатыу-алыу этиуде салынган тыйгъычла, айырыула ма ол затха шагъатлыкъ этмеймидиле.

Саулай да алыб къарасакъ, алайын айтыргъа керекди, арт джыллада бизни къралларыбыз джашау ишлеуде борчларын къыйыннга бурулгъан болумлада баджарыб кюрешедиле. Дунияда экономика болумну аманнга бурулгъаны, багъаланы кючлю тукъум кёлтюрюлгенлери кёб затха къатылгъандыла. Джумушатыу процессни тыйылгъаны, империализм башлагъан къызыу сауутланыу бизге да ауур джюк болуб тюшеди.

Идеология кюрешиуню танг къызыугъа кетгени да керти затды. Ол Западха къуру идеяланы бир-бири бла кюрешиулери болуб къалмайды. Запад социалист дунияны ояргъа, аны хылеу этерге деб къуралгъан мадарланы толу системасын хайырландырады.

Империалистле бла аланы эгетлери социалист къраллагъа къаршчы душманлыкъ ишлени тохтаусуз бардырадыла. Ол къраллада болгъан затланы аманлайдыла, терсге бурадыла. Алагъа эм баш зат — адамланы социализмден чиркитиу.

Арт кёзюуде болгъан затла дагъыда бир халны къайтарыб ачыкълайдыла: бизни класс джауларыбыз

кеслерини хорланнганларындан дерс аладыла. Ала социализмни къралларына бютюн да хыйла, аманлыкъчы халда къатыладыла.

Империализмни оюб кюрешген ишине ич политикада джангылычла бла халатла къошулгъан джерледе уа социализмге къаршчы элементлеге тирилирге мадар табылады. Къарнаш Польшада ма алай болгъанды. Анда социализмни джаулары, тышхы кючлени джакълыкъларына таяна, анархияны чыгъара, ишни контрреволюцион джолгъа бурургъа кюрешедиле. ПБИП-ни АК-ни артдагъы пленумунда чертилгенича, Польшада социалист къралны тамалларына къоркъуу чыкъгъанды.

Поляк джолдашла бусагъатда кризис болумдан чыгъар джаны бла ишлейдиле. Ала партияны джигерлигин ёсдюрюрге, ишчи класс бла, урунганла бла байламлылыкъны бегитирге кюрешедиле, Польшаны экономикасын иги этиуню кесгин программасын джарашдырадыла.

Былтыр декабрда Москвада Варшава Договорну кърал башчыларыны тюбешиулери социалист Польшагъа уллу политика джакълыкъ болгъанды. Ол тюбешиу ачыкъ кёргюзгенди: поляк коммунистле, поляк ишчи класс, ол къралны урунганлары кеслерини шохлары бла союзниклерине толу таныргъа боллукъдула; социалист Польшаны, къарнаш Польшаны биз къыйынлыкъда атыб къоярыкъ тюлбюз, кишиге артыкълыкъ этдирлик да тюлбюз! (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.)

Польшада бола тургъан ишле энтда бир кере ангылатадыла, — партия кесини башчылыкъ этген магъанасын бегитир ючюн, халкъны ауазына тынгыларгъа кереклисин, бюрократизмни, волюнтаризмни не тюрлюсюне да къаршчы кюреширге, социалист демократияны таукел ёсдюрюрге, тыш экономика ишледе оюмлу политика бардырыргъа кереклисин.

Дуния социализмни историясы кёб затны сынагъанды. Аны къыйын, кризисли кёзюулери да болгъандыла. Алай а коммунистле джауланы чабыуулларына таукел тюбегендиле эмда хорлагъандыла. (Аплодисментле.) Алай болгъанды, алай да боллукъду. (Кёбге баргъан аплодисментле.) Киши да ишекли болмасын бизни кесибизни излемле-

рибизни баджарыргъа, халкъланы социалист хорламларын къоруулургъа таукеллигибизге!

Рахатлыкъны эмда халкъланы къоркъуусузлукъларыны тюзлюк ишлери ючюн, урунгган адамланы излемлери ючюн кюрешебиз биз. Марксист-ленинчи окъууну кертилиги да бизни джаныбыздады. Бизни кючюбюз бирликде эмда бирикмекликдеди.

Кетген съездде социалист къралланы бир-бирине джууукълашыуларыны процесси баргъаныны юсюнден айтылгъан эди. Ол процесс энтда ёсюб барады. Алай а ол социализмни къралларыны миллет тюрсюнлерин, историялы башхалыкъларын кетермейди. Аланы джамагъат джашауларыны, экономикаларыны формаларыны кёб тюрлюлюгюнде керти джашауда болгъан затны кёрюрге керекди: джашауну социалист тюрсюнюн бегитиуню джоллары бла джорукъларыны байлыгъын.

Варшава Договоргъа эмда СЭВ-ге кирмеген социалист къралла бла иш джюрютюулерибиз да ёсюб барадыла.

Совет-югослав иш джюрютюуле кёб тюрлю санагъатда алгъа барадыла. Келишиулю принципле бла договорла ол затны мындан ары да кенгертиуню иги базасыдыла. Совет-югослав шохлукъну тамырлары терендиле, аны келлик заманына да биз ишексизбиз.

Корея Халкъ-Демократ Республиканы, тышындан киши къошулмагъанлай, кесини ата джуртун рахатлыкъ халда бирикдирир ючюн кюрешгенине Совет Союз джан басады эмда аны бла байламлылыкъны терен, бай этерге тырмашады.

Къытайны юсюнден айырыб энчи айтыргъа керек болады, КъХР-ни арт эки онджыллыкъда социал-экономика ёсюмюню сынамы социализмни джорукъларын бузуу, аны ич эмда тыш политикада магъанасын тюрлендириу неге келтиргенин кёргюзген ауур дерсди.

Къытайны бюгюнгю башчылары кеслери да культура революция деген къыйынлыкъны кёзююнде къралда болгъан джорукъланы «ачы феодал-фашист диктатурагъа» санайдыла. Ол багъагъа бизни къошар затыбыз джокъду.

Къытайны ич политикасында бусагъатда тюрлениуле барадыла. Аланы керти магъаналарын заман

кёргюзюр. Бюгюннгю къытай башчыланы маоизмден къалгъан затланы къаллай бир онгларгъа боллукъларын ол кёргюзюр. Алай а Пекинни тыш политикасында къаллай болса да иги джанына тюрлениулени юсюнден, не медет, алкъын айтыр зат джокъду. Ол политика, алгъынча, халкъла арасы тикликни терен этиуге бурулубду, империализмни политикасына джалгъашыбды. Сёзсюз да, ол зат Къытайны ёсюмню ашхы джолуна бурлукъ тюлдю. Империалистле социализмни шохлары боллукъ тюлдюле.

АБШ-ны, Японияны, дагъыда НАТО-ну талай къралыны Къытай бла аскер-политика байламлылыкъны кенгертирге хазырлыкълары бир бош оюмдан чыгъадыла — аны Совет Союзгъа, социалист шохлукъну къралларына джаулугъун кеслерини энчи излемлеринде хайырландырыу муратдан. Къоркъуулу оюнду ол!

Къытай халкъны юсюнден айтсакъ, биз терен ийнанабыз: аны керти излемлерине рахатлыкъны политикасы тюз келишеди, рахатлыкъны эмда башха къралла бла тюз иш джюрютюулени политикасы.

Совет-къытай иш джюрютюуле бузлагъанлай турса эселе, аны чуруму бизни позициябызда тюлдю. Совет Союз Къытай Халкъ Республика бла джаулукъну излемегенди эмда излемейди. Биз КПСС-ни XXIV эмда XXV съездлери ачыкълагъан джол бла барабыз эмда Къытай бла байламлылыкъны керти хоншулукъну тамалында къураргъа излерик эдик. Къытай бла араны иги этиуню юсюнден бизни оюмларыбыз алгъынчалай къаладыла, къытай халкъгъа ашхы муратларыбыз бла шохлугъубуз тюрленмей тургъанча.

Джолдашла! Кесигиз кёргенден, бютеулей алыб айтсакъ, Ара Комитет социалист къралла бла иш джюрютюулерибизни ёсдюрюр, терен этер джанындан уллу ишни бардыргъанды. Экономиканы, культураны ёсдюрюуде, джамагъат иш джюрютюулени игилендириуде, социалист демократияны кенгертиуде — бютеу санагъатланы барында дуния социализм алгъа таукел барады. **Биз да, совет коммунистле, бу ишде Ленинни партиясы, Уллу Октябрны джурту тутхан магъанагъа сюйюнебиз.** (Кёбге баргъан аплодисментле.)

2. АЗАТ БОЛГЪАН КЪРАЛЛА БЛА ИШ ДЖЮРЮТЮУЛЕНИ ЁСДЮРЮУ

Джолдашла! Отчёт кёзюуде партияны халкъла арасы ишлерини баш итогларыны бири колониялы унугъуудан азатланнган къралла бла иш джюрютюулени танг кенг ёсгениди.

Ол къралла бек кёб тюрлюдюле. Азат болгъандан сора аланы бир-бирлери революцион-демократ джол бла барадыла. Башхалада капиталист келишиуле орналгъандыла. Аланы бир къауумлары кишиге бойсунмауну политикасын бардырадыла, къалгъанлары бюгюн империализмни политикасыны ал тизгининде барадыла. Къысхасы, болум бек къоланды.

Социалист ориентацияны тутхан къралладан башлайым, ёсюмню социалист джолун сайлагъан къралладан. Аланы санлары ёсгенди. Прогрессив джол бла ол къралла, кертиди, бирча бармайдыла, тюрлю-тюрлю къыйын болумлагъа тюшедиле. Алай а баш джоллары бирчады. Ол — империалист монополияланы, хар джердеги онглу буржуазияны эмда феодалланы бетджанларын таймаздан къората барыу, тыш къраллы капиталны ишине тыйгъычла салыу. Ол — халкъны къралына экономикада башчылыкъны бериу, производство кючлени план бла ёсдюрюуге кёчюу, элде кооператив къозгъалыуну алгъа ышырыу. Ол — урунганланы джамагъат джашауда магъаналарын ёсдюрюу, кърал аппаратны халкъгъа керти къуллукъ этген миллет кадрла бла бегите барыу. Ол — бу къралланы тыш политикасында империализмге къаршчы халны болгъаны. Алада урунганланы кёбчюлюгюню излемлерин ачыкълагъан революцион партияла бегийдиле.

Отчёт кёзюуню ичинде Совет Союз шохлукъ бла иш джюрютюулени юсюнден договорла этгенди Ангола бла, Эфиопия, Мозамбик, Афганистан, Йемен Халкъ-Демократ Республика бла. Мындан алда шохлукъ бла иш джюрютюулени юсюнден Договор Сирия бла этилгенди. Аны совет-сирия шохлукъну мындан ары да ёсдюрюуге эмда Джуукъ Востокда тюзлюкню рахат кёзюуге джетиуню ишине иги къуллукъ этеригине ийнанама.

Азат болгъан къралла бла кенг экономика эмда илму-техника иш джюрютюулени бардырабыз. Ала эки джанына да хайырлыдыла. Бизни келишиулерибизде уллу орун алады, къаллай формада болса да, СССР-ни къошулууу бла ол къраллада онглу мюлк объектлени ишлеу.

Кетген джыл битиб бошагъан объектлени арасында ол къралланы экономикаларын алгъа элтирик онглу объектле да аз тюлдюле. Ол, сёз ючюн, Сирияда Ас-Саура деген гидроэнергетика комплексди. Кеси да къралда чыгъарылгъан электроэнергияны 70 процентинден асламын берликди. Алжирде металлургия заводну экинчи очереди, — ол джылына къурч чыгъарыуну 2 миллион тоннагъа ёсдюргенди. Гвинеяда джылына 2,5 миллион тонна боксит чыгъарыучу предприятие, дагъыда башхала.

Бизни къурал, къолундан келгенича, азат болгъан къраллагъа кадрла — инженерле, техникле, уста ишчиле, врачла, устазла — **хазырлау джаны бла болушады.**

Азияны, Африканы къралларыны къурулуш площадкаларында, промышленность бла эл мюлкде, больницала бла окъуу заведениеледе онла бла минг совет устала ишлейдиле. Ала кеслерини уллу социалист Ата джуртларыны бетин тыйыншлы халда чыгъарадыла. Биз ала бла махтанабыз эмда алагъа таза джюрекден джетишимле теджейбиз! (Узакъгъа баргъан аплодисментле.)

Къалгъан къарнаш къралла бла бирге биз азат болгъан къралланы къоруулау кючлерин бегитирге да болушабыз, бизге ол джаны бла тилекчи болсала. Ол зат, сёз ючюн, Ангола бла Эфиопияда этилгенди. Бу къраллада халкъ революцияланы ич контрреволюцияны эмда тыш агрессияны болушлугъу бла теблерге кюрешгендиле. Биз революцияны экспортуна къаршчыбыз, алай а контрреволюцияны экспортун да унаяллыкъ тюлбюз. (Аплодисментле.)

Империализм афган революциягъа къаршчы баямланмагъан керти къазауатны ачхан эди. Ол зат бизни юг чегибизге тюзюча къоркъуу сала эди. Аллай болум бизни шох къралыбызны тилегин къабыл этерге эмда аскер болушлукъ берирге керекли этди.

Карачаево-Черкесская областная библиотека
кар. 2306

Афганистанны джауларыны планлары оюлдула. Афганистанны Халкъ - демократ партиясыны эмда Бабрак Кармаль джолдаш башчылыкъ этген правительствосуну оюмлу, миллет излемлеге келишген политикасы халкъ властны бегитди.

Совет аскер контингентни юсюнден айтсакъ, афган правительство бла келишиб, биз аны ызына чыгъарыргъа хазыр болуб турлукъбуз. Алай этер ючюн, Афганистаннга тышындан контрреволюцион бандаланы джибериую толусу бла тохтатыргъа керекди. Ол затны юсюнден Афганистан бла аны хоншулары келишнуле этиб бегитирге керекдиле. Джангы интервенция болмазына ышаннгылы гарантияла керекдиле. Совет Союзну принципли мураты алайды, биз аны къаты тутарыкъбыз! (Аплодисментле.)

Иранда революцияны халы айырылыб башха тюрлюдю, кеси да арт джыллада халкъла арасы джашауну онглу ишлерини бири болгъанды. Къыйын эмда бир-бирин тутмагъан халлы эсе да, ол кесини тамалы бла империализмге къаршчы революцияды, ич эмда тыш реакция аны шартларын тюрлендирирге тырмашыб кюрешгенликге.

Иранны халкъы азатлыкъ бла джашнаугъа кесини джолун излейди. Ол затда биз анга таза джюрекден джетишим теджейбиз эмда Иран бла тенгликни, айхай да, эки джаны да тутхан джарашыулукъну тамалында огъурлу иш джюрютюулени бардырыргъа хазырбыз. (Аплодисментле.)

Востокну бир къауум къралларында арт кёзюуде ислам лозунгла таукел чыгъарыладыла. Биз, коммунистле, ислам динни тутханланы, башха динлени джюрютгенленича, дин ийнамларына сый беребиз. Баш зат недеди десенг, ол аллай неда бирси лозунгланы чыгъаргъан кючле къаллай муратланы тутханларындады. Исламны байрагъыны тюбюнде азатлыкъ ючюн кюрешиу барыргъа боллукъду. Историяны сынамы, аны ичинде бу арт кёзюудеги сынам, ол затха шагъатлыкъ этеди. Алай а ол сынам исламчы лозунгла бла реакция, контрреволюцион мятежле чыгъаргъан кючле хайырланнганларындан да айтады. Алай бла, иш недеди десенг, къайсы къозгъалыуну да керти магъанасына къараргъа керекди.

Джолдашла! Совет Союзну азат болгъан къралла бла иш джюрютюуюнде, айхай да, бизни Индия бла шохлугъубуз уллу орун алады. Бу державаны халкъла арасы ишледе магъанасыны ёсюб баргъанына сюйюнебиз. Аны бла байламлылыгъыбыз бегий барады. Совет-индия шохлукъ эки къралда да терен тамыр ийгенди, халкъ адет болгъанды. (Аплодисментле.)

Мындан алда Делиде премьер-министр Индира Ганди эмда башха индиячы деятелле бла сёлешиулерибизни себебинден совет-индиячы иш джюрютюулени комплекси алгъа танг тебиннгенди.

Рахатлыкъны сюйген, башына эркин Индия бла биригиб ишлеу совет тыш политиканы келлик заманнга да баш джолларыны бири болгъанлай къаллыкъды.

Индонезия бла эмда АСЕАН-ны башха къраллары бла огъурлу иш джюрютюулени къурауда биз тыйгъыч кёрмейбиз.

Кетген беш джылны ичинде Африкада, Кариб бассейнде эмда Океанияда он джангы кърал баш эркинлик алгъанды. Совет Союз аланы терк огъуна мюкюл этгенди. Зимбабве республиканы къуралгъаны, Намибияда азатлыкъ кюрешиуню къызыб баргъаны, энди уа ол зат ЮАР-да да чыкъгъаны «классикалы» колонизаторланы эмда тюрсюн айырыучуланы бийликлери бошала тебрегенин ачыкъ кёргюзедиле.

Башларына азат болгъан къралланы бегигенлерин империалистле джаратмайдыла. Минг тюрлю джол эмда джорукъ бла ала ол къралланы кеслерине тагъаргъа, аланы табигъат байлыкълары бла не къадар эркин хайырланыргъа, аланы джерлерин кеслерини стратегия муратларында хайырландырыргъа кюрешедиле. Аны бла биргелей колонизаторланы «юлеш да, бийлик эт!» деген буруннгу джорукълары кенг хайырландырылады.

Ма ол кёзден къарайды Запад беш айны узуну барыб тургъан иран-ирак къазауатха. Ол эки къралны излемлеринден къарасанг, къазауатны чыртда магъанасы джокъду. Алай а ол империализмге бек хайырлыды. Империализм, джукъласа да, тюшюнде кёреди ол районда кесини позицияларын орунларына салыуну мадарларын. Иракда,

Иранда да ол затдан тыйыншлы оюм этериклерине ышаныргъа сюе эдик.

Совет Союз ол къарнаш къарнашны ёлтюрюу къазауатны не къадар дженгил тохтатыуну, къаугъаны политика мадарла бла джарашдырыуну таукел излейди. Биз джашауда да тырмашабыз ол затха себеб болургъа.

Энди Джуукъ Востокда проблеманы юсюнден. Джуукъ Востокда башчылыкъ орунну алыр ючюн кюреше, АБШ Кэмп-Дэвидни политикасыны джолуна, араб дунияны бёлюу бла Израилни, Египетни арасында сепарат тиллешиуню кенгирек капитулянт келишиуге буралмагъанды. Алай а ол башха затда джетишим этгенди: бу регионда болумну джангыдан тик этгенди. Джуукъ Востокда рахатлыкъны баджарыу артха тыйылгъанды.

Мындан ары не этерге керекди? Биз ангылагъан бла, ишни орнундан тебдирирге керекди. Керти болумну тамалында тюзлюк халда ишни джарашдырыуну халал эмда коллектив джолун излеуге къайтыр заман болгъанды. Бюгюннгю болумда аны, сёз ючюн, иш этиб чакъырылгъан халкъла арасы конференцияны юсю бла баджарыргъа боллукъ эди.

Совет Союз тутхучлу халда эмда ашхы мурат бла къошулургъа хазырды ол ишге. Биз ол ишни башха къауумла бла — араблыла бла (айхай да, Палестинаны азатлауну организациясын да къошуб), Израиль бла бирге бардырыргъа хазырбыз. Биз ол излеулени АБШ бла бирге бардырыргъа хазырбыз, эсигизге салайым, талай джылны мындан алгъа бизни ол джаны бла белгили сынамыбыз да болгъан эди. Европаны къраллары бла, Джуукъ Востокда тюзлюклю эмда деменгили рахатлыкъны баджарыргъа керти тырмашханланы бары бла да биргелей ишлерге хазырбыз.

Бу затлада, эшта, бек хайырлы магъанасы боллукъду БМО-ну да.

Ишни ёзегине къарасакъ, биз алгъынча ийнанабыз: Джуукъ Востокда керти рахатлыкъны орнатыр ючюн, 1967 джыл Израиль алгъан араб джерлени азат этерге керекди. Палестинаны араб халкъыны керти эркинликлерин джашауда баджарыргъа, ол кесини энчи къралын къурарча этерге керекди. Бу

регионну бютеу къралларыны, аланы ичинде Израилни да, къоркъуусузлукълары бла суверенитетлери баджарылыргъа керекдиле. Баш джорукъла ма быладыла. Аланы детальлары, сёзсюз да, сёлешнуледе ачыкъланыргъа боллукъдула.

Халкъла арасы иш джюрютюулени магъаналы фактору болгъанды эмда алайлай къалады блоклагъа къошулмау ючюн къозгъалыу, кеси да къуралгъанлы 20-джыллыгъын быйыл белгилейди. Аны кючю империализм бла колониализмге къаршчы, къазауат бла агрессиягъа къаршчы бурулмакълыгъындады. Къошулмау ючюн къозгъалыуну дуния политикада магъанасын мындан ары да ёсдюрюуню ачхычы,—ол затны биз алгъышларыкъ эдик,—аны кесини ол магъаналы принциплерине керти болмакълыгъындады.

70-чи джылланы ортасында алгъыннгы колония къралла джангы халкъла арасы экономика мизамны юсюнден вопрос салгъан эдиле. Халкъла арасы экономика иш джюрютюулени демократ тамалда, тенгликни джолунда джангыдан къурауну кереклиси история джаны бла да законлу ишди. Былайда кёб зат этерге боллукъду эмда этерге керекди. Алай а, тюзю, бир-бирде этилгенича, вопросну къуру «бай Север» бла «джарлы Югну» араларында башхалыкъгъа бардырыб къояргъа джарамайды. Биз тюзлюклю халкъла арасы экономика келишиулеге керти себеб болуб тургъанбыз, мындан ары да хазырбыз себеб болургъа.

Бу затха киши да ишекли болмазгъа керекди, джолдашла: КПСС мындан ары да СССР-ни азат къралла бла иш джюрютюулерин ёсдюрюню, дуния социализм бла миллет азатлыкъ ючюн къозгъалыуну союзун бегитиую джолун джанлаусуз тутарыкъды. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

3. КПСС ЭМДА ДУНИЯ КОММУНИСТ КЪОЗГЪАЛЫУ

Энди КПСС-ни дуния коммунист эмда ишчи къозгъалыуда тутхан джолуну юсюнден.

80-чы джылланы чегине халкъла арасы ишчи класс эмда аны политика авангарды — коммунист

эмда ишчи партияла—таукел джюрюш бла келгендиле. Ала урунгганланы эркинликлери ючюн, рахатлыкъ эмда халкъланы къоркъуусузлукълары ючюн таукел кюрешиучюле болуб келгендиле.

Коммунист къозгъалыу кесини тизгинлерин кенгертиуню бардыргъанды, кёбчюлюкню арасында кесини сыйын бегитгенди. Бусагъатда компартияла дунияны 94 къралында тири ишлейдиле. Джангыз Запад Европада арт он джылны ичинде аланы сафларына 800 минг чакълы джангы кюрешчн къошулгъанды. Коммунист идеяланы хорланмазлыкъ эмда кеслерине тартхан кючлерине бу зат этмеймиди шагъатлыкъ! (Аплодисментле.)

Бизни партия, аны Ара Комитети къарнаш партияла бла не тюрлю да иш джюрютюулени мындан ары да кенгертир эмда терен этер джаны бла тири иш бардыргъандыла. Отчет кёзюню ичинде къуру Политбюрону членлери бла членнге кандидатлары, Ара Комитетни секретарлары талай джюз партия делегациягъа тюбегендиле. Аны кибик, КПСС-ни келечилери да компартияланы съездлеринде эмда башха ишлеринде болгъандыла.

Биз къарнаш партияларыбызгъа ич джашауубузда болгъан затланы, тыш политика ишлерибизни хакъындан таймаздан хапар бергенлей турабыз. Тыш къраллы джолдашларыбыз КПСС-ни хар джерде этген практика ишлери бла танышыргъа кенг мадар табхандыла—республикалада, областлада, предприятиеледе бардырылгъан ишле бла. Ол бары да, шохларыбыз кеслери айтханлай, аланы ишлерине болушады.

Тыш къраллы коммунистле бла тюбешиуле бизни партиягъа да болушадыла бир-бир къраллада болумну маджал ангыларгъа.

Компартияланы магъаналары ёсгеннге кёре, аланы алларында тургъан борчла да къыйындан къыйын, кёбден кёб бола барадыла. Ол зат а бир-бирде тюрлю-тюрлю ангыны чыгъарады, класс кюрешиуню кесгин вопросларын баджарыугъа бирер тюрлю кёзден къаратады, партияланы арасында дискуссияла болдурады.

Биз ангылагъан бла, ол керти джорукълу ишди. Компартияланы арасында къайсы болса да бир вопросха бирча къарамау дегенча зат алгъын да бола

эди. Джашау ким да ийнанырча кёргюздю: айрылыкъла болсала да, бютеулей класс душманыбызгъа къаршчы кюрешиуде политика бирикмекликни тутаргъа эмда ёсдюрюрге керекди. Чыкъгъан проблемаланы джарашдырыуда баш арбитр заманды, практикады. Кёб айрылыкъ «тас боллукъду, ажымсыз къурурукъду: ол зат керти ачы джау бла, буржуазия бла биргелей кюрешиуню логикасындан чыгъарыкъды...»[1] деб кёргюзген кёзюуюнде, В. И. Ленин тамам да тюзюн айтханды. (Аплодисментле.)

Кёб болмай бир къауум компартияланы башчылары социализм эмда социалист джамагъатны ишлеу ючюн кюрешиуню джоллары бла формаларыны миллет шартларын сакълауну эркинликлери ючюн кёллери бла къобхан эдиле. Алай болса да,—бу вопросха терс оюм бла къаралмаса,—киши кишиге шаблонла, схемала илиндириб, къайсы болса да бир къралны энчи башхалыгъын къурутургъа излемегенин айтыргъа керекди.

В. И. Ленинни бу вопросда позициясы кимге да белгилиди. «Бютеу миллетле келликдиле социализмге, ол затдан джанларгъа джокъду мадар, — деб джазгъанды ол, — алай а бары да бирча келлик тюлдюле, хар бири демократияны къайсы болса да бир формасына кесини шартын къошарыкъды, пролетариатны диктатурасыны къайсы болса да бир башха тюрлюсюн табарыкъды, джамагъат джашауну тюрлю-тюрлю джанларын социалист халда тюрлендириулени къайсы болса да бир джюрюшюн табарыкъды».[2]

Бизни партия ол ленинчи оюмну джанлаусуз тутады. Ол оюм бюгюн кесини кертилигин история практикада ийнамлы кёргюзгенди. Сагъыш этигиз, джолдашла. Бюгюн джашаб тургъан социалист къралланы биринде да социалист революцияны формалары, джорукълары, джоллары биреуню сынамын алай бош къайтарыу болуб къалмагъанды да. ГДР неда Польша, Венгрия неда Куба, Монголия неда Югославия,—къысхасы, бютеу социалист къралла революцияны кеслерича бардыргъандыла, аны формаларын хар къралны ичинде класс кючлени баз-

---

[1] *Ленин В. И.* Чыгъ. толу джыйымы, 39 т., 225 бет.
[2] Анда, 30 т., 123 бет.

манлыкъларына кёре, миллет джашауну халына эмда тыш къраллы болумгъа кёре сайлагъандыла.

Саут алыб кюрешиу да болгъанды, джангы джамагъат системагъа кёчюню рахатлыкъ формалары да болгъандыла; урунган классланы властны дженгил алгъанлары, узакъ заманны созулгъан процессле да болгъандыла. Бир къауум къраллада революцияла тыш къраллы интервенциядан кеслерин къоруулургъа керек болгъандыла, къалгъанлада тышындан чабыуулла этилмей да къалгъандыла.

Социализмни тамалларын къурау бла бегитиу, социалист джамагъатны ишлеу, айтханымча, тюрлю-тюрлю къраллада бирер тюрлю болгъандыла.

Алайды да, бир тюрлю «унификацияны» юсюнден сёлешиу, джамагъат джашауну тюрлендириуню джолларын унагъанлары бла унамагъанларыны юсю бла компартияланы бир-бирине къаршчы салыу, мени акъылым бла, керти затладан джанлауну юсю бла болдурулгъан затды.

Бир къауум компартиялада бир-бирде критика оюмла айтыладыла бизни къралны ёсюмюню кесгин джолларыны юсюнден. Бизде не да аламатды деб, биз чыртда айтмайбыз. СССР-де социализм кемсиз къыйын, табсыз болумлада ишленнгенди. Партия ары дери джол болмагъан джерледе джол салгъанды. Ол джолда къаллай къыйынлыкъла эмда кемликле тюбегенлерин, алкъын къаллай табсызлыкъла къорамай тургъанларын бизден иги киши да билмейди.

Джолдашлыкъ тутхучлу критикагъа биз эс бёлюб тынгылайбыз. Алай а социалист кертиликни къыйышдыргъан эмда алай бла, сюйсе, сюймесе да, империалист пропагандагъа, класс джауубузгъа къуллукъ этген «критикагъа» биз тамам къаршчыбыз.

Коммунистлени арасында бир акъылгъа келмеуню дженгерге боллукъду, деген оюмгъа таянады партия, — кертиди, ол айрылыкъ революционерле бла реформистлени арасында, творчествону марксизм бла догматикалы сектантствону арасында, солчу авантюризмни арасында принципли тайышыу тюл эсе. Былайда, тюзю, компромиссле болургъа боллукъ тюлдюле—бюгюн да Ленинни заманындача. (А п л о д и с м е н т л е.) Алай а, коммунистле бютеулей ре-

волюцион иш ючюн кюреше эселе, биз ол затха таянабыз: тюрлю-тюрлю оюмланы эмда позицияланы тёзюмлю джолдашлыкъ халда сюзюу аланы бютеулей нюзюрлерине не къадар тыйыншлы болады.

Дунияда коммунист къозгъалыуну уллу бирикдирген мадары, аны мындан ары да бирлешдириу бла сыйын ёсдюрюуню кючлю фактору боладыла коммунистлени рахатлыкъ ючюн кюрешиулери, империализмни агрессив политикасына, халкълагъа ядро катастрофаны къоркъууун салгъан къызыу саутланыугъа къаршчы кюрешиулери.

Баш зат буду: марксизмни-ленинизмни окъууу бла саутланнган коммунистле дунияда болгъан процесслени магъаналарын эмда перспективаларын кимден да терен кёредиле, кимден да тюз ангылайдыла, ол затладан кеслерини ишчи классларыны излемлери ючюн, бютеу къралланы урунгганларыны излемлери, демократия, рахатлыкъ эмда социализм ючюн кюрешиулеринде тыйыншлы оюмла этедиле.

КПСС къарнаш партияла бла кесини арасын ма ол тамалда джарашдырады. Бизни арабыз коммунист партияланы кёбюсю бла—француз, португал, герман, грек, фин, дат, австрия эмда башха европачы компартияла бла — игиди, ашхыды. Аны кибик Американы, Азияны, Африканы, Австралияны къарнаш партиялары бла КПСС-ни иш джюрютюулери игидиле. Биз мындан ары да бегитирикбиз аллай болумну, бизни барыбызны да ара ишибиз ючюн — рахатлыкъ бла социализмни иши ючюн. (Аплодисментле.)

Халкъла арасы коммунист къозгъалыуну джашауунда уллу иш болгъанды Европаны коммунист эмда ишчи партияларыны 1976 джыл Берлин конференциялары. Ол ишчи классха, урунгган кёбчюлюкге къызыу саутланыугъа къаршчы кюрешиуню, джумушатыуну бегитир ючюн, социал прогресс ючюн кюрешиуню керти ышанларын белгилегенди.

1980 джыл Европаны коммунист эмда ишчи партияларыны Парижде тюбешиулери къазауат къоркъуугъа къаршчы кюрешиуню джангы мадарын кёргюзгенди. Ол континентни халкъларыны башларына тюшген уллу къоркъуугъа къаршчы кюрешиулерине себеб болгъанды. Европагъа уа НАТО блокну беги-

ми бла Запад Европада ядролу американ ракеталаны орнатыуну къоркъууу келгенди.

Отчёт кёзюуде КПСС-ни башха демократ кючле бла иш джюрютюулери да бегигендиле. Сёз ючюн, Финляндияны, Бельгияны, Швецияны, Японияны, Испанияны, дагъыда талай башха къралны социалист эмда социал-демократ партиялары бла андан ары да байламлылыгъыбыз бегигенди—баш болуб, къазауат къоркъуугъа къаршчы кюрешиуню вопросларында. Социнтернни башчылары бла тюбешиулерибиз, Социнтернни сауутсузланыуну юсюнден конференциясына бизни къошулгъаныбыз, аны ол проблемаланы хакъындан къурагъан ишчи группасы бла контактыбыз, аны делегациясына КПСС-ни Ара Комитетинде тюбеу бек магъаналы болгъандыла.

Бюгюннгю социал-демократияны танг политика кючю барды. Халкъланы джашау излемлерин къоруулауда, неден да алгъа — рахатлыкъны бегитиуде, халкъла арасы болумну тазалауда, фашизм бла расизмни ыхтырыуда, реакцияны урунганланы политика эркинликлерине хыянатын тыйыуда — ол андан да кёб зат этерге боллукъ эди. Алай а джашауда социал-демократияны башчылары ол ишлени этиуден танг кенгде боладыла.

Аланы кёбюсюне антикоммунизмни вирусу джукъгъанды. Бир къауумлары империализм социалист къраллагъа къаршчы къурагъан кампаниялагъа кеслерин терилтедиле, эмда, атлантика бир иннетлилик дегеннге таяна, къызыу сауутланыуну тюзге санайдыла. Сёзсюз да, аллай политика урунганланы излемлерине келишмейди. Биз аны таукел сёгебиз.

Алай а рахатлыкъ бла демократиягъа хайырлы атламланы барын да биз таукел джакъларыкъбыз. Халкъла арасы болумну бусагъатда къыйын халында социал-демократла бла, профсоюзла бла, дин тутхан къауумла бла, бютеу демократ, рахатлыкъны сюйген кючле бла къазауатны болдурмау бла рахатлыкъны бегитиуде бирге ишлеу бизге бек магъаналы кёрюнеди. Аллай иш джюрютюуню ашхы юлгюсю болгъанды былтыр халкъланы рахатлыкъ ючюн Софияда джыйылгъан Бютеудуния парламенти.

Совет коммунистле алгъышлайдыла компартияланы кеслерини сафларын бегитиуде, халкъла бла байламлылыкъны кючлю этиуде, ишчи классны эмда бютеу урунгганланы излемлерин, аланы демократ праволары бла эркинликлерин джакълауда, монополияланы уллу властларын къысхартыр ючюн кюрешиуде, милитаризмни ёсгенин тыяр ючюн, бютеу къралланы социалист ёсюмлерини перспективалары ючюн кюрешиуде джетишимлерин.

Джолдашла! Террор бла ызлауну, тюрмеле бла концлагерлени ийнели чыбыкъларыны ичлери бла ётдюрюб, халкъланы насыблары ючюн къаджыкъмай хар кюнде бардыргъан къыйын ишлеринде сакълаб келедиле капиталны къралларыны коммунистлери марксизмни-ленинизмни эмда пролетар интернационализмни муратларына кертиликлерин. (Аплодисментле.)

Фашист диктатураланы тюрмелеринде азаб чекген, полицияны артыкълыкъларын кёлтюрюб тургъан, подпольеде ауур кюрешиуню бардыргъан къарнашларыбызгъа—коммунистлеге исси джакълыгъыбызны билдиребиз. Артыкълыкъ сынагъанла бла, къуру оюмлары ючюн граждан эмда политика эркинликлеринден айырылгъанла бла, ишчи классны партиясында болгъанлары ючюн къыйынлыкъ чекгенле бла бир иннетли болгъаныбызны билдиребиз. (Аплодисментле.)

Коммунистлеге—халкъны иши ючюн джигит кюрешиучюлеге — сый эмда махтау! (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.)

4. КАПИТАЛИСТ КЪРАЛЛА БЛА ИШ ДЖЮРЮТЮУ. АГРЕССИЯНЫ КЮЧЛЕРИНЕ КЪАРШЧЫЛЫКЪ. РАХАТЛЫКЪ БЛА ИШ ДЖЮРЮТЮУЛЕНИ ПОЛИТИКАСЫ

Джолдашла! Отчёт кёзюуде СССР капиталист къралла бла келишиб джашауну эмда бир-бирине хайыр берген иш джюрютюулени ленинчи рахатлыкъ политикасын, империализмни агрессив дыгаласларына къаты джууаб къайтарыуну политикасын тири бардыргъанлай тургъанды.

Ол джыллада капитализмни бютеулей кризиси андан ары да тереннге кириб баргъанды. Капита-

лизм, сёзсюз да, кесини ёсюмюнде уюб къалмагъанды. Алай а ол кетген он джылны ичинде экономика оюлууну ючюнчю кере сынайды.

Инфляция ёмюрде болмагъанча масштабла алгъанды. 1970 джылдан бери ёсюмлю капиталист къраллада багъала орта хыйсаб бла 2,3 кереге ёсгендиле, аны ичинде 1975 джылдан бери — 1,5 кереге. Инфляцияны ёсгени кючлюден кючлю бола барады. Аны ючюндю Бирлешген Штатланы джангы президентини, къуллугъуна кире туруб, АБШ-ны «миллет историяны ичинде инфляция эм осал кёзюуню» сынагъаныны юсюнден айтханы, аны кибик «инфляция миллионла бла американлыланы джашау болумларыны тамалларын люуюлдетир къоркъуу салады» дегени.

Капиталист экономиканы кърал джанындан джарашдырыргъа кюрешиу къалай аз болушханы тамам ачыкъ кёрюнеди. Инфляциягъа къаршчы мадарла эте, буржуй правительствола производствону тыйылыуу бла ишсизликни ёсгенине себеб боладыла; производствону кризис халда артха кетгенин тыяргъа кюрешебиз деб, ала инфляцияны бютюн да къызыугъа киргизедиле.

Джашау айрылыкъла эсленирча къызыугъа киргендиле. Капиталист джамагъатны болумунда эм джангы илму-техника джетишимлени производствогъа сингдириу урунганлагъа къаршчы бурулады, миллионла бла адамланы фабрикаланы, заводланы эшиклеринден тышына атады. Он джылны ичинде ёсюмлю капиталист къраллада ишсизлени аскери эки кереге ёсгенди. 1980 джыл ол 19 миллион адамгъа джетгенди.

Къаллай болса да бир социал реформаланы юсю бла класс кюрешиуню шош этебиз деген дыгалас джетишимли болмайды. Он джылны ичинде забастовкалагъа къошулгъанланы саны 30 процентден асламгъа ёсгенди, сынгар официал билдириулеге кёре, миллиардны тёртден бири болгъанды.

Империалистлени арасында айрылыкъла ёседиле, рынокла ючюн, сырье бла энергияны источниклери ючюн кюрешну къызыугъа кириб барады. Япон эмда западевропачы монополияла американ капитал бла джетишимли конкуренция бардырадыла, аны

ичинде АБШ-ны ич рыногунда да. Джетмишинчи джыллада дуния экспортда АБШ-ны юлюшю 20 процент чакълыгъа къысхартылгъанды.

Капитализм чекген табсызлыкъла аны политикасына, аны ичинде тыш политикасына да, къатыладыла. Капиталист къраллада тыш политиканы баш джолларыны юсюнден кюреш къаты болгъанды. Арт кёзюуде джумушатыуну, сауутну мардалауну, Совет Союз эмда башха социалист къралла бла араны иги этиуню джаулары бютюн да тирилгендиле.

Авантюризм, кеслерини энчи муратлары ючюн адам улуну джашау излемлерин картагъа салыргъа хазырлыкъ—ма бу затла бютюн да ачыкъ кёрюнедиле империализмни эм агрессив къауумларыны политикасында. Халкъланы эркинликлери бла излемлерине толусу бла терс къарауларын кёргюзе, халкъланы азатлыкъ ючюн кюрешиулерин ала «терроризм» халда ангылатыргъа излейдиле. Керти да адам джетмез затха джетерге умут этедиле — дунияда прогрессив тюрлениулени джолуна тыйгъыч салыргъа, халкъланы джазыуларына оноу этиу деген магъананы кеслерине къайтарыргъа.

Емюрде болмагъанча ёседиле аскер джоюмла. АБШ-да ала джылына джюз элли миллиард долларгъа джетгендиле. Амма, аллай астрономиялы санла да хош этмейдиле американ аскер-промышленность комплексни, ол андан да асламны излейди. Вашингтонну излемлерине бой сала, НАТО-да АБШны союзниклери да бу ёмюрню аягъына дери аскер джоюмланы таймаздан ёсдюрюб барыргъа борч алгъандыла, кертиди, бир къауумлары — асыры да сюймегенлей.

Ол уллу хакъны иги кесеги стратегия ядро сауутну джангы тюрлюлерин дженгил чыгъарыугъа барады. Аллай сауутну чыгъарыу рахатлыкъны ишине къоркъуу салгъан аскер доктриналаны чыгъарады, сёз ючюн, Картерни махталгъан директивасычаланы. Ядро къазауат бир кесек джерде барыргъа боллукъду, деген оюмну сингдирирге кюрешедиле адамлагъа, аллай къазауатны бардырыргъа боллукъду, деген акъылгъа келтирирге излейдиле.

Ол а халкъланы тюзюча алдауду! Американ ангыгъа кёре, «мардаланнган» ядро къазауат, сёз

ючюн, Европада барса, аны аллында огъуна европачы цивилизацияны тас боллугъу хакъды. Бирлешген Штатла кеслери да къазауатны ёртенинден бир джаякълаб къаллыкъ тюл эдиле. Сёзсюз да, аллай планла бла «доктринала» бютеу халкъланы барына да, американ халкъны да айтыб, керти уллу къоркъуудула. Ол планланы бютеу дуния сёгеди. Халкъла алагъа таукел «Огъай» дейдиле! (Аплодисментле.)

Империалист къауумла бийлик этиуню, башха къралла бла халкъланы бойсундурууну категориялары бла оюм этедиле.

Монополиялагъа биреуню нефти, ураны, джылтырауукъ металлары керекдиле — эмда АБШ-ны «джашау излемлерини» сферасына бютеу Джууукъ Восток, Африка, Индия океан тергеледиле. Ары таукел киреди АБШ-ны аскер машинасы эмда анда кёб заманнга къалыргъа умут этеди. Индия океанда Диего-Гарсия айрымкан, Оман, Кения, Сомали, Египет — андан ары уа не?

Джоюмланы башхала бла юлешир ючюн, аны бла биргелей НАТО-да тенглерин кесине къатыракъ байлар ючюн, АБШ ол блокну эркинликлерин кенгертирге излейди. Вашингтончу стратегле кеслерини аскер хазырланыуларына онла бла башха къралланы къошаргъа, дунияны кеслерини базалары, аэродромлары, саут складлары бла байларгъа излейдиле.

Ол ишлени тюзча кёргюзюр ючюн, ала «совет къоркъуу» деген таурухну джаядыла. Ол къоркъуу Джууукъ эмда Орта Востокну нефть байлыкъларына неда нефть ташылгъан джолларына салынады, дейдиле. Ол иш этиб чыгъарылгъан ётюрюк хапарды, нек десенг, аны авторлары иги биледиле СССР-ни анга, башхасына да къатылыргъа излемегенин. Башха айтсакъ, ол районну шкок отну гёзенине буруу бла Западны нефть излемлерин «къорууларгъа» боллукъду, деб кёлге келтириу бош затды.

Огъай, Перс богъазны районунда эмда анга джууукъ джерледе рахатлыкъны кертисинде къалай баджарыргъа кереклисине биз башха тюрлю къарайбыз. Алайгъа джангыдан джангы тенгиз эмда хауа армаданы тартыуну, аскерле бла сауутну джыйышдырыуну орнуна биз, халкъла арасы келишиу этиб, бы-

лайда аскер къоркъууну къурутууну излейбиз. Барыбызны да кючюбюз бла, къайсы джаныны да законлу излемлерин тергеуге ала, бу районда тынчлыкъ бла шошлукъну орнатыргъа боллукъду. Бу регионну къралларыны суверенли эркинликлерине, аланы башха къралла бла байлагъан тенгиз эмда башха коммуникацияларыны къоркъуусузлукъларына гарантия берирге боллукъду. Мындан алда Совет Союз берген оюмланы магъанасы ма олду. (Аплодисментле.)

Ол башлам кенг джакълыкъ табханды дунияда, аны ичинде Перс богъазны бир къауум къралыны джанындан да. Алай болса да, совет оюмлагъа къаршчы тургъанла да табылгъандыла — кимни джанындан болгъанларын билирге къыйын тюлдю. АБШ-ны эмда НАТО-ну башха къралларыны правительстволары ол вопросха, ашыкъмай, терс къарамай, тыйыншлы болумну биргелей излерча сагъыш этерле, деб турабыз.

Бу ишде келишмеклик Дуния океанны тюрлютюрлю районларында аскерчиликни кем этиу дегенча магъаналы затны аллын башларгъа боллукъ эди.

АБШ бла иш джюрютюулерибизде бу джылланы узуну, алгъынча, принципли эмда тутхучлу джолну тутханлай турабыз. Не келсин, Вашингтонну алгъынгы администрациясы иш джюрютюулени ёсдюрюуге, бир-бирин ангылаугъа таянмай эди. Бизни къысаргъа умут этиб, аны ал джылларында совет-американ келишиуледе уллу кюрешиу бла джарашдыргъан ашхы затларыбызны ояргъа изледиле. Ахырында бизни арабызда байламлыкъ талай ишде артына кетиб къалды. ОСВ-2 Договорну джашаугъа киргизмедиле. Сауутну къысхартыуну бир къауум вопросларында, сёз ючюн, башха къраллагъа сауут сатыуну къысхартыуда, АБШ бизни бла сёлешиулени кеси тохтатыб къойду.

Не медет, Акъ юйде башчылыкъ ауушуннгандан сора да, Вашингтондан ачыкъ аскерчи чакъырыула бла айтыула эшитиледиле. Ала бизни къралларыбызны арасында хауаны иш этиб бузаргъа кюрешгенча кёрюнедиле. Ышаныргъа сюе эдик, бюгюн Американы политикасын бардыргъанла эм ахырында болумгъа бираз керти кёзден къарарыкъ болурла деб. СССР бла АБШ-ны арасында къуралгъан ас-

кер-стратегия тенглик, аны кибик Варшава Договор бла НАТО-ну арасында базманлыкъ бизни планетада рахатлыкъны сакъларгъа керти къуллукъ этедиле. Биз кишиден аскер джаны бла онглу болургъа излемегенбиз, излеген да этмейбиз. Ол бизни политикабыз тюлдю. Алай а биз кесибизден онглу болууну да унарыкъ тюлбюз. Аллай дыгаласла, аны кибик бизни бла кючге таяныб сёлешиу чыртда перспективалы затла тюлдюле! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Кючню къуралыб тургъан тенгишлигин бузаргъа кюрешмеу, къызыу сауутланыуну джангы, бютюн да кёб джоюм этдирлик эмда къоркъуулу кёзюуюн башламау — керти кърал оюмну ара ёзеги бу эди. Аны ючюн а, кертиси, «совет къоркъуу» деген эски къарантханы керти политикадан тышына къыстаргъа заман джетгенди.

Келигиз, керти болумгъа бир къарайыкъ.

Стратегия ядро сауутну неда Европада орта узакълыкъгъа учхан ядро ракеталаны юслеринден бара эсе уа сёз, ол экисинде арабызда тенгишлик сакъланады. Сауутну бир тюрлюсю бла Запад онглуду, экинчи тюрлюсю бла — биз. Тенгишлик бютюн да деменгили боллукъ эди, тыйыншлы договорла бла келишиуле этилселе.

Андан сора танкаланы юсюнден айтадыла. Кертиси да, Совет Союзда ала асламдыла. Алай а НАТО-ну къралларында да аз тюлдюле. Андан сора да аланы танкалагъа къаршчы кюрешген мадарлары иги огъуна асламдыла.

Сауутлу кючлени бютеулей кёблюгю бла Совет Союз онглуду деген хапар да тюз тюлдю. АБШ бла НАТО-ну башха къралларында ол кюч СССР бла Варшава Договорну къралларында болгъандан асламды.

Сора къаллай совет аскер онглулукъну юсюнден барыргъа боллукъду сёз?

АБШ-ны башына, дунияны башха къралларыны башларынача, аскер къоркъуу тюшгенди. Алай а аны чыгъаргъан Совет Союз тюлдю, аны онглулугъу деген таурух тюлдю, къызыу сауутланыу, дунияда сакъланыб тургъан тиклик кеслеридиле. Кёлге келген къоркъуу болмай, ол керти къоркъуу бла кюре-

ширге биз хазырбыз — Америка бла, Европаны башха къраллары бла, планетабызны бютеу къраллары бла бир къол болуб. Къызыу сауутланыуда бир-бирин озаргъа кюрешмеклик, ядро къазауатда хорламгъа базыныу — бу затла къоркъуулу оюмсузлукъладыла. (Аплодисментле.)

Халкъла арасы болум кёб затда СССР бла АБШны политикасына кёре болады, деген айтыуну ким да тюзге санайды. Бюгюнлюкде бизни арабызда хал эмда халкъла арасы проблемаланы табсызлыкълары болумну бир джанына этилирин излейдиле, биз ангылагъан бла, тюрлю-тюрлю дараджада сёлешиуню, таукел сёлешиуню, бардырыргъа керекли этедиле. Биз сёлешиуге хазырбыз.

Сынам кёргюзген бла, бу ишде керти онглу атлам эм баш дараджада сёлешиудю. Ол зат тюнене керти эди, бюгюн да кертилей къалады. (Аплодисментле).

СССР АБШ бла тыйыншлы иш джюрютюулени излейди. Ол зат эки къралны халкъларыны излемлерине, бютеу адам улуну излемине да келишеди, башха тюрлю тюз джол джокъду. (Аплодисментле.)

Джолдашла! Кетген бешджыллыкъ партия бла совет къралны Европада рахатлыкъ бла къоркъуусузлукъ ючюн нюзюр этиб кюрешнулерини джылларыды.

Европа континентде, джумушатыуну джауларыны кюрешгенлерине да къарамай, эки тукъум къуралышны къралларыны арасында рахатлыкъ иш джюрютюуле бютеуден аман бармайдыла. Политика контактла кенг эмда къалын болгъандыла. Тыш политиканы талай проблемасында биз аз табмагъанбыз бир тил. Мюлк, илму-техника эмда культура байламлылыкъла, джангы болумгъа кёче, ёсюб барадыла. Бютеу Европада иш джюрютюулени тюрлю-тюрлю вопросларыны хакъындан кёб кърал къошулгъан кенгешиуле баргъандыла.

Франция бла бизни байламлылыгъыбызны кенг системасы къуралгъанды. Тюрлю-тюрлю дараджада, неден да алгъа президент В. Жискар д' Эстэн бла, таймаздан политика сёлешиулени бардырабыз. Советфранцуз сатыу-алыуну объему юч кереге ёсгенди. Илмуну, техника бла культураны санагъатларында биригиб ишлеу 300-ден артыкъ тема бла джолну ту-

тады. Халкъла арасы аренада Францияны этген ишлерини барына да хош болуб къалалмасакъ да, бизни арабызда болум джумушатыуну онглу фактору болгъанлай къалады, аны мындан ары да тутхучлу ёсеригин сюебиз. (Аплодисментле.)

1970 джыл этилген договорну эмда андан сора болгъан келишиулени базасында Германияны Федератив Республикасы бла бизни иш джюрютюулерибиз саулай да иги халда къуралгъандыла. 1978 эмда 1980 джыллада канцлер Г. Шмидт бла тюбешиулерибиз, андан алгъа В. Брандт бла тюбешиулерибизча, европачы континентде джумушатыуну ишине хайырлы юлюш къошхандыла, совет-западгерман хайырлы байламлылыкъны къарамларын кенгертгендиле. Бизни ГФР бла сатыу этиуюбюз бешджыллыкъда эки къат чакълыгъа ёсгенди. Экономика ишлерибизде белгили орун аладыла онглу проектле, сёз ючюн, «Атоммашха», Осколь электрометаллургия комбинатха, химия промышленностну предприятиелерине оборудование бергенча, газопроводлагъа быргъыла бла башха керекле бергенча ишле эмда башха байламлылыкъла.

Алай болса да, СССР бла ГФР-ни джоллары танг айырылыб кетген магъаналы санагъатла да бардыла.

Къуру Запад Берлинни юсюнден тёрт кралны арасында этилген келишиуден джанларгъа, талай вопросда ГДР-ни къраллыгъын тергеуге алмазгъа Бонн этген дыгаласланы айтыб къояйыкъ. Биз джетмишинчи джыллада этилген келишиулени къаты эмда толусу бла тутууну излейбиз. Ол зат эки кралны арасында бир-бирин ангылауну, иш джюрютюулени, аны кибик Европада рахатлыкъны ишин баджарыуну магъаналы джериди.

Бизни Италия бла ишлерибизде да белгили прогресс танылады. Политика контактла, экономика иш джюрютюуле, эки халкъны да культура байлыкъларын бир-бирине кёргюзюу дегенча затла боладыла.

Шохлукъ бла ашхы хоншулукъну магъаналы тамалында ёседиле совет-финляндия иш джюрютюуле. Европада къоркъуусузлукъну бегитиуде Финляндия эмда аны президенти Кекконен къошхан юлюшге биз разыбыз. Бизни экономика ишлерибиз иги баргъанларына, онглу промышленность объектлени биргелей ишлеуде джетишимлеге да хош болабыз.

Бизни хоншубуз Турция бла огъурлу иш джюрютюулени мындан ары да ёсдюрюрге, Греция бла бурундан келген байламлылыкъны кенгертирге хазырбыз. Аны кибик Австрия бла, Швеция, Бельгия, Кипр эмда талай европачы кърал бла арабызны игиден иги болуб баргъанына сюйюнебиз. Къыркъ джылны тыйылыб тургъандан сора, Испания бла иш джюрютюулерибиз да тыйыншлы джолгъа тюшгендиле.

Совет-ингилиз иш джюрютюулени айтсакъ а, былайда, не медет, бизни терслигибиз болмагъанлай, иш орнунда тохтаб турады. Мени акъылым бла, алайлыгъы не СССР-ни, не Англияны излемлерине келишмейди.

Европада ишлени юсюнден айтхан заманда, Европада рахатлыкъгъа джангы уллу къоркъуула тюшгенлерин сагъынмай къояргъа джарамаз. Былайда сёзню баргъаны НАТО-ну Запад Европада джангы американ ракета-ядро мадарланы орнатыргъа этген оноууну юсюнденди. Ол оноу, ала айтханча, совет чёрчекликге «джууаб» тюлдю, Западда айтханлары-ча, арсеналны адетли «модернизациясы» тюдю. Европада тенг тартхан аскер балансны НАТО-ну джанына дженгдирирге излемеклик былайда ачыкъ кёрюнюб турады.

Ачыкъ ангылашыныргъа керекди: СССР-ге эм да аны союзниклерине ууланнган джангы американ ракеталаны ГФР-ни, Италияны, Англияны, Голландияны неда Бельгияны джерлеринде къуруу бизни ол къралла бла иш джюрютюулерибизге къатылмай къаллыкъ тюлдю, ол зат аланы кеслерини къоркъуусузлукъларына салгъан заранны айтмай къойсакъ да. Алайды да, ол къралланы правительстволары бла парламентлери бу ишлени бютеу барын энтда джангыдан чекселе керекди.

Европачы халкъланы терен джашау излемлери Европаны башха джол бла барлыгъын — Хельсинкиде салыннган джол бла барлыгъын излейдиле.

Биз ангылагъан бла, Бютеуевропа кенгешиуде башланнган процесс юзюлмей барыргъа керекди. Сёлешиулени не тюрлюсюн да — кёб кърал къошулгъан, эки кърал къошулгъан сёлешиулени да — Европаны къайгъылы этген проблемаланы баджарыуда хайырландырыргъа керекди.

Япония бла арабызны юсюнден. Аны тыш политика джолунда табсыз затла кёб бола барадыла — Вашингтон бла Пекинни къоркъуулу планларына джан басыу, милитаризмге дженгиу. Биз алай а, айтыб къояргъа, ол затны Токиону ахыр муратына санамайбыз, анда болумгъа кенг къарау, кесини энчи излемлерин ангылау дегенча затла онглу болурла, деб ышанабыз. Алгъынча, энтда СССР Япония бла деменгили эмда керти хоншулукъ иш джюрютюулени бардырыргъа излейди.

Дуния аренада Латин Американы къралларыны магъаналары таиг ёсгенди, аланы ичинде Мексиканы, Бразилияны, Аргентинаны, Венесуэланы, Перуну. Латин Американы къраллары бла СССР-ни бир-бирине хайыр келтирген ишлерини кенгергенлерине биз разыбыз, мындан ары да ол байламлылыкъны ёсдюрюрге хазырбыз.

Канада бла араны иги этиуде резервле аз тюлдюле. Къалгъан капиталист къраллача, аны бла да иш джюрютюулени мындан ары кенгертирге эшикле ачыкълай турлукъдула—правительствола бла, парламентле, иш баджаргъан къауумла, культураны деятеллери, джамагъат организацияла бла да эм кенг иш джюрютюулени бардырыргъа.

Алай бла, джолдашла, алгъын В. И. Ленин белгилеген рахатлыкъ политика бюгюннгю халкъла арасы болумгъа онглудан онглу хайырын тийире барады. Джетмишинчи джылла ол затны ким да ийнанырча кёргюздюле.

Хар халкъны эмда бютеу адам улуну аллында тургъан магъаналы рахатлыкъ борчланы баджарыр ючюн, бютеу къралланы хайырлы иш джюрютюулерин излейди джашау.

Ол иш джюрютюуле уа тюбсюз утопия тюлдюле. Аланы ёзеклери, алкъын къарыусуз болсала да, бардыла эмда бюгюнлюкде джашайдыла. Аланы кёрюрге, багъалатыргъа эмда ёсдюрюрге керекди.

Хайырлы иш джюрютюуле бусагъатда да ёсюб барадыла, аланы ичинде халкъла арасы организацияланы рамкаларында, иги кесек къралны арасында да. Ол затла атом энергияны рахатлыкъ муратда хайырландырыу, джукъгъан ауруулагъа къаршчы кюрешиу, къарангылыкъны къоратыу, история эмда куль-

тура эсгертмелени сакълау, хауаны прогнозларыны къуллугъу дегенча санагъатладыла. Аланы барына да таукел къошулады бизни кърал.

Айтыргъа, джашауда къралланы рахатлыкъ иш джюрютюулерин мындан ары да бардырыргъа сыналгъан тамалла бардыла. Ол затны баджарыргъа кереклиси уа бютюн да иги таныла барады. Сёз ючюн, энергияны джангы источниклерин ачыу эмда хайырландырыу, планетаны ёсюб келген халкъын азыкъ бла баджарыу, джерибизни табигъатыны байлыгъын толусу бла сакълау, космосну мийиклерин эмда Дуния океанны теренлерин билиу дегенча проблемаланы айтыб къояйыкъ.

5. РАХАТЛЫКЪНЫ БЕГИТИРГЕ, ДЖУМУШАТЫУНУ КЕНГЕРТИРГЕ, КЪЫЗЫУ САУУТЛАНЫУНУ ТОХТАТЫРГЪА

Джолдашла! Партия бла къралны тыш политика ишини баш ёзеги къазауатны къоркъуун тыйыуну, къызыу сауутланыуну тохтатыуну кюреши болуб келгенди, мындан ары да алай болуб турлукъду. Бусагъатда ол борч артыкъ да магъаналы эмда терк баджарылыргъа керекли болады. Нек дегенде, аскер техниканы ёсюмюнде дженгил эмда терен тюрлениуле боладыла. Сауутну эм джангы тюрлюлери, неден да алгъа уа — бир ызгъа кёб адам къыргъан сауутла джарашдырыладыла. Алагъа контроль салыуну, алай эсе уа, келишимли халда мардалауну, бек къыйын этерча, таб анга мадар бермей да къоярча тюрлюле. Къызыу сауутланыуну джангы кёзюую халкъла арасы болумда тенгишликни бузарыкъды, джангы къазауатны чыгъыууну къоркъуун бютюн да бек ёсдюрлюкдю.

Агрессиялы империалист кючлени политикасы халкъла арасы тикликни артда уллу къыйынлыкъла болдурурча хыйсабха келтириб тургъаны болумну артыкъ да бек къыйын этгенди.

Халкъла арасы иш джюрютюулени магъаналы проблемаларыны юсюнден адам улуну аллында Совет Союзча конкретли эмда реалист башламчылыкъланы кенг спектрын, эшта, джангыз бир кърал да берген болмаз.

Ядро сауутланы, адам улугъа эм къоркъуулу сауутланы, мардалауну проблемасындан башлайым. Бу джылланы барыны узагъына Совет Союз аллай сауутланы къызыу чыгъарыуну тохтатыр, планетада аланы мындан ары джайылыуларына джол бермез ючюн, къаты кюрешиб тургъанды. Кесигиз билгенигизча, стратегия сауутланы мардалауну юсюнден АБШ бла Договор хазырлауну юсюнден уллу иш бардырылгъан эди. АБШ эмда Англия бла бардырылгъан сёлешиулени кёзюуюнде ядро сауутну сынауну толусу бла тохтатыуну юсюнден кёб зат этилген эди. Биз, ядро сауту болмагъан, аны кеси джерлеринде орнатыргъа унамагъан къраллагъа къаршчы ядро сауутну хайырландырлыкъ тюлбюз, деб билдириб эмда аны керти болгъанын джашауда ишибиз бла бегитиб, магъаналы акция этгенбиз. Андан да озуб, биз, ядро сауутну чыгъарыуну тохтатайыкъ, аны запасларын толусу бла къурутуб къойгъунчу къысхарта барыуну башлайыкъ, дегенбиз.

Бирден кёб адамны къыргъан сауутну башха тюрлюлерин да тыяр ючюн, Совет Союз тири кюрешиб тургъанды. Отчет кёзюуню ичинде бу джаны бла бирбир затлада муратларыбызгъа да джетгенбиз. Аскер муратлагъа джетер ючюн табигъатха къатылыуну тыйыуну юсюнден конвенция кючюне киргенди. Радиология сауутну тыйыугъа джораланнган договорну баш джорукълары къалай болургъа кереклилерини юсюнден келишиннгенди. Асыры акъыртын барсала да, къралланы арсеналларындан химия сауутну къоратыуну юсюнден сёлешиуле барадыла. Рахатлыкъны сюйген кючле бардыргъан ишлени себеби бла Запад Европада нейтрон бомбаланы кенг орнатыуну планларын джашауда болдурууну тохтатыргъа мадар табылгъанды. Алай бола тургъанлай, Пентагонну Европаны къралларыны башында ол сауутну дамоклчу къылычын тагъаргъа джангыдан дыгалас этгени халкъланы бютюн да бек ачыуландырады. Биз кесибизни джаныбыздан бегитебиз: ол сауут башха къраллада чыгъарылмай къалса, биз да аны чыгъарыуну башларыкъ тюлбюз, ол сауутну ёмюрде да чыгъарыргъа эркинлик бермеген келишиу этерге да хазырбыз.

Совет Союз бла Варшава Договорну башха къраллары Европада аскер джумушатыуну бардырыуну

юсюнден талай кесгин оюм бергендиле. Биз, сёз ючюн, бютеуевропа кенгешге къошулгъанла башха къраллагъа къаршчы не ядро сауутну, не башха сауутну биринчи болуб хайырландырмауну юсюнден борч алсала, бусагъатда болгъанла кенгертилмеселе эмда Европада, башха континентледе джангы аскер блокла къуралмасала сюебиз.

Европада аскер джумушатыу бла сауутсузланыуну ишлерин сюзер эмда баджарыр ючюн, Совет Союз бла аны шохлары бютеуевропа кенгеш бардырыуну юсюнден оюм бергендиле. Бусагъатда Мадридде бара тургъан тюбешиуню баш эс бёлюнген иши болуб турады ол.

Ара Европада сауутланнган кючле бла сауутланы къысхартыуну юсюнден баргъан вена сёлешиуледе прогрессге джетер ючюн бардыргъан кюрешибизни да сериуюн этмегенбиз биз. Социалист къралла запад партнерлары бла келишиуде джарым джолдан эсе иги танг алгъа чыкъгъандыла. Алай болса да ачыкъ айтыргъа керекди: Западны къраллары, Европада кеслерини аскер кючлерин да ёсдюре, сёлешиулени мындан ары да алай соза турсала, сора биз да ол фактны эсге алыргъа керек боллукъбуз.

Кетген бешджыллыкъны ичинде Совет Союз бла аны союзниклерини кёб магъаналы башламлары БМО-ну бегимлери бла да, Баш Ассамблеяны сауутсузланыуну юсюнден иш этиб джыйылгъан сессиясында да къабыл этилгендиле.

Халкъла арасы къоркъуусузлукъну бегитиу бла къызыу сауутланыуну мардалауну юсюнден совет оюмла энтда кючлеринде турадыла. Аланы джашауда толтурууну ишин партияны Ара Комитетини башчылыгъы бла совет дипломатла, тыш политика фронтну бютеу къуллукъчулары тири бардырыб кюрешедиле.

Биз бардыргъан ишле башха къралла бла халкъланы тырмашыуларына толу келишедиле. Тюрлютюрлю континентледен кёб кърал берген эмда халкъла арасы джашауда кенг джакълыкъны табхан оюмну — Латин Америка бла бирге Африка бла Джуукъ Востокну да ядросуз зонала этиб баямларгъа, Юг-Восток Азияда, Индия океанда, Джерле арасы тенгизде рахатлыкъны зоналарын къураргъа деген

оюмну — эсге тюшюрсек да, ангылашынады ол зат. Бютеуевропа кенгешни бегимлери да, кертисин айтсакъ, бютеу Европаны да аллай зона этиуге джораланнгандыла.

Джолдашла! Биз халкъла арасы болумну тутхучлу джумушатыр ючюн бардыргъан кюрешибизни мындан ары да бардырабыз. Былайда Рахатлыкъны КПСС-ни. XXIV эмда XXV съездлери баямлагъан Программасы ышаннгылы компас болгъанлай тургъанды эмда мындан ары да алай болуб турлукъду.

Къазауатны къоркъууун къоратыр, халкъла арасы къоркъуусузлукъну бегитир ючюн, бюгюн дунияда болум джангы, къошакъ мадарла этилинирлерин излейди. Бу джаны бла бардырыллыкъ ишлени юсюнден съездге талай оюмну айтыргъа эркинлик беригиз.

Арт джыллада, кесигиз билгенигизча, дунияны не ол, не бу районунда кёбюсюню ахырлары уллу ёртеннге кёчюб кетерге боллукъ аскер конфликтлени очаглары чыгъыб тургъандыла. Аланы джукълатыу, сынам кёргюзгеннге кёре, алай тынч тюлдю. Андан эсе профилактика бардыргъан, аллай очагланы чыгъыуларын заманында тыйгъан иги боллукъ эди.

Европада, сёз ючюн, бютеуевропа кенгешни бегими бла аскер санагъатда ышаныуну бегитир ючюн бардырылгъан мадарла белгили дараджада ол муратха къуллукъ этедиле, — бютеулей аман къуллукъ да этмейдиле. Ол — джаяу аскерлени аскер юрениулерини юсюнден алгъаракъдан хапарлы этиудю, алагъа тюрлю-тюрлю къралладан къараучуланы чакъырыуду. Бусагъатда ол мадарла, СССР-ни запад районлары да ичлеринде болуб, европачы къралланы территорияларында бардырыладыла. Биз андан ары барыргъа хазыр болгъаныбызны да айтханбыз — аскер-тенгиз эмда аскер-хауа кючлени юрениулерини юсюнден да хапар бериуню юсюнден. Биз теджегенбиз, энтда джангыдан теджейбиз — аскерлени кёб санда бир джерден бир джерге барыуларыны юсюнден да хапар берирге.

Энди уа биз ол мадарланы хайырландырыуну зонасын иги танг кенгертиуню юсюнден оюм берирге излейбиз. **Запад къралла ышаныуну мадарларыны зонасын тыйыншлысыча кенгертселе, биз ол мадарланы СССР-ни бютеу европа бёлегине джаяргъа хазырбыз.**

Ышаныуну мадарларын джарашдырыу бла хайырландырыу, — иги да дейсе, аны спецификасын эсебге алыб, алайда бардырылса, болумну джумушатхандан сора да, бютеулей рахатлыкъны тамалларын бегитирге бек хайырлы иш этерик район барды. СССР-ча, Къытайча, Японияча державала хоншулашыб тургъан Узакъ Востокду ол. Алайда аны кибик американ аскер базала да бардыла. **Совет Союз ол ишге къызыннган къралла бла Узакъ Востокда ышаныуну мадарларыны юсюнден конкретли сёлешиуле бардырыргъа хазыр боллукъ эди.**

Биз аланы джашауда бардырыу прогрессге эмда сауутсузланыуну ишине болушуругъундан къараб чыгъарабыз ышаныуну мадарларыны узакъгъа баргъан бу оюмларын. Андан ары. Биз Перс богъазны юсюнден берген оюмланы хакъындан сёлешген сагъатда, аланы совет аскер контингентни Афганистанда тургъанындан айырыргъа боллукъ тюлдю, дейдиле бир-бирде. Бу затны юсюнден не айтыргъа боллукъду? Совет Союз Перс богъазны юсюнден, кеси башха проблемагъача къараб, сёлешиуле бардырыргъа хазырды. Мен башында айтханымча, иги да дейсе, Афганистанны тёгерегинде болумну энчи халда джарашдырыугъа къошулургъа да хазырды. **Алай а Афганистан бла байламлы ишле Перс богъазны къоркъуусузлугъу бла байламлы сюзюллюклерине да биз огъай демейбиз.** Иги да дейсе, былайда, афган проблеманы сюзген заманда, Афганистанны ич ишлери тюл, сынгар халкъла арасы аспектлери сюзюлюрге боллукъдула. Афганистанны, къошулмагъан къралны статусуча, суверенитети да толу къорууланыргъа керекди. (Аплодисментле.)

Стратегия сауутланы санагъатында биз энтда бир кере басымлылыкъгъа къаты чакъырабыз. Дунияны халкъларын ядро къазауатны къоркъууну халында джашарча болумгъа тюшюрюрге боллукъ тюлдю.

Стратегия сауутланы мардалау бла аланы къысхартыу бек уллу магъанасы болгъан проблемады. **Биз кесибизни джаныбыздан, бусагъатха дери этилиннген иги затланы да сакълай, АБШ бла тыйыншлы сёлешиулени терк огъуна мындан ары да бардырыргъа хазырбыз.** Айхай да, сёлешиуле сынгар тенгликни эмда бирча къоркъуусузлукъну тамалында

барыргъа боллукъдула. Биз АБШ-гъа бир джанлы онглулукъ берлик келишиуню унарыкъ тюлбюз. Былайда иллюзияла болмазгъа керекдиле. Бизни сартын, джууукъ заманда аллай сёлешиуле бардырыугъа ядролу къралланы бары къошулургъа тыйыншлыдыла.

СССР сауутланы къайсы тюрлюлерине да марда салыуну юсюнден сёлешиуле бардырыргъа хазырды. Кесини заманында биз АБШ-да «Трайдент» деген тенгиз ракета системаны эмда бизде анга тыйыншлы системаны чыгъарыуну тыйыуну юсюнден сёлешиуле да бардыргъанбыз .Алай а ол оюм къабыл этилмей къалгъанды. Аны себебинден американлыла «Трайдент—1» ракеталары болгъан суу тюбюнде джюзген «Огайо» деген джангы кеме чыгъаргъандыла. Бизде да анга ушаш система—«Тайфун»—чыгъарылгъанды. Андан ким не табды?

Биз АБШ-да «Огайо» типли суу тюбюнде джюзген джангы кемеле бла СССР-де алагъа ушаш кемелени чыгъарыуну ёсдюрюуню мардаларгъа хазырбыз. Аны кибик, биз ол кемеледе болгъан ракеталаны джангыртыу бла баллистика ракеталаны джангыларын къурауну тохтатыуну юсюнден келишиу этерге да боллукъ эдик.

Энди Европада ракета-ядро сауутну юсюнден. Аны кёбден кёб джыйыуну къоркъууу ёсе барады. Болум бек аман болгъанды: бир джаны бардыргъан ишге экинчи джаны да тыйыншлы мадар этеди. Бу сынджырны къалай юзерге боллукъду?

Биз бусагъатда огъуна НАТО-ну къраллары бла СССР-ни орта узакълыкъгъа учхан джангы ракета-ядро мадарларын Европада орнатмауну юсюнден мораторий салыуну, алай демеклик, иги да дейсе, АБШ-ны бу районда тургъан ал чекде орналгъан ядро мадарлары да ичлеринде болуб, аллай мадарланы сан джаны бла да, асыулулукъ джаны бла да бусагъатда болгъан дараджада тутууну юсюнден келиширге керекбиз деб, алайгъа санайбыз. Ол мораторий бу ишни юсюнден сёлешиуле башланнганлай огъуна кючюне кирирге эмда Европада аллай ядро мадарланы мардалауну, эм игиси уа — аланы къысхартыуну юсюнден салыннгынчы ишлеб турургъа да боллукъ эди. Ол затны эки джаны да тыйыншлы къошакъ ма-

дарланы кенгертнуге не тюрлю хазырланыуну да, аны ичинде американ «Першинг-2» ракеталаны эмда джерде орналгъан къанатлы стратегия ракеталаны да чыгъарыуну тохтатыллыкъларына къараб айтабыз.

Ядро къазауат адам улугъа къаллай уллу къыйынлыкъла келтирирге боллугъун халкъла тюзюнлей билирге тыйыншлыдыла. **Биз ядро къазауатны болдурмау джашауну излеми болгъанын кёргюзюрге боллукъ халкъла арасы сыйлы комитет къураллыгъын тыйыншлыгъа санайбыз.** Комитетге тюрлю-тюрлю къралладан белгили алимле кирирге боллукъ эдиле. Ала этген выводла бла бютеу дуния хапарлы болуб турургъа керекди. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Бюгюннгю дунияда, айхай да, башха халкъла арасы актуал проблемала да кёбдюле. Аланы оюмлу баджарыу халкъла арасы болумну тиклигин джумушатыргъа, халкълагъа рахатыракъ джашаргъа мадар берлик эди. Алай этер ючюн а, ишге узакъ къараб сагъыш этиу, политика нюзюр бла джигерлик, сый эмда тийишиу керекди. Ма ол себебден, **бизни сартын, халкъла арасы болумну игилендириуню, къазауатны болдурмауну ачхычларын излеуню бардырыр ючюн, Советге кирген къралланы башчыларын да чакъырыб, иш этиб Къоркъуусузлукъну Советини заседаниесин бардырыуну хайыры боллукъ эди. Заседаниеге, эшта, излеселе, башха къралланы башчылары да къошулургъа боллукъ эдиле.** Иги да дейсе, анда хайырлы джетишимлеге джетер ючюн, аллай заседаниени тамамлы хазырларгъа керек боллукъ эди.

Алай бла, джолдашла, биз теджеген джангы мадарла кёб тюрлю ишни бирикдиредиле. Ала ракета-ядро сауутлагъа да, сауутну тюз тюрлюлерине да, джаяу аскерлеге да, тенгиз эмда хауа кючлеге да тийишедиле. Ала Европада болумгъа да, Джуукъ Востокда болумгъа да, Орта эмда Узакъ Востокда болумгъа да тийишедиле. Алада сёз политика мадарланы болумуну юсюнден баргъаныча, аскер мадарланы болумуну юсюнден да барады. Ол оюмланы барын да бир мурат бирикдиреди, барыбыз да биргелей этген нюзюр — халкъланы ядро къазауатны къоркъууундан чыгъарыр ючюн, джер джюзюнде ра-

хатлыкъны сакълар ючюн къолдан келгенни барын этиу. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Бу зат, айтыб къояргъа, бизни Рахатлыкъ программабызны, халкъла арасы джашауну бюгюнюню эм къайгъылы, эм актуал проблемалары бла байламлы этиб, андан ары да бардырыуду эмда ёсдюрюудю.

Рахатлыкъны сакъларгъа—халкъла арасы джашауда бизни партиягъа, бизни халкъыбызгъа, планетаны бютеу халкъларына да андан магъаналы борч джокъду бусагъатда. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Рахатлыкъны къоруулай, биз сынгар бусагъатда джашагъан адамла, сынгар кесибизни сабийлерибиз бла туудукъларыбыз ючюн ишлеб къоймайбыз: биз онла бла келир тёлюлени насыблары ючюн ишлейбиз.

Рахатлыкъ болса, халкъланы творчество джигерликлери, илму бла техниканы джетишимлерине таяныб, бусагъатда адамланы къайгъылы этген проблемаланы тюзюнлей баджарыргъа боллукъдула. Айхай да, ол заманда бизни туудукъларыбызгъа джангы, бусагъатдан эсе уллу борчла чыгъарыкъдыла. Иги да дейсе, алайды прогрессни диалектикасы, джашауну диалектикасы.

Халкъланы материал эмда тин байлыкъларын оюмсуз джойдургъан къазауатха хазырланыу тюл, рахатлыкъны бегитиу — ма олду тамблагъы кюннге элтирик нюзюрлю джол. (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.)

II

ЁСЮМЛЮ СОЦИАЛИЗМНИ КЁЗЮУЮНДЕ КПСС-ни ЭКОНОМИКА ПОЛИТИКАСЫ

Джолдашла! КПСС-ни экономика политикасыны ишлерине кёчерге эркинлик беригиз. Халкъ мюлкге башчылыкъ этиу — ол партия бла къралны бютеу ишини ара ёзегиди. Иги да дейсе, социал борчланы баджарыуну тамалы, къралны къоруулау кючюн бегитиу, тири тыш политиканы тамалы экономика санагъатда салынады. Айхай да, совет джамагъатны коммунизмге джетишимли барыууна керекли мадарла да былайда къураладыла.

1. СССР-НИ 70-ЧИ ДЖЫЛЛАДА ЭМДА ОНУНЧУ БЕШДЖЫЛЛЫКЪДА ЭКОНОМИКА ЁСЮМЮНЮ БАШ ЭСЕБЛЕРИ

Джетмишинчи джыллагъа кире, партия халкъ мюлкню болумуну не джанына да анализ этген эди эмда ёсюмлю социализмни социал-экономика проблемаларын баджарыуну баш джолларын белгилеген эди. Экономикада партия, политика ишни баш чыгы бузулмай джанлаусуз бардырылгъан программалы излемге—хар зат да адам ючюн, хар зат да адамны насыбы ючюн деген излемге — къуллукъ этгенди эмда этгенлей турады. (Аплодисментле.)

Андан башланганды КПСС-ни XXIV эм XXV съездлерини линиясы — халкъны джашау болумун ёсдюрюу бла байламлы кёб тюрлю борчну баджарыр ючюн, халкъ мюлкде алгъындан эсе терен тюрлениу этиуню линиясы. Андан башланады съездлени экономика ёсюмню интенсивли факторларына кёчюуню къаты белгилеулери, — бютеу ишни хайырлылыгъы бла асыулулугъун ёсдюрюуню белгилеулери.

Алайды КПСС-ни экономика политикасында узакъ болджалгъа белгиленнген ориентация. (Аплодисментле.)

Аны творчестволу ёсдюрюуде, коммунистлени, бютеу уруннганланы ол политиканы джашауда толтуруугъа къурауда КПСС-ни Ара Комитетини экономика къурулушха аталгъан пленумларыны уллу магъаналары болгъандыла. Ол пленумла халкъ мюлкде болумгъа реалист анализ бергендиле, партияны эсин баджарылмагъан проблемалагъа бёлгендиле, бусагъат заманнга тыйыншлы экономика оюмну чыгъарыргъа мадар бергендиле. Аланы хар къайсысы, тюзюн айтсакъ, социалист мюлк джюрютюуню школу болуб баргъанды, бизни кадрларыбызны, бютеу партияны экономикагъа башчылыкъ этиуню илмусу бла искусствосуна юретгенди. Къралны 1971—1980 джыллада ёсюмюне быллай кёргюзюмле шагъатлыкъ этедиле:

70-чи джыллада СССР-ни экономика эмда социал ёсюмюню баш кёргюзюмлери
(Тенглешдириу багъалада млрд. сомла бла)

	1970 дж.	1980 дж.	1980 дж. 1970 джылгъа кёре процентле бла
Бютеулей джамагъат продукт	637	1061	167
Хайырланыу бла джыйыугъа джоюлгъан миллет хайыр	282	437	155
Миллет хайырны хайырланыу бла производствосуз къурулушха бёлюннген ресурслары	219	354	162
Промышленностну продукциясы	352	627	178
Эл мюлкню продукциясы (орта эсеб бла бир джылгъа чыгъарылгъаны)	100,4	123,7	123
Тамамлы джоюмла	80,6	133,5	166
Баш производство фондла (джылны ахырына)	531	1149	216
Транспортну бютеу тюрлюлеринде ташылгъан джюкню обороту (млрд. тонна-километр).	3829	6165	161
Розница товарланы джюрюулери	158,1	268,5	170
Хайырланыуну джамагъат фондлары	63,9	116,5	182

Халкъ мюлкню ёсюмюню эсеблери партияны экономика стратегиясыны тюзлюгюн кёргюзедиле. Коммунизмни материал-техника базасын ишлеуню бютеу джолларыны барында къралыбыз алгъа иги танг атлам этгенди. Совет джамагъатны чыгъарыучу кючлери асыулулукъ джаны бла джангы дараджагъа джетгендиле. Кёб тюрлю производствону эмда саулай санагъатланы келбетлерин тюрлендире, илму-техника революция теренлигине эмда кенглигине ёсе барады. Совет илму билим бериуню магъаналы санагъатларында баш орунланы тутады. Къралны экономика кючю коммунист къурулушну джолунда мындан ары да прогрессге ышаннгылы джол ачады.

Иги, джигер уруннгандыла совет адамла, ленинчи партияны тёгерегинде кючлю биригиб, ол белгилеген планланы, кеслерини энчи ишлерича, къабыл этиб, шахарла бла эллени уруннганлары Ата джуртну экономика кючюн ёсдюрюуде кеслерини кючлерин аямай кюрешгендиле. Сый эмда махтау совет адамгъа — урунууну адамына! Олду джамагъатны эм баш, эм багъалы байлыгъы. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Кетген онджыллыкъны узагъына халкъ мюлкню хайырлылыгъын ёсдюрюу джаны бла къаты кюреш бардырылыб тургъанды. Былайда эм бек джыйышдырылгъан кёргюзюм — ол иш къоратыуду. Ётген заманны ичинде бир бла джарым кере чакълыгъа ёсгенди ол. Илмуну джетишимлерини тамалында андан ары ёсюм алгъандыла неда джангыдан къуралгъандыла атом машина ишлеу, космос техника, электрон эмда микроэлектрон, микробиология промышленность, лазер техника, къолдан ишленнген алмазланы чыгъарыу, аны кибик джангы синтетика материалланы чыгъарыу дегенча джангы санагъатла къуралгъандыла.

Джетмишинчи джылланы шартын кёргюзген башхалыкъ — ол чыгъарыучу кючлени орунлашдырыуда болгъан уллу тюрлениуледиле. КПСС-ни XXV съездини бегимлерине кёре РСФСР-ни европа кесегинде, Уралда, Сибирде, Узакъ Востокда, Къазахстанда эмда Таджикистанда территория-производство комплексле къурау барады.

Онунчу бешджыллыкъны джылларында ол комп-

лексле нефтни, газны эмда ташкёмюрню саулай бютеусоюз ёсюмюн баджаргъандыла. Сибирни северзапад джанында 1970 джыл нефть чыгъарыу (газ конденсатны да къошуб) 31 миллион тонна болгъанды, 1980 джыл а 312 миллион тоннадан артыкъ болгъанды; ол кёзюуде газ чыгъарыу 9,5 миллиард кубометрден 156 миллиард кубометрге джетгенди, 48 миллиард кубометрден артыкъ газ бередиле бусагъатда оренбургчу газовикле. Павлодар-Экибастуз комплексни магъаданчылары 1980 джыл 67 миллион тонна ташкёмюр — 1970 джылдан эсе юч кере чакълыгъа кёб — чыгъаргъандыла. Къралны азия джанында экономиканы ёсдюрюуде Саян, Братск-Усть-Илимск, Юг Якутия, Къаратау-Джамбул, Мангышлак, Юг-Таджик территория-производство комплекслени магъаналары ёсе баргъанды. Восток бла Северге джюрюрге уллу мадарла ачады Байкал-Амур магистраль.

Джангы регионланы индустриялы хайырландырыу социал джаны бла да, политика джаны бла да бек магъаналыды. Алада къуралгъан производство коллективле урунууну эмда турмуш джашауну мийик культурасын, джашауну джангы, бусагъатхы джюрюшюн кийиредиле. Совет адамланы джигит хорламларыны летописине энтда бир джарыкъ баш джазыла турады.

Аланы бары да партияны узакъдан кёре билген политикасыны джетишимлеридиле. Аланы бары да ишчилени, инженерле бла техниклени, алимлени джигитликлеринден, башламчылыкъларындан болгъандыла. Къыйын болумлада, кёбюсюне бек къыйын болумлада ишлей, ала табигъатны бай ресурсларын халкъ мюлкге къуллукъ этерге салгъандыла. (Аплодисментле.) Ала этген иш — ол керти джигитликди, халкъ ючюн, халкъны насыбы ючюн этилген джигитликди! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Джетмишинчи джылла ауур промышленностну тутхучлу ёсюуюню кёзюуюню джыллары болгъандыла. Производствону мадарларын чыгъарыу арт кёзюуде ётген джыйырма джылны ичинде болгъан масштаблада ёсгенди. Алтмышынчы джылла бла тенглешдиргенде, электроэнергияны чыгъарыу эки кереге ёсгенди. Къралны Бирикген энергосистемасына

Сибирни Бирлешген энергосистемасы да къошулгъанды.

Саян-Шушенск, Усть-Илимск, Нурек, Ингур, Днепровск, Нижнекамск эмда башха гидростанциялада хайырланыугъа бек аламат гидроагрегатла берилгендиле. Онглу джылыу электростанцияланы — Запорожск эмда Углегорск джылыу электростанцияланы — ишлеу тамамланнганды. Дженгил джюрюш бла ёседи атом энергетика. Ленинград, Чернобыльск, Курск, Белоярск, Армян эмда Билибинск атом электростанциялада джангы электроблокла ишлениб, хайырланыугъа берилгендиле. Атом энергетика бусагъат заманны кючлю техникасы бла саутланады: «Атоммаш» — пар чыгъарыучу ядролу установкаланы чыгъарыуну баш предприятиеси — продукция бериб башлагъанды.

Къралны металлургиясы андан ары ёсюб баргъанды. Арт онджыллыкъда халкъ мюлк аны аллындагъы онджыллыкъдан эсе 460 миллион тоннагъа кёб къурч алгъанды. Машина ишлеуню ёсдюрюуню кенг программасы баджарылгъанды. Аны продукциясы, 1970 джыл бла тенглешдиргенде, 1980 джыл 2,7 кереге ёсгенди; приборланы чыгъарыу — 3,3 кереге, тергеучю техника да — 10 кереге ёсгендиле.

Химия эмда нефтехимия промышленностда сан эмда асыулулукъ джаны бла да иги танг тюрлениуле болгъандыла. Бу санагъатланы продукциялары 1971—1980 джыллада эки кереден асламгъа ёсгендиле. Минерал ашаула чыгъарыуда артыкъ да уллу джетишимле болдурулгъандыла. Химия производстволаны бютеу барыны спектры бир ызгъа ёсюб барады. Онглу бирлешликле «Нейтрон» бла «Полимер», Томск химия завод, Прикумск, Омск эмда Шевченковск пластмасса заводла эмда джангы предприятиелени бир къауууму бусагъат заманны химия индустриясыны ядросун къурайдыла.

Кетген эки бешджыллыкъда эл мюлк производствону техника базасы иги танг бегигенди. Джерчилик бла малчылыкъда химизация, комплексли механизация эмда индустриализация кючлю джюрюш алгъандыла. Сугъарыу ишле кенг масштабда бардырыладыла. Алай тынч болмагъан бу борчланы баджарыр

ючюн, экономиканы аграр секторуна бёлюннген тамамлы джоюмла ёсдюрюлгендиле. Он джылда ала 300 миллиард сомдан артыкъ болгъандыла. Аны аллындагъы онджыллыкъ бла тенглешдиргенде, ала 2,3 кереге ёсгендиле.

Эл мюлкню интенсификациясы — ишлеген адамланы саны къысхартылгъанында да — продукцияны объемун тохтаусуз ёсдюрюб барыргъа мадар бергенди. Бу онджыллыкъда, аны аллындагъы онджыллыкъ бла тенглешдиргенде, хар гектардан алыннган продукция 1,3 кереге ёсгенди.

Интенсификацияны дагъыда бир хайыры — эл мюлкню уллу тутхучлулугъу. Арт беш джылны юч джылы хауа болумлары къыйын джылла болсала да, хар джылгъа орта эсеб бла джыйылгъан мюрзеу 205 миллион тоннагъа джетгенди. 1980 джыл он миллион тонна чакълы бир мамукъ джыйылгъанды. Бютеулей да тогъузунчу бла онунчу бешджыллыкълада джыйылгъан эл мюлк продукция аланы алларындагъы эки бешджыллыкъдан эсе 272 миллиард сом чакълы бирге артыкъды. (Аплодисментле.)

Бу затланы бары, джолдашла, партия, бютеу элчи урунганла эмда эл мюлк бла байламлы санагъатлада ишлеген адамланы бары эл мюлкню ёсдюрюу джаны бла бардыргъан кёб тюрлю эмда нюзюрлю ишле иги танг джетишимлеге ие болургъа мадар бергенлерин кёргюзедиле.

Совет къралны экономика кючюню ёсюмю джетмишинчи джыллада халкъны джашау болумун ёсдюрюуню кенг программасын толтурургъа мадар бергенди. Айлыкъ хакъны, пенсияланы, пособиелени ёсдюрюу, д. а. к. бютеукърал мадарланы бардырыугъа 32 миллиард сом бёлюннгенди. Аллай мадарланы хар къайсысы — бизни баш джолубузда — совет адамланы джашауларын иги этиуде керти, магъаналы атламды. (Аплодисментле.)

Халкъ мюлкню бютеу санагъатларында эм аз иш хакъ эмда орта иш хакъ алыб ишлеген ишчиле бла къуллукъчуланы иш хакълары, ставкалары эмда окладлары ёсдюрюлгендиле. 1980 джыл айлыкъ иш хакъ орта эсеб бла 168 сомдан артыкъ болгъанды эмда, 1970 джыл бла тенглешдиргенде, ол 1,4 кере

чакълы бирге ёсгенди. Колхозчуланы иш хакълары андан да дженгил ёсюб баргъандыла. Ачха тёлеу бла хайырланыуну джамагъат фондларындан берилген льготала эки кере чакълы бирге кёлтюрюлгендиле.

Тогъузунчу бла онунчу бешджыллыкълада эм аз пенсия алгъан ишчилени, къуллукъчуланы, колхозчуланы пенсиялары ёсдюрюлгендиле. Уллу Ата джурт къазауатда болгъанланы материал-турмуш болумлары игилендирилгендиле. Иги баджарылмагъан юйдегилени сабийлерине пособиеле бериледиле. Вузланы студентлерини, орта усталыкъ берген окъуу заведениеле бла техника училищелени окъуучуларыны стипендиялары кёлтюрюлгендиле. Биринчи — бешинчи классла окъугъан сохтала окъуу китабланы хакъсыз алыб башлагъандыла.

Халкъгъа керекли товарланы чыгъарыу джашау дараджаны ёсдюрюуге тамам тюзюнлей тийишеди. Аны аллындагъы онджыллыкъ бла тенглешдиргенде, джетмишинчи джыллада аланы чыгъарыу эки кере чакълы бирге ёсгенди. Алай болса да, халкъны азыкъ продуктала бла баджарыудача, былайда да проблемала эмда учхаралыкъла бардыла, мен аланы юсюнден тёбенирекде айтырыкъма.

Джетмишинчи джыллада алтмышынчы джылланы аллы кёзюуде бютеу шахарлада болгъан фатар фонддан эсе кёб фатар юй ишленнгенди. Фатар къурулушну кенг ёсгени — ол, джолдашла, бизни уллу социал джетишимибизди.

Алай бла, партияны экономика стратегиясыны бютеулей салыннган баш борчу джанлаусуз толуб барады. Салыннган борчла къыйын болсала да, партия белгилеген курс джашауда джанлаусуз толуб келеди. (Аплодисментле.)

Бютеулей алыб къарагъанда, къралны халкъ мюлкюн, бютеу союз эмда автоном республикаланы ёсдюрюуде джетмишинчи джылла онглу атламланы джыллары болгъандыла, дерге боллукъду.

Кетген онджыллыкъны джетишимлери кёбюсюне онунчу бешджыллыкъны эсеблери бла ачыкъланадыла. Тюбюнде берилген таблица этилген ишни кёзге кёргюзюрге мадар береди.

Тогъузунчу бла тенглешдиргенде, СССР-ни онунчу бешджыллыкъда экономика эмда социал ёсюмюню баш кёргюзюмлери
(Тенглешдириу багъала бла ортача хар джылны кёргюзюмю млрд. сомла бла)

	IX бешджыллыкъ	X бешджыллыкъ	X бешджыллыкъ IX бешджыллыкъгъа кёре, процентле бла
Бютеулей джамагъат продукт	769	989	129
Хайырланыу бла джыйышдырыугъа джоюлгъан миллет хайыр	329	409	124
Миллет хайырны хайырланыу бла производствосуз къурулушха джоюлгъан ресурслары	258	325	126
Промышленностну продукциясы	438	581	133
Эл мюлкню продукциясы	113,7	123,7	109
Тамамлы джоюмла	98,6	126,8	129
Транспортну бютеу тюрлюлерини барында ташылгъан джюкню обороту (млрд. тонна-километр)	4525	5833	126
Розница товарланы джюрютюуню обороту	191,4	246,1	129
Хайырланыуну джамагъат фондлары	78,6	105,4	134

Бу эсеблени социал-политика магъаналарын КПСС-ни АК-и экономиканы тутхучлу ёсюуюню тамалында джамагъат келишиулени бютеу системасы, бизни социалист джашауну халиси да тохтаусуз ёсюб баргъанларында кёреди. Джетишимле он миллионла бла адамла къаджыкъмай ишлегенлеринден, партия организацияланы, халкъ депутатланы Советлери, профсоюз, комсомол организацияланы тири иш бардыргъанларындан, социалист эришиуню кенг джайылгъанындан болгъандыла. Бюгюн, кетген джыллагъа къарай, биз толу эркинлик бла айтыргъа боллукъбуз: этилген иш бютюн уллуду. Алгъындан да кючлю, алгъындан да бай, алгъындан да айбат болгъанды бизни уллу Ата джуртубуз! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Совет халкъны историялы уллу хорламларына тыйыншлы багъа бере, КПСС-ни Ара Комитети къыйын затланы, джетишмеген затланы, баджарылмагъан проблемаланы да ачыкъ кёреди. Белгиленнген чекле-

ни барына джетиб да къалмагъанбыз. Министерствола бла предприятиелени бары да толтуруб къоялмагъандыла кеслерини планларын. Халкъ мюлкде алкъын кемликле бла диспропорцияла да бардыла.

Былайда тюрлю-тюрлю чурумла бардыла. Аланы ичинде — объективли, бизни муратыбызгъа бойсунмагъан болумла, план салыу бла башчылыкъ этиуде кемликле да,бир-бир партия органла бла мюлк тамадаланы излемни иги салмагъанлары да, мизамны бузуу, мюлк джюрютюуде несизлик да. Алай болса да эм баш чурум, эшта, ал планнга асыулулукъ джаны тюл, сан джаны чыкъгъан кёзюуде къуралыб къалгъан инерциядан, традициядан, къылыкъладан толусу бла къутулуб бошамагъандан чыгъа болур.

Аланы барыны юсюнден да КПСС-ни Ара Комитетини пленумларында тамамлы сёлешиннгенди. Артда къалгъан санагъатла бла звеноланы алгъа тартарча конкретли бегимле да алыннгандыла. Энди иш, джыйышдырылгъан сынамгъа таяна, экономиканы ёсдюрюуге чырмау болгъан затланы не къадар къаты тайдырыудады. Аны этиуню сынгар бир джолу барды — излемлиликни ёсдюрюу, этимли ишлерге юрениу, мюлк джюрютюуню хайырлы бардырыу. Бу илму алай тынч баджарылыб къаллыкъ илму тюлдю. Алай а биз коммунистлебиз, къаджыкъмагъан, нюзюрлю джолну тутхан адамлабыз. Биз ол джолгъа тургъанбыз эмда андан тайышырыкъ тюлбюз. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

2. 80-чы ДЖЫЛЛА БЛА ОНБИРИНЧИ БЕШДЖЫЛЛЫКЪДА АКТУАЛ ХАЛКЪ МЮЛК ПРОБЛЕМАЛА

Джолдашла! Онбиринчи бешджыллыкъ бла сексанынчы джылланы борчларын КПСС-ни АК-ни «1981—1985 джыллагъа эмда 1990 джылгъа дери кёзюуге СССР-ни экономика эмда социал ёсюмюню баш джолларыны» проектинде кенг кёргюзюлгендиле. Аны сюзюуге джюз джыйырма бир миллиондан артыкъ адам къошулгъанды. Проект ишчи классдан, колхозчу элчиледен, интеллигенциядан толу джакъылыкъ табханды, ала аны толусу бла къабыл кёргендиле.

Проектге бек кёб оюм, къошакъла, ангылатыу берилгендиле. Ала, сёзсюз да, документни магъанасын кенгертирикдиле. Съездни трибунасындан Баш джолланы сюзюуге къошулгъан джолдашланы, коммунистлени эмда партияда болмагъанланы барына уллу бюсюреу этерге эркинлик беригиз. (Аплодисментле.)

Партияны социал-экономика планларына миллионла бла урунныганла, ие кёзден къараб, кеслерини кёллерине келгенни айтханлары, аланы къралны ишлерине къайгъырыулары совет къуралышны керти демократ къуралыш болгъанын кёргюзеди. Ол зат биз планларыбызны джетишимли толтурлугъубузгъа магъаналы гарантияды.

80-чи джылланы энчи шартлары эмда онбиринчи бешджыллыкъны баш борчу

Къралыбыз джангы онджыллыкъгъа кючлю экономика эмда илму-техника потенциалы бла, хазырланнган, кеслерини ишлерине толу берилген кадрланы кёб миллионлу аскери бла киреди. Ол зат ачыкълайды бизни мадарларыбызны. Аны бла бирге излемлерин баджарыргъа керекли излемле, тамамлы джоюмланы масштаблары да ёседиле. Бу производство эмда энчи излемлени алай бош болумлада баджарыб къояллыкъ тюлбюз.

80-чы джыллада, кесигиз билгенигизча, экономиканы ёсерине къатыллыкъ талай фактор чыгъарыкъды. Аланы бири — урунуу ресурсланы ёсюулерини къысхарлыкъларыды. Экинчиси — Восток бла Северни хайырландырыу бла байламлы джоюмланы ёсериклери, аны кибик табигъатны сакълаугъа этиллик джоюмланы амалсыз ёсериклери. Толусу бла джангыртылыргъа керекли эски предприятиеле аз болмагъанларын да анга къошуб айтыргъа керекди. Джолла, транспорт, связь да экономиканы ёсюб келген излемлеринден артха къалыб келедиле. Ол себебден былайгъа да иги танг кюч, уллу джоюмла салыргъа керек боллукъду.

Баш джолланы проектинде партияны экономика стратегиясыны байламлылыгъы кёргюзюледи. Анда

къралыбыз къаллай болумлада ёсюб барлыгъыны конкретли халлары эсебге алыннгандыла. Ма ол къарам бла белгиленнгендиле экономика ёсюмню муратлары бла алагъа джетиуню баш джоллары.

«Онбиринчи бешджыллыкъны баш борчу, — деб айтылады проектде, — **халкъ мюлкню тутхучлу эмда алгъа ёсюб баргъаныны, илму-техника прогрессни дженгиллетиуню, экономиканы ёсюмюню хайырлы джолуна кёчюрюуню, къралны производство къууатын не къадар файдалы хайырландырыуну, не тюрлю ресурсланы да толу, аяулу этиуню эмда ишни асылулугъун ёсдюрюуню тамалында совет адамланы джашау болумларын мындан ары да иги этиуню баджарыудады.»**

Къолубузда болгъан эсеблеге кёре, хайырланыу бла джыйыугъа баргъан миллет хайыр 1990 джылгъа не азында 1,4 кереге ёсерге керекди. Аллай бир чакълыгъа ёсерикдиле тамамлы джоюмла да. Онбиринчи бешджыллыкъда миллет хайырны 18—20 процентге ёсдюрюрге план салынады, промышленность продукцияны — 26—28 процентге, эл мюлк продукцияны — 12—14 процентге. Тамамлы джоюмланы бютеу объемун бешджыллыкъда 711—730 миллиард сомгъа джетдирирге белгиленнгенди.

Халкъ мюлк борчланы барын — производство эмда социал борчланы — джанлаусуз толтурууну баш джолу ауур индустрияны ёсдюрюудю. Ол зат неден да алгъа аны тамалын салгъан санагъатлагъа тийишеди, эм биринчи болуб, — **отлукъ-энергетика** санагъатлагъа. Санланы айтмай огъуна къояйым—ала сизге белгилидиле. Мен айырыб бу затны чертерге излейме: отлукъ-энергетика балансны структурасын нгилендириу борч бюгюнлюкню эм магъаналы борчларыны бири бола барады. Отлукъда нефтни юлюшюн аз этерге керекди, аны орнуна газ бла ташкёмюрню хайырландырыргъа керекди, дженгил джюрюшлю нейтронлада ишлеген реакторланы да айтыб, атом энергетиканы дженгилирек ёсдюрюб барыргъа керекди. Айхай да, термоядро энергетиканы тамаллары къурау да ичинде болуб, энергияны джангы кёзлеулерин излеуню мындан ары да бардырыллыгъын излейди джашау.

Сибирни газын чыгъарыуну дженгилирек ёсдюрюуню экономика эмда политика магъаналы баш

борчха санайма. Запад Сибирни регионуну джер тюбюнде кёб тюрлю аламат байлыкъ барды. Аланы эм абаданы — Уренгой, кёб джылланы узагъына, къралны ич излемлерин баджарыб къоймай, капиталист къралланы да айтыб, экспортну да баджарырча, уллу запаслары болгъан джерди. Запад Сибирни газы бла нефтин чыгъарыу, аланы къралны европа кесегине келтириуню онбиринчи, онекинчи бешджыллыкъланы энергетика программаларыны баш магъаналы звенолары этерге керекди. Алай белгилейди партияны Ара Комитети, аны съезд джакъларына да ышанама. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Атом энергетиканы ёсдюрюугеча, бу проектни баджарыугъа да къызыннган социалист къралла къошуллукъларын сакълайбыз биз. Аны бизни бютеу бирлешлигибизге иги танг магъанасы боллукъ эди.

Перспективагъа къарай, Канск-Ачинск бассейнни ташкёмюрюню тамалында синтетика суусун отлукъну чыгъарыуну юсюнден да тамамлы оюм этерге керекди.

Джангы бешджыллыкъда **металлургияны** — къара эмда джылтыраукъ металлургияны ёсдюрюуге кёб ачха бёлюнеди. Айхай да, биз джангы металлургия кючлени хайырланыугъа берликбиз. Алай болса да металлны дефицитин къурутууну башха джолу да барды — чыгъарылгъан затны андан оюмлу эмда толу хайырландырыу.

Къуп-къуру металлны джонуудан тюшген къоранчла бла отходланы джартысын къысхартыб къойсакъ да, ол къара металланы хазыр прокатын чыгъарыуну 10 процентге ёсдюргеннге тенг болуб къаллыкъды. Металлургияны кесинде болгъан отходланы, аны кибик металлгъа тотдан тюшген къоранчны къысхартыу да алай гитче мадар тюлдю. Къралны масштабында станокла бла оборудованиени ауурлукъларын аз этиу, металл бла металл изделиелени асыулулукъларын ёсдюрюу неда металлны орнуна аны ауушдургъан башха затланы чыгъарыуну кенгертиу да къаллай бир хайыр берирге боллукъду? Былайда алимлеге, конструкторлагъа, рационализаторлагъа сагъыш этер затла аз тюлдюле. Айхай да, аланы барына белгили джоюмла салыргъа, кюч бёлюрге керекди, аны бла бирге, аны этер ючюн, заман

да керекди. Алай а ол затла металлны чыгъарыуну къыйырсыз-чексиз ёсдюрюб барыугъа кетген джоюмладан эсе аз джоюмла излерикдиле.

Джангы бешджыллыкъ **къурулушчулагъа** иги танг сынау боллукъду. Аны баш шарты — продукцияны ёсдюрюуню эм иги баджарлыкъ, учхаралыкъланы тюзетирге джарарыкъ предприятиелени дженгил ишлеб, хайырланыугъа берилюю. Биз ол курсну тутханбыз да, аны бла джанлаусуз барыб турургъа да тыйыншлыбыз.

Транспортну ишини юсюнден иш этиб тохтаб сёлеширге керекме. Транспортда болгъан къыйын проблемаланы эмда алагъа джыйылгъан ишлени масштабларын эсебге алыб, биз быллай оюмгъа келгенбиз: аланы сынгар узакъ болджаллы комплексли программаны тамалында боллукъду баджарыргъа. Аллай программаны джарашдырыу Баш джоллада белгиленнгенди.

Бютеу ташылгъан джюкню джарымындан асламысы темир джоллагъа джетеди. Энди башланнган бешджыллыкъда аланы ёсдюрюрге салыннган джоюмла артыгъы бла 30 процентге ёсерикдиле. Ол джюрюгён составны джангыртыргъа, джол мюлкню игилендирирге мадар берликди. Станция джолланы ёсюмюне аслам эс бёлюню уллу магъанасы барды. Ол джоллада джюк ташыуну аслам, аяулу этерге терк мадар берген затды.

Программа транспортну бютеу тюрлюлерин — темир джол, автомобиль бла хауа, тенгиз эмда баргъан суу, быргъы транспортну — толу бирикдире барыуну белгилерге тыйыншлыды. Энергетика бла сырье базаны Востокга кёчгени Сибирь бла Узакъ Востокда джолла, быргъыла, аэропортла ишлеуню дженгил бардырыуну излейди.

Башха кёб проблема кибик, транспортну проблемасын да кесин бир башха баджарыргъа болмайды. Транспорт къоранчланы аз этиу уллу кърал магъаналы ишди. Аны чыгъарыу кючлени оюмлу орунлашдырыу, джюк ташыуну эм къолайлы схемаларын джарашдырыу, керексизге джюк ташымау джол бла баджарыргъа тыйыншлыды.

Иги да дейсе, адам ташыуну да тамам иги къураргъа — расписаниелени не къадар аз бузаргъа, вокзалла бла аэропортланы комфортабелли этерге,

джумуш этиуню культурасын ёсдюрюрге тыйыншлыды.

КПСС-ни Ара Комитети энергетикада, металлургияда, ауур промышленностну башха санагъатларында ишлегенлени, къурулушчуланы, транспортчуланы джангы бешджыллыкъны джигер, къызыныб урунуу бла—Ата джуртубузгъа ашхылыкъ берген урунуу бла—белгилерге чакъырады. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Джолдашла! Хар санагъатны аллында кесини кёзюулю борчлары бла энчи проблемалары бардыла. Алай а халкъ мюлкню саулай сфераларына джетген проблемала да бардыла. Аланы эм магъаналысы — ёсюмню интенсивли джолуна чыгъыуну тамамлауду.

Экономиканы интенсификациялы этиу, аны хайырын ёсдюрюу, бу формуланы практика ишлени тилине кёчюрюб айтсакъ, ишни хайыры анга салыннган джоюмладан дженгил ёсерча, производствогъа азыракъ ресурсла салыб, асламыракъ зат алырча эте билиудю. План салыу, илму-техника бла структура политика бу ишни баджарырлай къуралыргъа тыйыншлыдыла. Мюлк джюрютюу джорукъла, башчылыкъ этиу политика аслам хайыр алыу муратны тутаргъа керекдиле. Быллай оноуну бизни партияны съезди толу джакълар деб, ышаныргъа эркинлик беригиз. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Съездни делегатлары, СССР-ни Министрлерини Советини Председатели Тихонов Н. А. джолдашны 1981—1985 джыллагъа эмда 1990 джылгъа дери кёзюуге СССР-ни экономика бла социал ёсюмюню Баш джолларыны юсюнден докладына тынгылаб, аны сюзерикдиле. Кеси джанымдан, бу бешджыллыкъда кибик, саулай энди башланныкъ онджыллыкъны кёзюуюнде да бизни экономика политикабызгъа терен магъанасы болгъан бир къауум принципли оюмну айтырым келеди.

Производство потенциалны толу, файдалы хайырландырыргъа

Халкъ мюлкге бек уллу ресурсла салыннгандыла. Продукцияны кёб магъаналы тюрлюсюн чыгъарыуда Совет Союз дунияда биринчи орунну тутады деб, ай-

тыла туруучанды. Аланы ичинде нефть бла къурч, цемент бла минерал джер ашаула, будай бла мамукъ, магистраль электровозла бла тепловозла бардыла. Саулай дунияда эм уллу станок парк бизникиди. Инженерлерибизни саны бла биз башха къралланы озабыз. Бу затланы барысы бла да, джолдашла, махтаныргъа боллукъду.

Алай а махтанмакълыкъ бла бирге хаман уллу джууаблылыкъны да унутмай турургъа керекди. Совет халкъ къурагъан онглу потенциал бла оюмлу, толу хайырлана билир ючюн джууаблылыкъны.

Эм маджал дуния кёргюзюмле бла тенглешдирсек, биз миллет хайырны бир ёлчемине кёб сырье бла энергия къоратабыз. Алай демеклик, къолубузда болгъан ресурсладан ахыр продукция чыгъарыуну иги огъуна ёсдюрюр мадарыбыз барды.

Металлны оюмлу, аяулу хайырландырыу не берирге боллугъуну юсюнден айтханма. Къертисинде, ол айтханым магъадан болсун, агъач неда къурулуш керекле болсун—ресурсланы барысына да барады. Сёз ючюн, нефтни алыб бир къарачыгъыз. Аны джер тюбюнден толу ала билиуде бек кёб резерв барды. Моторланы игилендириу, автотранспортну дизель бла газ отлукъгъа кёчюрюу бек кёб зат берирге боллукъду.

Саулай магъадан чыгъарыу санагъатланы барысына да, эшта, джангыча къараргъа керек болур. Бюгюнлюкде огъуна капитал джоюмланы иги танг кесеги алагъа джетеди. Не ючюн десенг, сырье бла энергиялы затлагъа излем ёсгенден ёсюб барлыкъды. Алай эсе, асламысына саулай халкъ мюлкню джетишимлери къазыб чыгъарыучу промышленностну файдасын ёсдюрюуге кёре боллукъдула. Анга элтирик джол—илму-техника прогрессни дженгил ёсдюрюу, хайырлы джер хазналаны комплексли эмда толу джарашдырыу, экинчи ресурсланы не къадар толу хайырландырыу.

Бу ишлени артыкъ магъаналы болгъанларыны себеби — сёз орунларына къайтмазлыкъ байлыкъланы юсюнден барады. Аланы тюз, аяулу хайырландырыуда биз бусагъатдагъы тёлюню аллында болуб къалмай, келлик тёлюлени алларында да джууаблы

болабыз. Сора аны унутургъа кишини да эркинлиги джокъду.

Чыгъарыу кючлени — машиналаны, оборудованиени, транспорт затланы иги хайырландыра билиу да уллу мадарлагъа джол ачады. Сирелиб турууну къысхартыу, смена коэффициентни ёсдюрюу, энергия бла материалланы аяулу этерге джарагъан технология схемала къурау — кючюбюзню ма бу ишлеге салыргъа керек боллукъбуз.

80-чи джылланы болумларында урунуу ресурсланы оюмлу, аяулу джюрюте билиуню бек уллу магъанасы боллукъду. Бу бек къыйын, экономика, техника, социал, юретиу джаны бла кёб тюрлю ишлени баджарыуну излеген ишди.

Аяулу этерге, къралны къолунда болгъанны не къадар толу эмда оюмлу хайырландырыргъа тырмашыб туруу мюлк джюрютюуню кёб тюрлю ишлерине джангыча къарауну излейди. Алай демеклик. тыйыншлы санагъатланы «баш этажларын» игилендирирге эмда бегитирге тыйыншлыды: металлургияда тёртюнчю кере къайтарыб этиу деген джорукъну, къурулушда джарашдырыу ишлени, дженгил промышленностну тамамлау производствосун. Продукцияны къалай асыулу этилгени, бир-бирде уа къаллай бир чыкъгъаны да анга кёре болуб къалады.

КПСС-ни Ара Комитетини пленумларыны бир къауумунда: бизни андан ары алгъа атлаб барыуубуз бютеу болгъан ресурсларыбызны—урунуу ресурсланы, баш фондланы, отлукъ бла сырьёну, сабан тюзле бла фермаланы продукциясын — къалай оюмлу эмда файдалы хайырландыра билгенибизге кёре бола барлыкъды, деб чертилгенди.

Бусагъатда, джолдашла, бизни уллу эмда къыйын борчланы толтурургъа кючюбюзден келликди. Алай а экономика политиканы ара багъанасы, былай къарасанг, бир бош, бек тынч кёрюнген иш болуб турады, ол ара байлыкъгъа иелик эте, къолубузда болгъан затланы барысын да оюмлу, нюзюрлю хайырландыра билиудю. Урунуу коллективлени башламчылыкъ этиулери бла кёбчюлюк-партия иш ол затха хаман сагъайтханлай турургъа керекдиле. Техника политика да, тамамлы джоюмланы политикасы да,

план, отчет кёргюзюмлени системасы да анга джораланыб турургъа керекдиле.

Партияны Ара Комитети съездни делегатларын бу оюмну келлик заманнга КПСС-ни экономика стратегиясыны баш принциплерини бирича бегитирге чакъырады. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Экономика аяулу болургъа керекди,—алайды заманны излеми. (Аплодисментле.)

Халкъ мюлкню бютеу санагъатларын илму бла техниканы алчы чеклерине чыгъарыргъа

Халкъ мюлк 80-чи джыллада къаллай болумда ёсериги илму-техника прогрессни андан да дженгил бардырыллыгъын къаты излейди. Илмуну уллу магъанасы болгъанын кишиге ангылатыб кюреширге джокъду кереклиси. Коммунистлени партиясы ол кёзден къарайды: джангы джамагъатны ишлеу илмусуз чыртда боллукъ зат тюлдю.

КПСС-ни Ара Комитети СССР-ни илмуларыны Академиясыны магъанасы бла джууаблылыгъы андан ары да кёлтюрюллюгюн, илму тинтиулени бютеу системасын къурауну игиленнигин излейди. Ол система бусагъатдан иги танг хайырлы эмда къурамлы болургъа керекди, хайыр бермеген лабораторияла бла институтлагъа орун бермезча. Илмуну кереклерине да аслам эс бёлюрге керекди, илму учреждениелени оборудование бла эмда приборла бла баджарыргъа, эксперимент производстволаны кенгертирге.

«Уллу илму» салгъан кюч, теория проблемаланы джарашдыргъан бла бирге, баш магъаналы халкъ мюлк ишлеге аслам буруллугъу, производствогъа керти да революцион тюрлениуле сингдирирге хайсаб берлик джангылыкъланы табыугъа бериллиги бек мардасыз изленеди къралда.

Алимле эслерин бек бёлюрге керекли практика борчланы кесгин белгилеу,—ол кимден да алгъа план салыуну эмда мюлк джюрютюуню ара органларыны, илму бла техника джанындан Кърал комитетни ишиди. Аны бла биргелей илму кеси да таймаздан «рахатлыкъны бузуучу» болгъанлай, тыйылыу бла

артха къалыу къайсы участоклада белгилене башлагъанын кёргюзгенлей, билимни бусагъатхы дараджасы алгъа дженгил, джетишимли атларгъа къайда мадар бергенин ачыкълагъанлай турургъа керекди. Ол ишни башчылыкъ этиуню механизмини бир айырылмазлыкъ кесегине къалай бурургъа боллугъуну юсюнден сагъыш этерге керекди.

Бюгюн эм магъаналы, эм алда тургъан участок илму табхан затла бла изобретениелени ишге сингдириудю. Илму-излем эмда проект-конструктор ишлени производство бла—экономика эмда къурау джаны бла — къысха бирикдирирге керекди. Бизде аллай аламат юлгюле бардыла—Москвада ЗИЛ, Ленинградда ЛОМО бла «Электросила», Киевде Е. О. Патон атлы институт, дагъыда кёбле.

Алай а перспективагъа джараулу ишлени хайырландырыу, адам тёзмезча, алай акъырын бардырылгъанына да алкъын аз тюбемейбиз,—къурчну бёлюнмей тохтаусуз къуюу болсун, порошоклу металлургия болсун, бир джанына баргъан токну джибериучю уникал линия неда бек кючлю искусственный халы болсун—быланы барында да тюбейди ол. Бир-бирде ёсюмюбюзню тыйгъан, асламысына онглу агъачы бла кесибиз чыгъарыргъа къолубуздан келлик техника бла технологияны тыш къралладан сатыб алыргъа кёб ачха джойдуртхан сылтаула не болгъанларын айырыргъа керекбиз.

Продукцияны джангы тюрлюлерин чыгъарыр ючюн, джангы алчы технологияны сингдирир ючюн, ведомстволаны, предприятиелени, институтланы тамадаларыны энчи джууаблылыкъларын кёлтюрюрге керекди. Джангыны сингдириуню процессин къыйын, акъырын, чырмаулу этген затланы бютеу барын къоратыргъа керекди. (Аплодисментле.) Оюмну джетишимин, алимле бла конструкторланы къыйыны берген джетишимлени дженгил эмда иги хайырландырыр ючюн, производство керти къызыныргъа керекди. Ол борчну толтуруу, айхай да, тынч иш тюлдю, орналыб тургъан эски адетни эмда кёргюзюмлени бузаргъа керекди. Алай а ол къралгъа, халкъгъа, бизни келир заманыбызгъа амалсыз керекли затды.

Башха зат — ол продукцияны агъачлылыгъына салыннган излемни дараджасыды. Ол бек мийик болургъа керекди, деб акъыл этеме. Эм иги дуния эм-

да ата джуртлу юлгюлеге тамамлы болуу — андан кем бир затны унаяллыкъ тюлбюз, керек да тюлбюз унаргъа. Ол затха кесибизни юретирге керекбиз, эски болгъан, артха къалгъан, джашау кеси учуз этген затланы барын джолдан таукел къората джетерге керекбиз анга. (Аплодисментле.)

Дагъыда бир иш. Биз, кесибизни аллыбызгъа салгъан борчланы баджара, мындан ары тёзерге боллукъ тюлбюз бир-бир санагъатланы — дженгил, ашарыкъ, медицина промышленностну, эл мюлк дагъыда башха тюрлю машинала ишлеучю санагъатланы бир къауумуну — илму эмда конструктор базалары артха къалгъанына. Эшта, илмуланы Академиясы, илму бла техника джанындан Къарал комитет, министерствола тюрлю-тюрлю санагъатланы илму эмда конструктор базаларына багъа берир джанындан иш бардырсала, илму кючлени белгили халда къауумлаб бегитиуню юсюнден оюмларын айтсала керек эди. Былайда айырылыб онглу илму базалары болгъан санагъатла, ол санда къоруулау санагъатла да, болушлукъ этерле деб ышаныргъа эркинбиз биз.

Къысхасы бла айтыргъа, джолдашла, илму бла производствону джуукъ интеграциясы — ол эндиги ёмюрню къаты излемиди. КПСС-ни Ара Комитети илму бла техниканы деятеллери, инженерле бла проект салыучула, санагъатла бла производстволаны тамадалары, бу излем салгъан мийикликде болур ючюн, къолдан келгенни барын этерле деб ийнанады. (Аплодисментле.)

Илму-техника прогрессни тамалыны тамалы илмуну ёсюмюдю. Алай а джангыны аллында эшиклени кенг ачаллыкъ неден да алгъа **машиностроениеди,** Илму, инженер оюм къурагъан алчы затланы машиностроение дженгил огъуна хайырландырыргъа, хайырлы, ышаннгылы машиналагъа, приборлагъа, технология линиялагъа бурургъа керекди. Кеслери ишлетген миниатюралы электрон машинала, промышленность роботла ишлеб, аланы производствогъа сингдириу керти да революцион мадарла берликдиле. Ала бек кенг хайырландырылырча болургъа керекдиле.

Бюгюн, беш, он джылны алгъа къарай, аны бла къарал джыйырма биринчи ёмюрге атларыкъ халкъ мюлк структура айырылыб ма ол джыллада салыныб

башланнытъын, къураллытъын унутургъа боллукъ тюлбюз. Джангы джамагъатны баш шартлары бла идеяларын ачыкъларгъа, прогрессни авангардында болургъа, илму бла производствону интеграциясын, творчествону оюм бла творчествону урунууну хыйсабын кёргюзюрге керекди ол. (Аплодисментле.)

Халкъны джашау болумун кёлтюрюуню баш джоллары

Джолдашла! Онбиринчи бешджыллыкъ бла бютеу сексанынчы джыллагъа халкъны байлыгъын андан ары ёсдюрюуню кенг программасын белгилейди партия. Ол программа совет адамланы джашауларыны хар не джанын да игилендириуню белгилейди — хайырланыуну эмда мекямны, культураны эмда солууну, урунуу бла турмушну болумларын.

Миллет хайырдан хайырланыуну фондуну юлюшюн 1985 джыл 77,3 процентге дери ёсдюрюрге белгиленеди. Эсигизге салайым, 1980 джыл 75,3 процент эди. Хайырланыуну джамагъат фондлары танылырча ёсерикдиле. Бешджыллыкъда айлыкъ хакъны кёлтюрюр ючюн эмда халкъгъа башха тюрлю тёлеуле бла льготалагъа деб аралыкъ джорукъ бла берирге 16 миллиард сом бёлюрге белгиленеди. Къартлыкъ эмда сакъатлыкъ ючюн ишчилеге, къуллукъчулагъа, колхозчулагъа берилген пенсияланы тёбеннги мардалары кёлтюрюллюкдю, халкъны социал баджарылыуун андан ары игилендирир ючюн, дагъыда башха мадарла этилликдиле. Сабийлери болгъан юйдегилеге къурал болушлукъ онглу боллукъду.

Эм аз джалны бир айгъа 80 сомгъа дери джетдирирге, ишчилени, къуллукъчуланы ставкалары бла окладларын кёлтюрюрге дегенча, аллай магъаналы ишни башларгъа деб белгиленгенди. (Аплодисментле.) 1981—1985 джыллада орта айлыкъ хакъ 13—16 процентге аслам боллукъду эмда 190—195 сомгъа джетерикди. Колхозчуланы джамагъат мюлкден алгъан хайырлары 20—22 процентге ёсерикди. Айлыкъ хакъ тёлеуде бир-бир льготаланы кенгертирге белгиленеди—бир-бир восток районлада урунуу стаж ючюн къошакъ тёлеу, район коэффициентле.

Белгилиди, урунгганланы джашау болумларыны дараджасын кёлтюрюу къуру ачха хайырларын ёсдюрюуге бурулуб къалмайды. Бусагъатда КПСС-ни Ара Комитети этген оюм бла, эм ал оруннга халкъны азыкъ бла, аны кибик кёб изленнген промышленность товарла бла баджарыуну игилендириуню борчу чыгъады.

Арт бешджыллыкъланы ичинде ашарыкъ продуктланы чыгъарыу аслам болгъанды. Аны бла биргелей партияны Ара Комитети, КПСС-ни АК-ни Политбюросу, хар республикада, хар областда болумну иги билгенлери себебли, халкъны ашарыкъ бла баджарыуда алкъын къыйын затла болгъанларын кёредиле. Ол себебден ич резервлени, аны кибик тышхы сатыу-алыуну юсю бла да мадарла этилгендиле, энтда этиледиле.

Проблеманы тамамлы баджарыр ючюн, иш этиб **продовольство программа** джарашдырыу кереклиге саналгъанды. Ол эл мюлк продукция чыгъарыуну иги танг кесекге ёсдюрюрге керекди. Эл мюлк бла аны продукциясын сакълагъан, джарашдыргъан санагъатланы бир-бири бла къысха бирикдирирге керекди. Аны кибик, айхай да, сатыу-алыу бла да. Башха сёзле бла айтсакъ, аны мураты олду,—мадаргъа кёре, къысха заманны ичинде халкъны продуктала бла тыйгъычсыз баджарыуну борчун толтуруу. Программаны джарашдырыу иш джангы башланнганды, ол себебден былайда баджарыллыкъ ишлеге эсни бёлдюрюрге артыкъ да бек керекли болады.

Продовольствие программаны тамалы **эл мюлкню андан ары кёлтюрюудю**. Эл мюлк джанындан мындан ары баджарыллыкъ ишлени баш джоллары КПСС-ни АК-ни июль (1978 джылда) Пленумуну бегимлеринде белгиленнген эдиле. Ала кеслерини кючлерин тас этмегендиле.

Биринчи борч — эл мюлк продукцияны баджарылыуда айырылыб кемлик этген тюрлюлерин аслам чыгъарыргъа. Неден да алгъа мен этни эмда малчылыкъны башха тюрлю продукталарыны юсюнден айтама.

Онбиринчи бешджыллыкъда эт чыгъарыуну ёсюмюн 3 миллион тоннадан аслам этерге эмда 1985 джылда хар джылына 18,2 миллион тоннагъа джетдирирге белгиленеди. Алай а бу эм кемиди. КПСС-ни

Ара Комитети республикаланы, крайла бла областланы партия организацияларын, район партия организацияланы, элде урунгганланы бютеу барын чакъырады: малчылыкъ — бюгюн элде джигерлик фронтду. (Аплодисментле.) Джолдашла, къаджыкъмауну, башламчылыкъ бла оюмлулукъну баш дараджасын кёргюзюрге, резервле бла мадарланы барын хайырландырыргъа керекди, къуру толтуруб къоймай, белгиленнген планланы иги танг кесекге артыгъы бла толтурур ючюн.

Ишни баш къыйынлыгъы — мал ашланы джетмегениндеди. Баш джолланы проектинде онбиринчи бешджыллыкъда ортача хар джылгъа 238—243 миллион тонна мюрзеу джыяргъа белгиленеди. Ашлыкъ мюрзеу бла кереклибиз толусу бла баджарылгъанын эсге ала, мал ашлыкъ мюрзеу культураланы ёсдюрюуге салыргъа керекди кючню. Бютеуден джыйылгъан мюрзеуде аны юлюшю иги кесекге ёсерге керекди.

Айырыб айтханда, мюрзеулюк нартюх бла соя себилген сабанланы Молдавияда, Украинаны юг районларында, Север Кавказда, Орта Азия бла Тау Артында кенгертген хайырлы боллукъду. Къралны кёб районунда къудору, арпа, зынтхы ёсдюрюрге иги болумла бардыла. Къысхасы, табигъат-экономика болумланы эсге ала, мюрзеу себилген джерлени эндиге дериден хайырлы структурасына тири эмда план халда кёче барыргъа заман джетгенди. Бу ишде баш магъаналы сёзню илму бла специалистле айтыргъа керекдиле.

Мюрзеу бла бирге, айхай да, зыбыр эмда суулу ашланы, белоклу къошакъла чыгъарыуну аслам этерге керекди. Аны бла бирге малланы тукъумларын иги этерге, аланы продукта бериулерин кёлтюрюрге, промышленность къанатлычылыкъны ёсдюрюрге тыйыншлыды.

Джолдашла! Эл мюлкню юсюнден бютеулей айтсакъ, аны аллында да халкъ мюлкню башха санагъатларыны аллындагъы баш проблема турады — хайырлылыкъ бла асыулулукъну ёсдюрюу. Биз мындан ары да элге уллу финанс эмда материал ресурсла бёллюкбюз, бу санагъатны таймаздан мындан ары да индустриялы тамалгъа кёчюре барлыкъбыз. Алай

а ауурлукъну арасы энди, — ол кеси да 80-чы джыллада аграр политиканы энчи шартыды, — капитал джоюмладан къайтхан хайыргъа, эл мюлкню продуктала бериуюню ёсюмюне, аны бютеу аграр-промышленность комплекслени санагъатлары бла байламлылыгъын терен этиу бла игилендириуге тюшеди.

Сёз аны юсюнден барады, джерлени, артыкъ да суу салыннган джерлени, машиналаны, удобрениелени, ашны хайырландырыуну файдалылыгъын таукел кёлтюрюу бла культураланы барындан аслам битим алыуну юсюнден. Ол зат кадрланы усталыкъларын ёсдюрюуге, илму берген рекомендациялгъа, дуния эмда ата джуртлу сынамгъа юрениу бла хайырландырыугъа аслам эс бёлюннюгюн излейди. Аны кибик сёз эл мюлкню техника бла баджарыуну андан ары кёлтюрюуню, эллеге берилген машинала бла оборудованиени иш къоратыуларын онглу этиуню, аланы хайырландырыуну болджалын созуу бла ышаннгылылыкъларын кёлтюрюуню, ёсюмлени сакълагъан химия мадарла бла удобрениелени агъачын кёлтюрюуню, эл къурулушну игилендириуню юсюнден барады.

Эм ахыры, джарашдырылгъан джол сети, ышаннгылы транспорту, элеваторлары, хранилищелери, складлары, холодильниклери, тара мюлклери болмагъан хайырлы аргопромышленность комплексни эмда бюгюнигю элни кёзге кёргюзген да къыйынды. Джорукъсузлукъ, ол чыкланы къайсысында болса да, артха къалыу ахыргъы продукцияны саны бла агъачына къатылмай болмайды.

Бюгюн огъуна эл мюлк чыгъаргъан продукцияны саны ашарыкъ товарланы кёб тюрлюсю бла халкъны баджарыуну танылырча иги этерге мадар береди. Озгъан бешджыллыкъда, сёз ючюн, адам башына ортача бир джылгъа тахта эмда терек бахча кёгетлени хайырландырыу, аланы чыгъарыудан эсе иги танг кесекге акъырын ёсгенди. Аны баш сылтауу — къоранч. Алай эсе уа, тахта эмда терек бахча кёгетлени чыгъарыуну мындан ары да аслам эте, аланы ташыуну, сакълауну, джарашдырыуну игилендирирге керекди. Ол затны къолгъа алыу колхозла бла совхозланы, кёгет мюлклени Министерствосуну тюзюнлей борчларыды. Республикалада, крайла бла областлада партия эмда совет органла, тыйыншлы ара ве-

домствола джангы министерствогъа не джаны бла да болушургъа керекдиле.

Бусагъатда къараллыкъ иш—ассортиментни кенгертну, эм хайырлы продукталаны чыгъарыуну аслам этиу, аланы асыулулукъларын кёлтюрюу. Ол зат а джарашдырыучу промышленностну кючюн ёсдюрюуню, аны бусагъат заманлы, кёб иш къоратхан оборудование бла баджарыуну излейди. Айтылгъан санагъатлагъа джоюмланы кёрюнюрча аслам белгилерге керекди бешджыллыкъ планда, деб келеди кёлюме. Ол зат партия бла халкъдан толу разылыкъ табарына ажымсызма. (Аплодисментле.)

Айхай да, хайырлылыкъны амалсыз къошагъы колхозла бла совхозланы ишлерини экономика болумларын андан ары игилендириудю. Планланы бютеу барыны, программаланы барыны джетишими ишге къалай къаралгъанына кёре, элчи урунгганланы халал урунгганларына кёре болады, алай эсе уа, мораль эмда материал къызындырыуну системасына кёре.

Ол ишни юсюнден мындан алда КПСС-ни Ара Комитети бла СССР-ни Министрлерини Совети уллу бегим алгъандыла. Анда колхозла бла совхозланы мюлк ишлерине бир-бирде партия эмда совет къуллукъчуланы тамалсыз къатышыу адетлери сёгюледи. Бегимде бек ачыкъ айтылады: республикалагъа, крайла бла областлагъа, районлагъа, колхозла бла къралгъа продукция сатыуну мардасын озгъан бешджыллыкъгъа бирча планы белгиленирге керекди, хар джылгъа этиллиги ачыкъланыб. Аны бла бирге къралгъа продукция сатыуну мардасын озгъан бешджыллыкъда ортача хар джылына сатылгъанындан аслам этген мюлклени къызындырыуну системасы башланады. Аны юсю бла материал къызындырыу бла ахыргъы джетишимни, артыкъ да бек асыулулукъ кёргюзюмлени арасында байламлылыкъ онглу болургъа керекди.

Айтылгъан мадарланы джанлаусуз джашаугъа сингдириу бек магъаналыды. (Аплодисментле.)

Социалист эл мюлкню тамалы колхозла бла совхозла болгъандыла, энтда ала болгъанлай къаладыла. Алай а, энчи болушлукъчу мюлклени мадарларын сансыз этерге боллукъду, демеклик тюлдю ол.

Аллай мюлкле эт, сют, дагъыда башха тюрлю продуктала чыгъарыуда иги танг болушлукъ эталлыкъларына шагъатлыкъ этеди сынам. Урунганланы иеликлеринде тургъан терек бачхала, огородла, къанатлыла, мал — ол бары да бизни бютеу байлыгъыбызны бир юлюшюдю.

КПСС-ни Ара Комитети болушлукъчу энчи мюлклени ёсдюрюу джанындан къошакъ мадарланы юсюнден бегим алыргъа кереклиге санагъанды. Анда болушлукъчу мюлклени тутар ючюн, неден да алгъа — мал бла къанатлыланы ёсдюрюр ючюн, гражданланы къызыныуларын кёлтюрюрча мадарла — материал эмда мораль мадарла — къураргъа белгиленеди. Колхозчулагъа, совхозланы ишчилерине тёлю эмда мал аш бериб болушургъа керекди. Кесини энчи малын тутханлагъа, колхозла бла совхозланы малларын алыб багъаргъа хазырлыкъларын билдиргенлеге да джетеди ол. Бир къауум республика бла областда аллай сынам барды, аны джаяргъа керекди.

Промышленность предприятиелени болушлукъчу мюлклери да не джанындан да болушлукъ табаргъа керекдиле.

Эл мюлк продукцияны чыгъарыу бла джарашдырыугъа элде урунганла, промышленностда ишлегенле кючлерин аслам салырла, джангы мийик бетджанлагъа джетерле, деб терен ийнам болгъанын съездни аты бла билдирирге эркинлик беригиз. (Аплодисментле.)

Джашау болумну кёлтюрюр ючюн, партия салгъан къарыуда баш магъаналы орунну **халкъ излеген товарланы чыгъарыуну аслам этиу бла аланы асыулулукъларын маджал этиу, джумуш баджарыуну сферасын кенгертиу аладыла.**

Биз ол джанындан джетишимле этгенбиз, аз тюлдюле ол джетишимле. Алай а партияны съездинде эсни башха затха бёлген магъаналыды. Халкъгъа керекли товарла чыгъарыуну кёб тюрлюсюнден, артыкъ да бек къумач, трикотаж, тери аякъ кийим, мебель, телевизорла чыгъарыудан, джылдан джылгъа планланы толмай келгенлери кертиди да. Асыулулукъ, джарашдырыу, ассортимент джанындан да джокъду кереклисича тюрлениу. Бу ишлени бютеу барына да терк огъуна джорукъ салыргъа керекди.

Дженгил промышленностну эндигили оборудование бла сауутландырырча этерге, аны сырьё эмда материалла бла баджарыуну, планлау бла санагъатха башчылыкъ этиуню игилендирирге керекди. Дженгил промышленностда ишлегенлени урунуу эмда турмуш болумларын иги этерге керекди. Товарланы ассортименти бла асыулулугъун ачыкълауда сатыуну магъанасы кёлтюрюлюрге тыйыншлыды. Аны кибик коммунал-турмуш предприятиелени техника бла саутланыу хыйсабларын танг кесекге кёлтюрюрге, къралны ичинде аланы не къадар тенгиш орнатыргъа, алагъа усталыгъы болгъан кадрла хазырлргъа керекди.

Баш джолланы халкъгъа керекли товарланы чыгъарыу бла джумушланы баджарыуну юсюнден белгиленнген программасыны чегинде ауур промышленностну санагъатларына уллу магъана бериледи. Халкъгъа керекли товарланы ашарыкъдан башхасыны джарымындан асламын ала чыгъарадыла.

Алай кёб болмай мындан алгъа химия промышленностха башчылыкъ этиуню структурасы тюрленнген эди. Мен айта тургъан затха тюзюнлей тийишеди ол. Биз химия промышленностну джангы Министерствосу синтетика къумачла, халы, пластмасса, бояула, дагъыда потребитель товарланы санын, эм алгъа уа — агъачын игилендирлик башха тюрлю материалланы чыгъарыуда танылырча тюрлениуле болдурур деб сакълайбыз.

Эм ахырында уа, хар джерде башламчылыкъны магъанасы бек уллуду. Эшта, халкъ мюлкню башха сфераларыны биринде да болмаз алай уллу джергили мадарланы, джергили резервлени магъанасы, хар кюндегили потребитель излемни баджарыудача, халкъны джумушун баджарыудача. Халкъ депутатланы Советлери бютеу дараджаланы барында кесгин мадарла этселе керекди, промышленность товарланы чыгъарыу бла сатыуну игилендирир ючюн, джумуш баджарыуну сферасын ёсдюрюр ючюн.

Джолдашла, сиз кесигиз билгенча, Баш джолланы проектинде келир бешджыллыкъгъа «Б» группаны ёсюм джюрюшюн танг ёсдюрюрге белгиленнгенди — «А» группаны ёсюм джюрюшюнден бир кесек онглу боллукъду ол. Ол игиди. Андады борч — потребитель товарланы чыгъарыу бла халкъны джуму-

шуп баджарыуну кертиси бла да эндиги заманнга, халкъны излемине келишген халда къурауда.

Бу теманы тамамлай, таза экономика проблематиканы чегинден чыгъыб, ишге бир кесек кенгирек къараргъа излей эдим. Биз нени юсюнден айта эсек, ол затла — ашарыкъ затла, халкъ излеген товарла, джумуш баджарыуну сферасы, — ала миллионланы эмда миллионланы хар кюндегили излемлеридиле. Тюкен, столовая, эски джуууучу юй, химчистка — хар кюн сайын боладыла алада адамла. Не сатыб алыргъа боллукъдула ала? Къалай тюбейдиле алагъа? Къалай сёлешедиле ала бла? Нелляй бир заман къоратадыла ала тюрлю-тюрлю турмуш джумушлагъа? Асламысына ма бу ишле къалай баджарылгъанларына кёре бередиле багъа адамла биз этген ишге. Къаты, излемли багъа бередиле. Унутмазгъа керекди аны, джолдашла. (Аплодисментле.)

Хар бир адамны, аны кереклисини, излемлерини юсюнден кесгин къайгъырыу—ма олду партияны экономика политикасыны аллы эмда ахыр пункту. Муну юсюнден эсге аны ючюн салама мен, ачыкъ, алай а бек магъаналы оюмну дагъыда бир кере чертер ючюн: халкъгъа товарла чыгъарыу, джумушла баджарыуну сферасын кенгертиу — ол эм алгъа баджарыллыкъ партия ишди. Алай къараргъа керекди анга. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Экономикагъа башчылыкъ этиуню джорукъларын игилендирирге

Джолдашла! Бизни аллыбызда тургъан проблемаланы баджарыу, къолубузда болгъан мадарланы хайырландырыу кёбюсюне халкъ мюлкге башчылыкъ этиуню дараджасына, планлау бла управлениени дараджасына кёре болады. Эшта, алайлыгъын хар мюлк ие, хар партия къуллукъчу иги сезе болур.

Бусагъатхы болумлада мизамны магъанасы, энчи джууаблылыкъны магъанасы кёб къатха онглу болады. Артыкъ да бек —мюлк, совет эмда партия башчыланы джууаблылыкълары. Бютеу кралны излеми хар заманда башха-башха министерствола бла предприятиелени излемлеринден огъарыда турургъа керекди. Башчылагъа эркинликле — кеслери да уллу

эркинликле — аны ючюн бериледиле, ала толу мардада хайырландырыр ючюн аланы. Алай а хар башчы таймаздан эсде тутаргъа керекди кесини уллу джууаблылыгъын да — башчылыкъ этерге анга ышаныб берген адамланы, партияны, халкъны аллында джууаблылыгъын.

Мен айтыргъа излегенни эм биринчиси, — ол къурал планланы толтуруу ючюн джууаблылыкъды. Партия хар заманда планнга законнгача къарагъанды. Къуру аны ючюн да тюлдю, аны Баш Совет бегитгени ючюн. План — ол законду, не ючюн десек, сынгар аны сакълау береди халкъ мюлкге мадар къурамлы ишлерге. Ачыкъ айтайыкъ: бу кимге да кёрюннген керти зат унутула башлагъанды. Планланы кем этиу джанына тюрлендириу практикада кенг орун алыб барады. Аллай практика мюлкню къурамлылыгъын бузады, кадрланы чачады, аланы джууабсызлыкъгъа юретеди.

Формалист позициягъа турууну неден да аз джакълайма мен. Планланы тюрлендирирге керекли болуб къалыргъа да боллукъду, боладыла аллай керекли затла. Алай а ол керти да амалсыз затдан чыкъгъан, аз тюбеген зат болургъа керекди. Аллай сылтаулагъа кёбден кёб тюбей тебресенг а, белгили къоркъуу чыгъады. Кесини джашауун тынч этерге излеген, — планланы толтурмагъанлай кертисинде, алчылыкъда джюрюрге, саугъала алыргъа сюйген адамланы адежине асыры кёб тюше болурбузму.

Эшта, план мизагъа да, планланы кеслерини халларына да къаты излем салыр заман джетген болур. План, сёз джокъду анга, къолдан келирча, иги эсеблениб салынырга керекди. Алай а, аныча, сёзсюз толтурулургъа да керекди. (Аплодисментле.)

Дагъыда бир заманы джетген борч — башха-башха ведомстволаны арасында ишни бир-бирине тийишмегенин хорлау. КПСС-ни XXV съездинде бирча эмда бир-бири бла байламлы санагъатланы къауумларына башчылыкъ этиучю система къураргъа кереклисини юсюнден айтылгъан эди. Ол муратда СССР-ни Госпланында санагъатла арасы комплексли подразделениеле къуралгъандыла. Мындан алда СССР-ни Министрлерини Советини комиссиясы къуралгъанды Запад-Сибирь нефть-газ комплексни ёсдюрюуню

юсюнден, аны кибик СССР-ни Госпланында — ведомствола арасы территориялы комиссия, аралыгъы Тюменде орналыб. Бу атламла тюз джолгъа бурулубдула. Ала территориялы-производство комплекслеге иги башчылыкъ этерге, регионла бла санагъатланы излемлерин иги эсеблерге эмда бирикдирирге болушурукъдула. Аллай ишни мындан ары да бардырыргъа керекди.

Бирлешликле бла предприятиелени дараджасында башчылыкъ этиуню юсюнден айтыргъа излерик эдим. Сиз билгенча, тюрлю-тюрлю вариантла, тюрлю-тюрлю схемала сыналгъандыла. Ол сынам энтда излемни мындан ары бардырыргъа кереклисини юсюнден айтады. Аланы бютеу джоллары, кёлге келгенден, бирлешликле бла предприятиелени энчиликлерин, мюлк башчыланы эркинликлери бла джууаблылыкъларын кенгертиу джанына боллукъду. Анга не сёз, аны бла биргелей тыйыншлы экономика болум къурау эмда башчылыкъ этиу келишиуле къуралыргъа керекдиле. Айырыб ма ол затланы кёргюзедиле 1979 джыл КПСС-ни Ара Комитети бла СССР-ни Министрлерини Совети мюлк механизмни андан ары иги этиуню юсюнден алгъан бегимле. Аланы джашаугъа джанлаусуз сингдирирге керекди. Аны бла бирге, джыйылгъан проблемаланы да баджара, андан ары барыргъа керекди.

Башчылыкъ этиуню къуралыу структурасын игилендириу эскиликге тёзюб болмагъанын чертерге керекди. Мюлкге башчылыкъ этиуню тири, ёсюб баргъан организмин эртдеден келген, адетли формалагъа келишдирирге боллукъ тюлдю. Алай болмай, формала кеслери тюрлениб баргъан мюлк борчлагъа кёре джарашдырылыргъа керекдиле. Джангыз ма алай салыныргъа боллукъду сёз.

Джашау алгъа чыгъаргъан борчла теорияны, экономика илмуну ёсериклерин, аны мюлк практиканы излемлерине джуукълашдырыллыгъын излейдиле. Бизни джамагъатны бютеу творчество потенциалын джыйышдырыргъа керекди. Центр бла хар джерде, халкъ мюлкню хар чыгы бла ячейкаларыны бютеу барында тюбеген проблемаланы ангылау ёсерге керекди, бар мадарла табылыргъа эмда маджал хайырландырылыргъа керекдиле.

Толтуруу, мизамлылыкъ таукел башламчылыкъ эмда мадарлылыкъ бла айырылмаздан биригирча, ма ишни аллай стилин джарашдырыуну юсюнден барады сёз. Оюмлулукъ бла этимлилик — уллу муратлагъа тырмашыу бла бирге. Кемликлеге критика кёзден къарау — биз сайлагъан джолну историялы онглулугъуна къаты ийнам бла бирге. (Аплодисментле.)

Джолдашла! Экономикагъа башчылыкъ этиуню юсюнден иш къуру мюлк иш тюлдю, ол политика, партия ишди. Эртдеден белгилиди: партия лозунгла, программала кёбчюлюк баджаргъан ишде джашайдыла. Не къадар терен эселе биз болдурургъа излеген тюрлениуле, дегенди В. И. Ленин, «анга излемни эмда ангылылыкъ бла къарауну ол къадар бек кёлтюрюрге, ол керекли болгъанына джангы эмда джангы миллионланы эмда онла бла миллионланы ийнандырыргъа керекди»[1]. Партия онбиринчи бешджыллыкъгъа эмда 80-чи джыллагъа белгилеген экономика политика совет халкъны терен, джашау тамаллы излемлерин белгилейди. Кёбчюлюкню творчествосу бла, башламчылыгъы, тирилиги бла бирге къошула, бириге, ол урунгганланы джашау болумларын кёлтюрюню, коммунизмни материал-техника базасын къурауну джолунда бизни джамагъатны джанлаусуз алгъа элтирге мадар береди! (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.)

---

[1] *Ленин В. И.* Чыгъ. толу джыйымы, 42 т.. 140 бет.

III

СОВЕТ ДЖАМАГЪАТНЫ СОЦИАЛ-ПОЛИТИКА БЛА ТИН ЁСЮМЮ ЭМДА ПАРТИЯНЫ БОРЧЛАРЫ

Джолдашла! Ёсюмлю социализмни болумунда экономиканы прогресси бла джамагъатны социал-политика эмда тин прогрессини арасында байламлылыкъ кючлюден кючлю болады. Ол затдан къарай, КПСС-ни Ара Комитети совет джамагъатны социал-класс эмда миллет структурасыны ёсюмюню юсюнден ишге, джашауну социалист халисин, бизни къралыбыз бла демократияны андан ары игилендириуге таймаздан эс бёлгенлей тургъанды.

I. СОЦИАЛ-КЛАСС СТРУКТУРА БЛА МИЛЛЕТ КЕЛИШИУЛЕНИ ЁСЮУЛЕРИ

70-чи джыллада **совет джамагъатны бютёу класслары бла социал къауумларыны джуукълашыуу** барыб тургъанды. Ол объективли, алай а кеси аллына бармагъан процессди. Бу ишде партия бла къралны социал политикасыны магъанасы бек уллуду. Бизни муратыбыз адамлары класслагъа юлешинмеген джамагъат къурауду. Ачыкъ айтыргъа да боллукъбуз: бу уллу муратха биз акъырын, алай болса да ажымсыз джуукълашыб барабыз. (Аплодисментле.)

Аллай оюм этерге тамал берген неди?

Джамагъатны джашауунда **ишчи классны** магъанасы кёлтюрюлюб барады. Аны саны ёседи. Бусагъ-

атда къралда 80 миллион чакълы бир ишчи барды — урунныган адамланы ючден эки юлюшю. Алай эсе уа, ишчи класс, бизде саны эм кёб класс болуб къалмай, урунныган халкъны асламысы болгъанды. Партия, профсоюз эмда комсомол комитетлени, кърал властны огъары эмда тёбеннги органларыны составына ишчиле кёбден кёб келедиле. Ол бек дурусду, джолдашла, аны алгъышлайбыз биз!

Ишчи классны алчылыкъ магъанасыны бегигени, сёзсюз да, аны идея-политика ангысыны, окъууу бла профессия усталыгъыны ёсгени бла байламлыды. Он джылны мындан алгъа ишчилени джарымындан бир кесек артыгъыны бар эди орта (толу, толмагъан да) эмда баш окъууу, бусагъатда уа — тёртден ючюсюню. Ишчи классха къошулгъан джаш тёлюню профессия хазырлыгъы иги болуб баргъаны къуурандырады. 60-чы джыллада джашла бла къызланы къуру ючден бири алгъан эди усталыкъ профессионал-техника окъууну системасында, джангыз онунчу бешджыллыкъда уа 12,5 миллион адам алгъанды, алай демеклик — производствогъа келген ишчилени ючден экиси. Бусагъатхы ишчини урунуу хыйсабы кеси да тюрлениб барады. Аны урунууу интеллектуал магъана бла бекден бек тола барады.

Эл мюлк производство индустриялы бола баргъан бла бирге **колхоз эллилени** джашауларында терен тюрлениуле боладыла. Аланы къыйыны ишчини къыйынына бекден бек джуууукълаша барады. Элде механизаторланы, эм джангы техника бла байламлы башха ишчилени саны кёбден кёб болуб барады. Ол себебден сейир тюлдю он джылгъа орта (толу, толмагъан да) эмда баш окъууу болгъан колхозчуланы саны 39-дан 60 процентден асламгъа ёсгени.

Элни социал структурасына социалист неликни эки формасы джуууукълашханы, мюлкле арасы организацияланы ёсгенлери — алагъа колхозла, кърал предприятиеле да къошуладыла — бек къатылады. Колхозчуланы урунууларыны къуралыуунда, хакъ алыуларыны формасында болгъан тюрлениуле, ишчиле бла къуллукъчулагъа белгиленнгенича, алагъа да социал баджарыуну системасы джайылгъаны—была да уллу магъанасы болгъан затладыла. Ол бары да, джолдашла, Ленин ишчи бла эллини

социал болумларында башхалыкъны къоратхан затлагъача неге багъа берген эсе, анга элтеди.

Айхай да, алкъын бизде джангыдан ишленирге, джангыртылыргъа, джарашдырылыргъа керекли артха къалгъан мюлкле, элле аз тюлдюле. Алайсыз бегиген урунуу коллективле къураргъа, элледе продовольство программаны джетишимли толтурур ючюн къуралгъан производство потенциалны толу кюч бла хайырландырыргъа боллукъ тюлдю. Айтыб къояргъа, элде джашауну культура-турмуш болумун игилендирир ючюн, шахар бла элни арасында тюбеген танг башхалыкъланы къоратыр ючюн, алкъын кёб кюч, заман, рысхы джояргъа керекди.

Алай а, бусагъатда огъуна кёб колхоз бла совхозгъа барсанг, джюрегинг къууанады. Шахарда тюбеген таблыкъла бла эл джашауну энчи халисине, излемине келишген эркин джарыкъ юйлеге кирсенг, джюрегинг кёлтюрюледи. Урунууну джангы халиси, аллай эллени эндиги заманнга кёре турмушлары бла тюрсюнлери — ма ол затладыла, джолдашла, бизни социал политикабыз берген ашхы кёгетле! (А п л о д и с м е н т л е.)

Отчёт кёзюуню ичинде бизни **интеллигенцияны** саны кимден да бек ёсгенди. Бусагъатда къралда ишлеген хар тёртюнчю адам баш болуб акъыл иш бла байламлыды. Къуру илмуда, окъууда, культурада болуб къалмай, интеллигенцияны магъанасы материал производствода да, джамагъатны бютеу джашауунда да уллудан уллу болуб барады.

Аны бла биргелей миллионла бла ишчилени, колхозчуланы урунууларында къара кюч бла эмда акъыл бла ишлеу бир-бирине бекден бек чалышыныб барадыла. Аланы кёблери рационализаторла эмда изобретателледиле, статьяланы, китабланы авторларыдыла, кърал эмда джамагъат къуллукъчуладыла. Ала толу магъанада уллу культурасы болгъан эмда интеллигент адамладыла.

Арт онджыллыкъланы ичинде бизни джамагъатны ёсюмюню сынамына багъа бере, мени кёлюме былай келеди: джамагъатны классыз структурасыны къуралыууну баш эмда онглу шартлары асламысына ёсюмлю социализмни историялы чегини ичинде орналлыкъ болурла.

Ол процессни алгъа элтген кюч, Марксны сёзлери бла айтсакъ, аны «социал мыйысы бла социал джюреги» бусагъатхы ишчи класс болгъанды эмда ол болгъанлай къалады. (Кёбге баргъан аплодисментле.) Аны революцион идеологиясы бла морали, коллективли психологиясы, аны излемлери бла идеаллары бусагъатда совет джамагъатны бютеу къатларыны барыны хазнасы болуб барадыла. (Аплодисментле.)

Классланы арасында башхалыкъланы къоратыу, сёзсюз да, социал политиканы аллында джангы борчланы салады. Башха-башха классланы чегинден тышына чыкъгъан башхалыкъланы къоратыугъа, бизни джамагъатны хар къауумуну энчи шартлары бла излемлерин эсебге не къадар уллу эс бёлюб баджарыргъа керекли проблемалагъа бекден бек бурулады ол.

Аны бла байламлы, айтыб къояргъа, **территориялы халда социал башхалыкъланы тенглешдирирге** кереклисин чертерге излейме. Бизни уллу къралыбызны башха-башха районларында адамланы джашауларыны культура-турмуш болумлары бирча тюлдюле. Бир-бир джерледе ма аллай башхалыкъладыла асламысына урунуу ресурсланы болумун къыйын этген. Запад Сибирни, БАМ-ны зонасын, къралны азиат кесегинде башха джерлени джарашдырыуну программаларын баджарыу адамланы ары кёчюулерин аслам этгенди. Алай болса да алкъын адамла северден югга, востокдан да западха кёчерге бек сюедиле, производство кючлени оюмлу орунлашдырыу адамланы кёчюулери ол бирси джанына бурулурун излесе да.

Бир-бирде алай умут этедиле: Сибирде, Узакъ Востокда, север районлада айлыкъ хакъгъа къошсанг, адамла андан кетерик тюлдюле деб. Айхай да, къошаргъа керекди. Алай а проблемаланы къуру аны бла баджарыб къояргъа боллукъ тюлдю. Адам Сибирден, айтыргъа, асламысына не хауа болум джарашмай, неда айлыкъ азлыкъ этиб кетмейди, анда фатар алгъан, сабийни сабий садха джарашдыргъан къыйыныракъды, культура аралыкъла аздыла — ма ол затла ючюн кетеди ол. Ма аны ючюндю бу бешджыллыкъда ол районлада мекямланы, бютеуден социал-культура комплексни дженгил джюрюш

бла ишлерге, халкъны аслам изленнген товарла бла баджарыуну игилендирирге, деб белгилегенибиз. Ким да боллукъду анга мюкюл: мында болумну тюрлендирирге керекди, кесин да джуукъ заманны ичинде! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Орта Азияда, Кавказны бир къауум районунда болум башхады, артыкъ ишчи кюч барды, артыкъ да бек элледе. Алай эсе уа, ол джерледе джашагъанланы къралны джангы джерлерин джарашдырыугъа аслам тартаргъа керекди. Айхай да, аны бла биргелей мында халкъ мюлкге керекли производстволаны ёсдюрюрге, алайда ёмюрден джашаб келген миллетледен, эм алгъа элчи джаш тёлюден, квалификациялы ишчилени хазырлауну кенг бардырыргъа керекди.

Партияны XXV съезди белгилегеннге кёре, Ара Комитет хайырлы **демография политика** джарашдырыу бла баджарыугъа, халкъны джерлешиуюню юсюнден арт джыллада артыкъ да бек керекли ишлеге уллу эс бёлгенди. Аланы баджарыуну баш джолу юйдегиге, джангы юйленнгенлеге, эм алгъа уа тиширыугъа къайгъырыуну онглу этиудю. (Аплодисментле.) Кимге да ачыкъды бир-бирде аналыкъ борч бла производство ишге эмда джамагъат джашаугъа тири къошулууну бирикдириу къалай къыйын болгъаны.

Онунчу бешджыллыкъда ишлеген тиширыуланы урунуу болумларын, юйде солууларын, турмуш эмда культура джумушларын баджарыуну маджал этиу джанындан талай мадар этилген эди. Алай а ачыкъ айтыргъа керекди: танылырча тюрлениу болмагъанды алкъын. Андан кенг эмда таукел мадарла керекдиле. Ала, белгилисича, Баш джоллада белгиленибдиле. Бир джылы толгъунчу сабийни, анга къараргъа бир кесеги тёленнген отпуск бериуню, ууакъ сабийли аналагъа къысхартылгъан иш кюн бериуню, школгъа дериги сабий учреждениелени сетин кенгертиу бла аны ишин иглендириуню, созулгъан кюнлю группалары болгъан школланы эмда бютеу турмуш джумушла баджарыуну игилендириуню юсюнден барады сёз былайда. Сабийлеге берилген болушлукъну аслам этерге белгиленеди, артыкъ да бек экинчи, ючюнчю сабийни туугъаны бла байламлы.

Этерге излегенибизни барын да бир ызгъа баджарыб къоялмазлыгъыбыз ангылашынады. Алай а ол проблемаланы барын да баржарыр ючюн, къаджыкъмай джолла излерикбиз. Былайда, айхай да, башха-башха республикалада, регионлада энчи болумланы эсебге эс бёлюб алыргъа керекди.

Дагъыда халкъны бир къауумуну — пенсионерлени — юсюнден. 70-чи джыллагъа аланы саны 40-дан 49 миллион адамгъа джетгенди. Партия бла правительство урунуу бла къазауатны ветеранларыны саулукъларына, джашау болумларына таймаздан къайгъыргъанлай турадыла. Бусагъатда къуп-къуру пенсияла бла пособиеле бериуге хар джыл сайын 43 миллиард сом джоюлады. Арт кёзюуде биз пенсияланы мардаларын да кёлтюргенбиз. Алай а солургъа алгъаракъ кетгенлеге къошулмай къалгъанды. Бу бешджыллыкъдан башлаб ол болумну тюзете барыргъа деб белгиленеди.

Алай а бир башха ишни да баджарыргъа керекди — бизни ветеранларыбызны урунуугъа кенг тартаргъа керекди, артыкъ да бек джумуш баджарыу сферагъа. Айхай да, мадаргъа кёре эмда халкъ мюлкню излемлерине кёре. Бусагъатхы болумлада ол бек магъаналы борчду.

Джолдашла! **Бизни кёб миллетли Ата джуртубузну бютеу халкъларыны къарнаш шохлугъу таймаздан бегиб барады.** Бизни джолубуз — хар республиканы материал эмда тин потенциалын андан да бай этиудю эмда, аны бла биргелей бютеу къралны гармониялы ёсдюрюр ючюн, аны толу хайырландырыу. Ол джолда биз керти да историялы джетишимле этгенбиз.

Совет властны биринчи джылларындан башлаб, бизни экономика эмда социал политикабыз алай къуралгъанды, Россияны алгъыннгы миллет къыйырларын аны арасыны ёсюм дараджасына не къадар дженгил кёлтюрюрча. Ол борч джетишимли да толгъанды. Былайда къралны бютеу миллетлерини арада биригиб ишлеулерини эмда неден да алгъа орус халкъны халал болушлугъуну мардасыз уллу магъанасы болгъанды. (Аплодисментле.) Артха къалгъан миллет къыйырла, джолдашла, энди джокъдула! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Сёз ючюн, юлгюге Къазахстанны алыгъыз. Ол

бусагъатда экономика бла культураны керти джашнауундады. Къуру онунчу бешджыллыкъда мында хайырланыугъа 250-ден аслам бусагъатхы промышленность предприятие, уллу цехле бла производство берилгенди. Миллиард пуд къазах мюрзеу адет болуб барады. Ол, Россия Федерация бла Украинаны мюрзеую бла биргелей, бизни къралны азыкъ фондун къурайды.

Орта Азияны республикаларында болгъан уллу социал-экономика тюрлениуле хар кимге белгилидиле. Джангыз бир фактны келтирейим. Октябргъа дери джерчи сынгар ауур къол къыйынны билген джерде бусагъатда джюз гектар сабан ызгъа джетген энергия кюч ортача Союзда болгъан мардадан экн къатха асламды.

Джетмишинчи джыллада Россия Федерацияны уллу районларында болгъан тюрлениулени хыйсабы тамаша этеди. Къралны экономикасына Украина бла Белоруссияны урунганлары уллу юлюш къошадыла. Тау Арты республикаланы халкъ мюлклери дженгил джюрюш бла ёсюб барадыла. Ишни хайырлылыгъы бла асыулулугъун кёлтюрюуде Прибалтика бла Молдавияны урунганлары айтылырча джетишимле этгендиле.

Къысхасы, джолдашла, отчет кёзюуде къабыл этилген бегимле бла алада белгиленнген мадарланы тюз санау огъуна, бизни къралны бютеу республикаларыны ёсюмюню, бютеу ССР-ни Союзун бегитиуню кёзюую джетген проблемаларын баджарыр ючюн, КПСС-ни Ара Комитети бла правительство къарагъан ишле къалай кёб эмда кёб тюрлю болгъанларын ачыкъ кёргюзтеди. Былайда РСФСР-де автоном округланы юсюнден закон да, Орта Азияда сугъарыу системаланы кенгертиу да, Къыйыр Северни районларында буучулукъну ёсдюрюу бла Къыргъызияда тахта кёгетлени ёсдюрюу да, Сиван кёлню ресурсларын сакълау, дагъыда кёб тюрлю магъаналы иш барды. Абхазияны, Тува бла Бурятияны, Северни халкълары джашагъан районланы экономикасы бла культурасын ёсдюрюуню юсюнден КПСС-ни АК-ни бегимлери джанлаусуз баджарыладыла.

РСФСР-ни Къара топракъсыз зонасыны юсюнден айырыб башха айтыргъа излей эдим. Бир къауум сылтауланы чуруму бла бу район, бир талай баш-

ха районнга кёре, къыйынырыкъ болумгъа тюшгенди. КПСС-ни АК-и бла Совет правительство Къара топракъсыз джерлени ёсдюрюу джанындан кенг мадарла белгилеб баджарадыла. Бу борч алай къыйынды эмда артха салынмазчады, аны бютеу республикаланы биргелей кюч салыулары бла эмда мадаргъа кёре къысха болджалгъа баджарыргъа керекди. (А п л о д и с м е н т л е.) Аллай сынамыбыз барды бизни, кеси да бай сынам. Бир да къурумаса да эсге Турксибни, Урал-Кузбассны ишлеуню, барлакъ джерлени джарашдырыуну, Ташкентни джангыдан ишлеуню бир тюшюрейик. Къара топракъсыз джерледе да ма алай биригиб, алай тири ишлерге керекди.

Совет миллетлени бирлиги, бир заманда да болмагъанча, алай кючлюдю. (К ё б г е б а р г ъ а н а п л о д и с м е н т л е.) Алай а ол, айхай да, миллетлени келишиу сфераларында ишле бары да баджарылыб бошагъандыла демеклик тюлдю. Бизни къралча, аллай уллу, кёб миллетли къралны ёсюмюню динамикасы партия эсин къайгъырыулу бёлюрча проблемаланы аз чыгъармайды.

Совет республикаланы составы кёб миллетлиди. Ол себебден, айхай да, миллетлени барыны да барды эркинликлери аланы партия эмда кърал органларында тыйыншлы келечилик табаргъа. Сёзсюз да, хар адамны этимлилик эмда идея-тин болумун эсебге тамамлы алыб.

Арт джыллада бир къауум республикада бурундан анда джашамагъан гражданланы саны иги танг ёсгенди. Аланы тил, культура, турмуш джанындан кеслерини энчи халлы излемлери барды. Союз республикаланы компартияларыны Ара Комитетлери, крайкомла бла обкомла аллай ишлеге эслерин терен бёлюрге, аланы баджарыу джанындан заманында джол кёргюзюрге керекдиле.

Бизни къралда миллет сезимле, хар адамны миллет сыйы сакъланадыла. КПСС социализмни табигъатына келишмеген, шовинизм неда миллетчилик дегенча затлагъа, къаллай тюрлю да миллетчилик къыйсыкълыкъгъа, айтыргъа, антисемитизм болсун ол, сионизм болсун ол, хар заманда къаршчы кюрешгенлей тургъанды, мындан ары да къаты кюреширикди.

Миллет башхалыкъланы, ала бола тургъанлай, джокъча кёргюзюрге кюрешген тенденциялагъа къаршчыбыз биз. Алай а аланы джалгъан халда кёбдюрюуню да биз, аныча, болмазлыкъ затха санайбыз. Партияны сыйлы борчуду урунгганланы совет патриотизмни эмда социалист интернационализмни, бирикген уллу совет Ата джуртуну адамы болгъанына кёлю кёлтюрюлюрча сезимни халында юретиу.

Бизни республикаланы хар бирини экономика эмда социал джанындан дженгил ёсюулери аланы не джаны бла да джуукъ лашыу процесслерин дженгиллетгенине ийнандырады джашау. Миллет культураланы джашнаулары бла бир-бирин байындырыулары, бирикген совет халкъны — джангы социал эмда интернационалист бирликни — культурасыны къуралыуу барады. Ол процесс бизде, социализмде къалай барыргъа керек эсе, алай барады: тенгликни, къарнашча иш джюрютюуню эмда кеси разылыкъны тамалында. Миллет политиканы бу ленинчи принциплерин сакълаугъа партия къаты къарауллукъ этеди. Аладан биз бир заманда да джанларыкъ тюлбюз! (Аплодисментле.)

2. ДЖАШАУНУ СОЦИАЛИСТ ХАЛИСИНИ МАТЕРИАЛ ЭМДА ТИН ТАМАЛЛАРЫН БЕГИТИУ, ДЖАНГЫ АДАМНЫ ЁСДЮРЮУ

Джолдашла! Ёсюмлю социализмни кёзюуюнде бютеу джамагъат келишиулени джангы къуралышны кесини ичинден чыкъгъан коллективли башламланы тамалында тюрлендириу тамамланады. Ол тюрлениу материал эмда тин сфераланы, бизни джашаубузну бютеу халисин аулайды.

Совет джамагъат — ол **урунууну** адамларыны джамагъатыды. Партия бла кърал, адамны урунууу къуру аслам иш къоратырча болуб къалмай, магъаналы да, сейир, творчествону да болур ючюн, кёб кюч салгъандыла эмда саладыла. Былайда къол къыйынны, аз усталыкъ излеген эмда къара кюч бла баджарылгъан ауур ишни къоратыуну магъанасы бек уллу боллукъду. Бизде алкъын аллай ишде миллионла бла адамла урунадыла. Ол, къуру экономика проблема болуб къалмай, магъаналы социал про-

блема да болады. Аны баджарыу — ол урунууну хар адамны биричи джашау излемине бурулууну аллында уллу тыйгъычланы къоратыу боллукъду. (Аплодисментле.)

Социализм урунуугъа джангыча къарауну туудурады. Социалист эришиу аны эм джарыкъ ышанларыны бири болгъанды эмда алайлай къалады. Джангыз бир завод, колхоз, къурулуш джокъду аны джан салгъан тылпыуу джетмеген. Бюгюнлюкде джюз миллиондан аслам адамны бирикдирген бу патриотлукъ къозгъалыу кенг джайылыбды. Анда джамагъат борчну ангылауну, джигитликни эмда къаджыкъмай урунууну юлгюсю чыныгъады. Бютеу къралгъа белгили, эришиуде хорламлы болгъан, производствону алчысы болгъан кёбле бюгюн былайдадыла, бу залны ичинде. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Социалист эришиу — ол кёбчюлюкню творчествосуду. Кесини магъанасы бла ол адамланы терен ангылылыкълары бла башламчылыкъларыны тамалында къуралгъанды. Айырыб ма ол башламчылыкъды производствону резервлерин ачыкълаб, аны ишге сингдирирге, ишни хайырлылыгъы бла асылулугъун кёлтюрюрге болушхан. Алай а практикада, неге керекди джашырыргъа, социалист борчла бирбирде тюбюнден джарашдырылыб алынмайдыла, огъаргъы инстанцияладан, башындан «тюшюрюлюб» къаладыла. Ол урунуу эришиуню кеси хауасына заран келтиреди. Анда баш орунну тюбешиу планла бла анга ушаш башха башламчылыкъла алыргъа керекдиле «тюбюнден башына» деген джорукъ бла: урунган адам, бригада, предприятие, санагъат. Андан сора аллай башламчылыкъланы кърал план бла «джалгъашдырыргъа» керекди. Ол социалист эришиуню табигъатына да, бизни экономиканы планлы халына да келишеди.

Кимге да ангылашынады, адамланы урунуу эмда турмуш болумларына таймаздан къайгъырылгъан къайда сезиле эсе, ала разылыкъ бла анда ишлегенлери. Завод, ферма — адам кесини джашауну ючден бирин ашыргъан юйдю ол. Мында хар не да таб болургъа, бусагъат заманнга келиширге ке-

рекди — иш орундан башлаб, бытовкагъа эмда столоваягъа дери.

Не медет, алкъын бизде аллай ишлеге бош,джалгъан затхача къарагъан мюлк башчыла бардыла. Ол тамырындан терс, заранлы позицияды. Ол себебден Ара Комитетни Политбюросу аллай башчыладан, министрлени да айтыб, кёб кере излегенди джууабны къаты халда. Предприятиелени, шахарла бла эллени социал ёсюмлерине бёлюннген джоюмла белгиленнген джерлерине тюзюнлей, толусу бла эмда болджалында салыныр ючюн, къаты къарауулукъ этерге керекди. Джер-джерден джангы промышленность объектлени хайырланыугъа бергенлерини юсюнден келген рапортлада былайда ишлериклеге не этилгени, адамла джашарыкъ нелляй бир мекям, ненча сабий сад, библиотека эмда профилакторий ишленнгени асламысына кёргюзюлмейди. Келигиз келишейик — объектде аны бла бирге мекям эмда культура-турмуш къурулушланы план бла белгиленнген программасы да баджарылгъан эсе, аллай рапортланы кертиге олсагъатда санаргъа. Ишни алай салыуну съезд джакълар, деб келеди кёлюме. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Джолдашла! Партия айырыб аслам эс бёлген зат болгъанды эмда алайлай къалады **юлешиуню сферасы.** Былайда болгъан тюрлениулени къайры бурулгъанлары бла теренликлерини юсюнден, сёз ючюн, быллай фактла айтадыла. 70-чи джылланы ичинде ишчилени, къуллукъчула бла колхозчуланы адам башына ай сайын 100-ден аслам сом джетген юйдегилени саны хазна къалмай юч кереге ёсгенди. Дагъыда башха тюрлю. Адам башына айгъа 50 сомдан аз джетген юйдегилени саны да ол марда чакълы бирге кем болгъанды. Алай демеклик, къуру ёсюб къалмай, уруннганланы бютеу къауумларыны джашау дараджалары бир-бирине джууукълаша да барады. Бу тенденция кюч ала барлыкъды — бары да не къадар хайырлы урунсала, аллай бирге дженгил барлыкъды ол.

Социализмде юлешиуню баш белгиси сынгар урунуу болургъа боллукъду — аны саны бла асыулулугъу. Не медет, практикада къуру да болуб бармайды алай. Тюрлю-тюрлю уравниловка, айлыкъны, керти

джетишими ючюн болмай, сынгар ишге чыгъыу ючюн берген фактла, тыйыншлы болмагъанлай ёч бериу — ол бары бек уллу заран салады производство кёргюзюмлеге да, адамланы психологияларына да.

Бизни материал эмда мораль къызындырыу системабыз хар заманда эмда хар джерде хар адамны салгъан къыйынына тюзлюклю эмда объективли багъа берирге керекди. Халал уруннган адамланы не джаны бла да къызындырыргъа керекди, эринчекле бла брак чыгъарыучулагъа, къолайсыз ишлеб, иги джашаргъа бир тукъум бир джол бермезге керекди. Иги джашаргъа ким излей эсе, ол кёб эмда иги ишлерге керекди. Ол, деб келеди кёлюме, хар кимге да ангылашынады. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Бизде ишсизлик джокъду. Урунуугъа эркинлик бизни Конституциябызда джазылыбды эмда кертиси бла баджарылыбды. Алай а Конституцияда уруннганланы кёб айтыулары бла башха зат да джазылгъанды: джамагъатха хайыр келтирген ишинден баш джанлатыу социализмни принциплерине сыйынмагъан затды. Алай демекликни магъанасы уа олду, бютеу къурау, финанс, юрист мадарла бла ишлемей ашаугъа, улхучулукъгъа, баришчиликге, къыйын салмай хайыр табыугъа, социалист мюлкге не тюрлю къатылыугъа да тешиклени къаты джабаргъа керекди. (Аплодисментле.)

Кёб болмай КПСС-ни Ара Комитети бла СССР-ни Министрлерини Совети сатыу бла джамагъат хантны предприятиелерини ишин игилендириуню, аланы кадрлары бла материал базаларын бегитиуню юсюнден, сатыу этиуню джорукъларында, продуктала бла товарланы юлешиуде къаты джорукъ салыуну юсюнден бегим алгъандыла. Аны бла биргелей дефицитли товарла бла махинацияла этиуню тыярча, ол сферада терслик иш джюрютюуню бютеу формаларын тыяр ючюн кюрешиуде тыйыншлы кърал органланы ишин тирилтирча, ишчи контрольну кючлю этерча мадарла белгиленгендиле. Уруннганла ол мадарланы толусу бла къабыл этериклерине ажымсызма. (Аплодисментле.)

Джашауну совет халисини эм ашхы шартларыны бири адамла **хайырланыуну джамагъат фондларын-**

дан алгъан ёсюб баргъан таблыкъладыла. Бешджылны ичинде ала ортача 30 процентден асламгъа ёсгендиле эмда къуру быйыл 121,5 миллиард сом болгъандыла. Ала бек уллу хакъдыла. Кеслери да урунганланы джашау болумларын иги этиуге, саулукъларын сакълаугъа, билим бериуге, сабий ёсдюрюуге, социал баджарыу бла культурагъа салынадыла. Ол себебден аланы не къадар хайырлы, адамлагъа не къадар файдалы джояргъа керекди.

Бизни социал программабызда, белгилисича, магъаналы орунну **мекям** алады. Чертилгенича, кетген бешджыллыкъда мекям ишлеу уллу масштаблада баргъанды; аны объемлары къралыбызда мындан ары да сакъланныкъдыла. Аны бла биргелей биз билебиз: алкъын кёб юйдеги джашайды коммунал, джарашмагъан фатарлада, кёб джаш юйдеги джылла бла сакълайды фатарланы. Бу проблема алкъын алай тынч болмагъаны себебли уа, мекямны юлешиуге айырыб уллу эс бёлюрге, ол ишде тюзлюк, излей эсегиз а, ишленмеклик да болургъа керекди. Ол ишни хар джерде джамагъат организацияла къошулуб бардырыргъа, аланы джанларындан къаты контроль салынырга керекди. Кооператив мекям ишлеуню да кенг бардырыргъа, аны формаларын игилендирирге тыйыншлыды. Аны бла биргелей мекямланы хайырландырыу бла аланы сакълаугъа джуу-абсыз кёзден къарагъанладан къаты сорургъа керекди, бу ишде мизам салыргъа, мени акъылым бла, мекям законодательствону тамаллары болушурукъдула. Аны проектин джамагъат бусагъатда кенг сюзе турады.

Отчёт кёзюуню ичинде партияны XXV съездини **халкъ окъууну ёсдюрюуню** юсюнден оноулары, бютеулей алыб айтсакъ, джетишимли толгъандыла.

Магъаналы ишни баджаргъанбыз — амалсыз бютеулей орта билим алыугъа кёчюу тамамланнганды. Бюгюнлюкде баш борч школда окъутууну, урунургъа эмда ишленмекликге юретиуню асыулу этиудю, устазла бла сохталаны къыйынларыны итогларына багъа берген сагъатда формализмни къоратыуду, окъутууну джашау бла байламлылыгъын керти бегитиудю, сохталаны джамагъатха хайырлы ишге хазырлауну игилендириудю. Айхай да, былайда баш магъана устазгъа бериледи. Аны къыйынына, джа-

шауна, усталыгъын ёсдюрюуге эс бёлюуде къызгъанчлыкъ этмезге керекди. Аны бла биргелей устазны ишине салыннган излемле да ёсюб барадыла.

Школ программала бла окъуу китабланы асыулулукъларын да иги этерге тыйыншлыды. Тюз айтадыла, ала асыры къыйын болгъандыла. Алайлыгъы окъутууну къыйын этеди, сабийлеге керексиз ауурлукъ джетдиреди. Окъууну министерствосу, педагогика илмуланы Академиясы ол болумну терк огъуна тюзетирге керекдиле.

Баш эмда орта усталыкъ билим бериуню совет системасыны джетишимлери белгилидиле. Къуру кетген беш джылда ол бизни халкъ мюлкюбюзге 10 миллион уста адамны хазырлаб бергенди.

Аны бла биргелей ол системаны кёб затын иги этерге боллукъду эмда керекди. Мен былайда эм ал бурун окъутууну бютеу да асыулулугъуну юсюнден, аны производство бла байламлылыгъын бегитиуню хакъындан айтама. Вузланы илму къууатларын не къадар толу хайырландырыргъа керекди. Бизни илму докторларыбыз бла кандидатларыбызны хазна къалмай джарымы алагъа джыйылыбды. Халкъ мюлкню ёсгенине кёре къайсы болса да бир усталыкъгъа кадрла аслам излене барадыла. Ол себебден баш школлада кадрланы хазырлауну планын салыу системада ол тюрлениулеге кесгин эс бёлюрге керекди.

XXV съезд **совет адамланы саулукъларына** къайгъырыуну эм магъаналы социал борчланы бирине санагъанды. КПСС-ни АК бла правительство 1977 джыл халкъны саулугъун сакълауну мындан ары да иги этиуню мадарларыны юсюнден уллу бегим алгъандыла. Аны джашауда бардырыу кесини хайырын да кёргюзеди. Бюгюн бизни поликлиникаларыбызны бир сменагъа беш джылны мындан алгъа къарагъанларындан джарым миллион адамгъа аслам къараргъа мадарлары барды. (А п л о д и с м е н т л е.)

Иш этиб къуралгъан медицина болушлукъ, кардиология къуллукъ танг ёсюм алгъандыла. Ауруулары профилактикасы андан да хайырлы болгъанды.

Алай болса да кёб тюрлю кемлик алкъын къоратылмагъанды. Поликлиникаланы, диспансерлени,

амбулаторияланы ишлери танг игиленирге керекдиле. Ауругъанланы 80 проценти алада багъылады. Не медет, талай джерде ала медицинаны къолундан келлик затладан артха къаладыла, кадрла джетишмейдиле, артыкъ да бек орта бла кичи персонал, оборудование эски болгъанды, бюгюннгю дарманла джетишмейдиле. Больницала бла саулукъ сакълауну юйлерин ишлеуню планлары иги толмайдыла.

Врачларыбызны, медицина сестраланы, саулукъ сакълауну дагъыда башха къуллукъчуларыны халал эмда къаджыкъмай урунгганларын биз уллу багъалатабыз. Бир къауум медицина къуллукъчула кеслерини борчларын толтурмагъанларыны, адамлагъа эс бёлмегенлерини юсюнден урунгганладан келген письмола бизни бушуулу этедиле. Саулукъ сакълауну министерствосу, партия комитетле, комсомол бла профсоюзла аллай кемликлеге тёзмезден къаршчы кюреширге борчлудула эмда аланы толусу бла къоратыргъа керекдиле! Не мадарны да этиб, совет адам къачан да, къайда да заманында квалификациялы эмда халал медицина болушлукъ табарча болумну баджарыргъа керекди. (А п л о д и с м е н т л е.)

Адамланы саулукъларына къайгъырыу **физкультура бла спортну** ёсюмлери бла къысха байламлыды. Москвада Олимпиада совет спортчуланы аламат джетишимлерин ачыкъ кёргюздю. Алай а бизни хаман да излегенибиз къуру спорт мийикликле болмагъандыла, физкультура бла спортну кёбчюлюкню тутханлары болгъанды. Бу ишде джетишимле ачыкъ кёрюнедиле. Алай болса да адамланы кёбюсюне спорт алкъын къуру къараргъа джарагъан затлай къалады. Ол болумну тюзетирге тыйыншлыды. Физкультура халкъны кёбчюлюгюню, артыкъ да бек сабийлени, хар кюндеги джашауларына кирирге керекди.

Джолдашла, совет джамагъатны тин джашауу кёб тюрлю эмда бай бола баргъанында бизни культурабызны деятеллерини, **литература бла искусствону** юлюшлери кемсиз уллуду.

Литература критикле бла искусствоведлени ишлери усталыкъ халда оюмну айтыуду. Алай а, кёлюбюзге келген бла, окъуучула, къараучула, тынгылау-

чула да сезедиле: совет искусствода джангы кёлтюрюлюмню толкъуну барады. Арт джыллада—бютеу республикалада да — фахмулу чыгъармала кёб болгъандыла. Ала литературада эмда театрда, кинода эмда музыкада, живописде эмда скульптурада бардыла.

Бизни усталарыбызны творчествосунда мийик революцион макъамла алгъынча эшитиледиле. Марксны, Энгельсни, Ленинни, дагъыда кёб аламат революционерни сыфатлары, Ата джуртубузну джигит историясы искусствону кёб тюрлюсюнде аланы джангы сейир ишле этерге учундурадыла. Аскер темаиы бардыргъан авторланы ишлери Ата джуртну сюерге, къыйын сынаулада деменгили болургъа юретедиле.

Бизни бюгюнгю адамларыбызны джарыкъ сыфатларын къурауда творчество къуллукъчуланы джетишимлери уллудула. Ала адамланы сагъышлы этедиле, ёчешдиредиле, бюгюнлюкню, келлик заманны юсюнден да оюм этдиредиле. Иги чыгъармалада болгъан граждан кёлню, кемликлеге тёзмеуню, бюгюн бизни джамагъат баджара тургъан проблемалагъа искусствону таукел къошулгъанын партия алгъышлайды. Эсигиздемиди Маяковскийни: «Госплан, манга джылгъа борчла бере, даулашыулада тер тёгерин излейме», — деб джазгъаны? Арт джыллада литературада, кино бла театрда кёлтюрюлген онглу проблемала бизни да къууандырадыла, Госплан аланы юсюнден бираз «терлесе да» огъай джокъ эди. Къуру ол да тюл. (Аплодисментле.)

Аллай чыгъармаланы геройлары кёб тюрлюдюле — къурулушчуланы бригадири эмда колхозну председатели, темир джол ишчи эмда офицер, лётчик эмда онглу алим. Аланы хар биринде окъуучула, къараучула кеслерини оюмларына, къайгъыларына келишген затла табадыла, совет халини эм маджал шартларын кёредиле.

Бизни джамагъатны адеб-намыс вопрослагъа эс бёлюуюню ёсюб келгени совет искусствода да танылмай къалмагъанды. Производствода эмда джашауда адамланы бир-бири бла келишиулери, адамны терен ич дуниясы, бизни тынчлыкъсыз планетабызда аны

орну — была бары да суратлау джаны бла излеулени учу-къыйыры болмагъан гёзенидиле. Алай а былайда, айхай да, актуал темады деген сылтау бла мутхуз, мискин затланы ётдюрмеуню магъанасы уллуду. Чыгъармаланы геройлары ууакъ-тюек ишлени арасында къуршоуланыб къалмай, кеслерини къралны къайгъылары бла, аны джашауу бла джашаргъа, къаты эмда хайырлы урунуу бла, тюзлюк бла ашхылыкъны хорламлары ючюн къаджыкъмай кюрешиу бла джашаргъа керекдиле.

Идеясызлыкъ, дуниягъа къарауда джукъну айырмагъанлыкъ, бир къауум история ишлеге эмда адамлагъа кесгин класс багъа бериуден джанлау таб онглу фахмулу адамланы творчестволарына да заран келтирликдиле. Бизни критиклерибиз, литература журналла, творчество союзла, неден да алгъа аланы партия организациялары терсине тартыб тебрегенлени тюзете билирге керекдиле. Айхай да, бизни совет джашауубузну мутхузлагъан чыгъармала тюбеген тёреси болса, алагъа къаты, принципли багъа берилирге керекди. Былайда биз хатерсиз болургъа керекбиз. Партия бизни искусствобузну идея джанына къайгъырыусуз болмагъанды, боллукъ да тюлдю. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Дагъыда бир затны юсюнден. Бизни тёгерегибизде болгъан затла бары да ариулукъну шартларындан, сезимлеринден толу болургъа кереклилерин ангылатыб кюреширге да керек тюлдю. Олимпия объектле эмда Москваны бир къауум кварталлары, бурун заманны джангыртылгъан сейир объектлери, Ленинградда бурундан къалыб энди джангыртылгъан сейир объектле бла джангы архитектура ансамблле, Алма-Атаны, Вильнюсну, Навоини, дагъыда башха шахарланы джангы ишленнген джерлери — ала бизни махтаубуздула. Алай болса да шахарла ишлеуде саулай да уллу ариулукъ бла тюрлю-тюрлюлюк керек болгъанлай турадыла. Фильмни бир герою, джазыуу сюре барыб, башха шахаргъа тюшгенинде, анда не юйню, не фатарны кесиникинден айырыб таныялмай къалгъанча болмазгъа керекди. (Залда — къозгъалыу. Аплодисментле.)

Совет адамланы искусствогъа тырмашыулары кемсиз уллуду. Иги спектаклге кирирге, сейир ки-

табны сатыб алыргъа, выставкагъа барыргъа бирбирде къалай къыйын болгъаны белгилиди. Алай а искусствогъа аллай сый бериу, аллай сюймеклик художникден кесини халкъыны аллында уллу джууаблылыкъны да излейди. Халкъны излемлери бла джашамакълыкъ, къууанчны, бушууну да аны бла бирден кёрюу, джашауну кертилигин, бизни адамлыкъ идеалларыбызны бегитиу, коммунизмни ишлеуге тири къошулуу — ма бу затладыла искусствода керти халкълыкъ, керти партиялыкъ.

Ленинчи культура политикагъа керти бола, бизни партия суратлау интеллигенциягъа аяулу эмда сый бериу кёзден къарайды, аны уллу творчество борчланы баджарыргъа ышанлайды. Ол зат творчество кючлени мындан ары да биригиулерине, джамагъатны тин джашауну кёлтюрюлюмюне себеб болады. Ишек джокъду, культураны совет усталары бизни джангы суратлау чыгъармала бла къууандырлыкъдыла! (Аплодисментле.)

Джолдашла! Совет адам халал урунуучуду, мийик политика культурасы болгъан адамды, патриотду эмда интернационалистди. Аны партия, къралны джигит историясы, бизни бютеу къуралышыбыз ёсдюргендиле. Джангы дунияны ишлеучюню толу джашауу бла джашайды ол.

Айхай да, ол **джангы адамны ёсдюрюу бла** байламлы борчланы барын да баржаргъанбыз демеклик тюлдю. Бу ишде борчларыбыз аз тюлдюле. Юретиу а, социал-экономика политиканы деменгили фундаментине таянса, сынгар ол заманда болады джетишимли.

Адамны толу ёсдюрюуню баджарыр ючюн, бизни уллу материал эмда тин мадарларыбыз бардыла, аланы мындан ары да аслам эте барлыкъбыз. Алай а аны бла бирге хар адамны ала бла оюмлу хайырлана билмеклигини магъанасы уллуду. Ол зат а, эм ахырында, инсанны къаллай излемлери, кереклери болгъанына кёре болады. Ма ол себебденди партия аланы тири, нюзюрлю къурауну социал политиканы магъаналы борчларыны бирине санагъаны.

Асламысына совет адамла халал, кёллениб ишлейдиле. Ала джамагъат берген хазнала бла да толу эркинликли эмда оюмлу хайырланадыла, бизни халкъ байлыгъыбызны сакълайдыла эмда ёсдюреди-

ле. Алай а бизде аз бериб, къралдан а кёб джулкъаргъа тырмашханла да бардыла. Ма, тамам аллай психологияны тамалында чыгъадыла эгоизм бла мещанлыкъ, артыкъ рысхы джыйыу, халкъны къайгъырыууна эмда ишине сапсызлыкъ. Джамагъатха, юйдегиге ичгичилик аз джарсыу салмайды, ол а, ачыкъ айтсакъ, энтда къыйын проблемалай къалады. Ол къолайсыз иш бла кюрешиуге бютеу урунуу коллективлени, бютеу джамагъат организацияланы, бютеу коммунистлени кючлери салынырга керекди.

Кёргенибизча, джолдашла, джашауну социалист халисин игилендириуде, джангы адамны къураугъа тыйгъычлыкъ этген затланы барын да къоратыуда бизге уллу ишни баджарыргъа керек боллукъду. Ол — партияны социал политикасыны, совет адамланы ашхылыгъы эмда насыбы баш нюзюрю болгъан политикасыны, айырылмазлыкъ магъаналы кесеклерини бириди!

3. СССР-ни КОНСТИТУЦИЯСЫ ЭМДА СОВЕТ ПОЛИТИКА СИСТЕМАНЫ АНДАН АРЫ ЕСДЮРЮУ

Джолдашла! Совет джамагъатны экономика, социал эмда тин джашауунда болгъан эм магъаналы тюрлениулери, бютеухалкъ къралны терен демократиялыгъы СССР-ни джангы Конституциясында бютеулей кёргюзюлгендиле. Баш Законну проектин сюзюу халкъны творчество кючюн къалай онглу кёлтюргени, аны гражданлыкъ тирилиги бизни барыбызны да эсибиздеди.

СССР-ни Конституциясыны къабыл этилгени бла, андан сора уа — союз эмда автоном республикаланы конституцияларыны къабыл этилгенлери бла халкъ депутатланы Советлерини ишинде джангы кёзюу башланнганды.

Властны баш органларыны — СССР-ни Баш Совети бла республикаланы Баш Советлерини — иши ичги огъуна джангыргъанды. Баш Советле, законодательствону, башчылыкъ этиу бла контрольну бирикдире, Министрлени Советлерини, министерствола бла ведомстволаны ишлерине тири башчылыкъ этедиле. Ол зат кемликлени заманында ачыкъларгъа эмда

къоратыргъа себеб береди, кърал джашауну бютеулей халын кёлтюреди.

Конституцияны тамалында совет законодательствону джангыртыу уллу хайырлы эффект береди. Джангы законла джамагъат келишиулени тюрлютюрлю болумларын иги, кесгин келишдирирге мадар бередиле. Законодательствону игилендириу иш мындан ары да .бардырыллыкъды. Биринчи кёзюулю болуб, былайда юч джол теджелгенди: халкъ мюлкге башчылыкъ этиу, гражданла бла джамагъат организацияланы конституцион эркинликлерин баджарыу, законланы бютеусоюз сводун чыгъарыуну тамамлау.

Иги законларыбыз, джолдашла, бизни аз тюлдюле. Энди эм алгъы бурун аланы тюз эмда джанлаусуз толтуруудады иш. Алыб къарасакъ, хар бир закон да, ол толтурулса,— бютеу бары да, хар джерде да толтурсала, — джашайды.

Кёб сейир, джангы зат джаратылгъанды тёбеннги Советлени ишлеринде. Тёбеннги мюлклени, джамагъатны джумушун баджарыуну вопросларына эс бёлюуню аз этмегенлей, ала экономика эмда социал ёсюмню комплекс халда баджарыугъа уллу юлюш къошадыла. Советле аланы территорияларында организацияланы ишлерин келишдириуню эмда контрольну тириден тири бардырадыла. Ол, джолдашла, магъаналы затды, КПСС-ни Ара Комитети да тёбеннги Советлени ма ол джаны бла бардыргъан ишлерин хар не джаны бла да джакълайды.

Бизде миллион чакълы бир коммунист-депутат барды. Кеслерини сыйларын, сынамларын ала Советни хар сессиясы, таймаздан ишлеген комиссияны хар заседаниеси адамланы керти кенгешине бурулур ючюн, тамам тюз оноуланы этиуню коллективли излеую болур ючюн хайырландырыргъа керекдиле.

Ара ишге, производствону ёсдюрюуге джан аурутуу, оюмланы тенглешдириу, ачыкъ эмда принципли критика бла самокритика, хар гражданинни джамагъат-политика тирилигин кёлтюрюу — ол затдады совет демократияны, ишлеб, джюрютюлюб тургъан демократияны магъанасы.

Совет демократияны керекли магъаналы кесеги— башчылыкъ этген органланы эмда тамадалыкъ этген

адамланы ишлерине бютеулей **халкъ контрольну баджарыуду.** Бир джангыз джорукъ бузуу, законсузлукъ этиуню, иесизлик этиуню, мизамсызлыкъны бир факты халкъ контролёрланы иелик кёзюнден бир джанында къалмазгъа керекдиле. Тирирек ишлерге, тирирек кюреширге — ма ол затха бурады аланы эслерин КПСС-ни Ара Комитети.

Социалист закон бла джорукълулукъну бегитиуде **юстицияны, сюдню, прокуратураны, совет милицияны органларыны** джууаблылыкълары уллуду. Ол органланы къуллукъчуларыны профессионал билимлери граждан джигитлик бла, сатылмау эмда тюзлюк бла келишимли болургъа керекдиле. Сынгар аллай адамла тыйыншлы баджарыргъа боллукъдула алагъа салыннган магъаналы борчланы. Аланы ишлери тамам хайырлы болурун, хар аманлыкъчылыкъ керек-лисича тинтилинирин эмда терсликлери болгъанлагъа тыйыншлы азаб салынырын излерге совет халкъны эркинлиги барды. Ол ишде джорукъну сакълагъан органлагъа партияны, ишексизме, бютеу бизни джамагъатны да, толу джакълыгъы баджарыллыкъды. (Аплодисментле.)

Халкъла арасы аренада класс кюрешни къатылыгъы **кърал къоркъуусузлукъну органларыны** ишлерине, бизни чекистлени партия чыныкъмакълыкъларына, билимлери бла иш стиллерине уллу излемле салады. СССР-ны Кърал къоркъуусузлугъуну комитети, Конституцияны болумларын, совет законодательствону мадарларын къаты сакълай, оперативли, мийик профессионал дараджада ишлейди. Чекистле империалист разведкаланы таша ишлерине джити эмда сакъ къарайдыла. Ала кърал гъа къаршчы, душманлыкъ джолну тутханланы, совет адамланы эркинликлерине, совет джамагъатны излемлерине къол узатханланы ишлерин таукел бузадыла. Аланы ол ишлери уа партияны, бютеу бизни халкъны терен разылыгъына тыйыншлыды. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Отчёт кёзюуде партия бла государство **кърал ны къоруулау къууатын, аны Саутлу кючлерин** бегитиуню вопросларын бир кюнню да кёз туурадан иймегендиле. Бизни ол затха халкъла арасы болум борчлу этеди.

Мийик техника баджарылыуну, аскерчилик усталыкъны, бузулмазлыкъ тин иннетни кючлю бирикмеклиги — былайды Совет Сауутулу Кючлени аскерчилик потенциалы. Энди Ата джуртну сакълаучуланы тизгинлеринде Уллу Ата джурт къазауатны джигитлерини джашлары бла туудукълары турадыла. Аланы аталары бла аккаларына тюшген къыйын сынауланы ётмегендиле ала. Алай а ала бизни аскерни, бизни халкъны джигитлик адетлерине кертидиле. Эмда хар заманда, ол затны кръалны къоркъуусузлугъу, рахатлыкъны сакълау излеген заманда, агрессияны ууу джетгенлеге болушургъа керек болгъан заманда, совет аскерчи дуния аллында халал эмда ётгюр патриотча, интернационалистча, къаллай къыйынлыкъны да хорларгъа хазырлыкъ халда сюеледи. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Бизни съездни иши Совет Аскер бла Флотну Кюнюнде ачылгъанды, тюшгени алай болгъанды. Ата джуртубузну махтаулу сакълаучуларын бютеу делегатланы аты бла исси алгъышларгъа эркинлик беригиз. Партияны Ара Комитети ийнанады: ала мындан ары да совет халкъны рахатлы, къууатлы урунууун ышаннгылы сакъларыкъдыла! (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.)

Джолдашла, СССР-ни Конституциясы бизни демократияны ёсдюрюуде джамагъат организациялагъа берилген магъананы иги огъуна кёлтюргенди. Аладан эм кёбчюлюк организация — **профессионал союзладыла.** Кеслерини тизгинлерине миллионла бла колхозчуланы алыб, профсоюзла энди кертисинде бютеу урунныганланы бирикдиредиле. Профсоюз организацияланы борчлары бла эркинликлери мардасыз кенгдиле. Ала урунныганланы излемлерин сакълаугъа къайгъырадыла, мюлк, социал эмда культура борчланы баджарыугъа къошуладыла, социалист эришиуню, лагъымчылыкъ бла рационализацияны кёлтюрюуде кёб зат этедиле.

Алай болса да, кенг эркинликлерин хайырландырыуда бизни профсоюзлагъа бир-бирде алкъын башламчылыкъ джетишмейди десем, эшта, джангылмазма. Коллективли договорланы толтуруу, урунууну сакълау вопрослада ала хаман да тирилик этиб турмайдыла, урунуу законодательствону бузу-

лууна, бюрократизм бла волокитагъа алкъын къарыусуз къатыладыла.

Ол зат а мындан ары да профсоюзланы, урунуу коллективлени адамланы урунуу, джашау вопросларын баджарыугъа къарауллукъ этиулерин кючлендирирге, план салыу бла производствогъа башчылыкъ этиуге, кадрланы сайлау бла ишге салыугъа, предприятиеле бла организацияланы мадарларын оюмлу хайырландырыугъа къошулууларын кенгертирге кереклисин кёргюзеди.

Партия профсоюзлагъа кёбчюлюкде кесини ышаннгылы таянчагъынача, демократияны ёсдюрюуню, урунгганланы коммунизм ишлеуге кёллендириуню кючлю мадарынача къарайды. «Кёбчлюк бла неда ишчилени онглу юлюшю бла (андан сора уа бютеу урунгганла бла) байламлылыкъ профсоюзланы къайсы бир ишинде да эм магъаналы, джетишим болдурууну баш мадарыды»[1], — деб юретгенди Ленин. Ол профсоюз къуллукъчуладан ала ишчи джашауну къалынында боллукъларын, аны хар не джаны бла да билликлерин, кёбчюлюкню халын, аны ангылылыгъын, керти излемлерин тюз эмда кёзбаулу идеализациясыз билирге, кёбчюлюкге джолдашлыкъ эс бёлюуню, излемлерин къайгъырыулу баджарыуну юсю бла уллу ышанмакълыкъ таба билирге юретгенди. Ол себебден хар бир профсоюз къуллукъчу да хар заманда эмда хар затда кесини ишине ол ленинчи осият бла къарасын. (Аплодисментле.)

40 миллиондан аслам джаш бла къызны бирикдиреди **Ленинчи комсомол.** Биз кёб кере айтыучанбыз: комсомол — ол бизни сменабызды, ол партияны болушчусуду. Тюз, бек тюз сёзледиле! Бюгюн 18—25 джыл толгъан джаш адамла тамбла бизни джамагъатны тамалын къурарыкъдыла. Адамланы политика тириликлери болгъан, кеслерини ишлерин билген, урунууну сюйген эмда уруна билген, кеслерини Ата джуртну джакъларгъа хар заманда да хазыр болгъан тёлюсюн къураугъа себеб болуу, — ма комсомолну ишинде эм магъаналы, эм баш зат.

Бютеулей алыб айтсакъ, комсомол ол борчну толтурады. Аны активинде — къралны къайсы бир дже-

---

[1] *Ленин В. И.* Чыгъ. толу джыйымы, 44 т., 348 бет.

ринде да онла бла, джюзле бла къурулушла. Комсомолну къралгъа, бютеу джамагъат джашаугъа башчылыкъ этиуге къошулууу да кючлю болгъанды. Мындан ары да алай этерге керекди.

Алай а махтауда тохтаб къалыу бизге адет тюлдю. Не джашырыу, бир-бир джаш адамлада билимлилик эмда толу хапарлылыкъ политика сынамсызлыкъ бла, профессионал усталыкъ да — урунуугъа кереклисича джууаблы къарамау бла бирге тюбеб да къаладыла. Асламысына ол комсомолну ишинде кемликледен чыгъады.

Алай эсе уа, юретиу ишни кючейтирге керекди. Мен былайда урунуугъа юретиуню да, ариу халиге юретиуню да, идея-политика джаны бла юретиуню да юсюнден айтама. Сёз аллай, неда быллай «мадарланы» санын ёсдюрюуню юсюнден бармайды. Сёз хар комсомол организацияда керти, творчестволу хал къурауну юсюнден барады. Эртде белгилиди: керти зат аны юсюнден айтылгъан бла тюл, джашауда аны сынау бла билинеди. Комсомол да марксистленинчи теорияны окъууну ол комсомолчуланы практика ишлери бла, аланы джашаулары бла байламлы болурча бардырыргъа керекди.

Коммунистлени да, бизни барыбызны да, джолдашла, былайда кёб затны этерге къолубуздан келликди.

Бизни сынамыбыз, марксизмни-ленинизмни тюзлюгюне онджыллыкъланы ичинде сыналгъан ийнамыбыз барды. Ол байлыкъны барын да джаш тёлюге берирге керекди. Ол затдады совет джаш тёлю коммунизмни байрагъын хар заманда да мийиктин элтиригине толу ышанмакълыкъ! (Аплодисментле.)

IV

ПАРТИЯ — СОВЕТ ХАЛКЪНЫ АВАНГАРДЫ

Джолдашла! Ёсюмлю социализмни кёзюуюнде джамагъатны джашауунда партияны магъанасыны ёсгенини юсюнден XXV съездде айтылгъан эди. Озгъан бешджыллыкъ кёргюзгенди: ол оюм сёзсюз да кертиди. Энди, тамам бусагъатда, совет халкъны кёллендирген джетишимлени хыйсабында, алгъындан да терен ангылашынады белгили ленинчи формула: партия бизни заманны акъылы, сыйы эмда намысыды. (Аплодисментле.)

Бизни джамагъатны ёсюмю, аны социал-политика эмда культура тюрсюнюню тюрленнгени бла бирге ёседи, бегийди, чыныгъады коммунистлени партиясы.

Отчет кёзюуде КПСС-ни тизгинлерини саны 1,8 миллион адамгъа ёсгенди. Бусагъатда партияда 17 миллион 480 минг коммунист барды. Аладан 43,4 проценти — ишчиле, 12,8 проценти — колхозчула, 43,8 проценти — техника, илму эмда творчество интеллигенцияны келечилери, халкъ окъууну, саулукъ сакълауну, культураны, башчылыкъ этген аппаратны къуллукъчулары, аскер къуллукъчула.

Озгъан беш джылны ичинде КПСС-ни сафларына ишчи классны эм иги келечилеринден бир миллион бла джарымдан аслам адам къошулгъанды, башхача айтсакъ, партиягъа киргенлени 59 процепти. Партиягъа джангы киргенлени 10 процентден асламы колхозчула болгъандыла. Совет интеллигенцияны келечилерин да партиягъа алыу барыб тургъанды. Ол джыллада КПСС-ге киргенлени хазна къалмай тёртден ючю — Ленинчи комсомолну членлеридиле.

Партиягъа кирирге излегенлени саны ёседи. Партиягъа джангы членлени алыугъа излем къатыракъ болгъанды. Кирирге излегенлени политика, этимлилик эмда адеб-намыс джаны бла сынауда кандидатлыкъ стаж иги хайырландырылады. Аллай сынаудан къайсы бири да ётюб баралмайды. Беш джылда 91 минг кандидат КПСС-ге членнге алынмагъанды. Ол адетли мардадан хазна джанламайды.

Чертилгенича, партиягъа совет халкъны эм иги, алчы келечилери келедиле. Алай а бир-бирде КПСС-ни сафларына кирмезге кереклиле, тыйыншлы болмагъан адамла тюшедиле. Быллай санны айтайым. XXV съездден сора коммунистни атын джюрютюрге тыйыншлы болмагъан ишлери ючюн партиядан 300 минг чакълы адам чыгъарылгъанды.

Тамам къаты чертерге керекди: кеслерин тыйыншлы джюрютмегенлеге, партияны Уставы бла партия адеб-намыслылыкъны мардаларын бузгъанлагъа бизден тёзюм болмагъанды, джокъду, боллукъ да тюлдю. Сёз бизни партияны намысы бла сыйыны, аны сафларыны тазалыгъыны юсюнден баргъан заманда, кишиге да джан басыу боллукъ тюлдю. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Ма аллай уллу излемлилик баджарады КПСС-ни бузулмазлыкъ бирлигин, аны совет джамагъатха башчылыкъ этиу хыйсабын, совет халкъны коммунизмни джолу бла ышаннгылы элтиуню.

1. ПАРТИЯ БАШЧЫЛЫКЪНЫ ДЖОРУКЪЛАРЫН ИГИЛЕНДИРИУ

Джолдашла! КПСС-ни башчылыкъ этген магъанасын ачыкълауну баш дараджасы партия съездледиле, ала совет джамагъатны алгъа барыууну баш джолун белгилейдиле, дерге боллукъду. Аны бла бирге Ара Комитетни пленумларыны магъаналары да бек уллуду.

Отчёт кёзюуде Ара Комитетни онбир пленуму болгъанды. Пленумла заманында чакъырылгъандыла, сюзюу этимлилик, самокритикалы халда баргъанды. Айтыргъа, биз ленинчи мардала бла адетлени сакълагъанбыз.

Айтханымча, КПСС-ни АК-ни пленумларында джыл сайын мюлк ёсюмню баш тенденцияларына анализ этилгенди. Аны бла бирге узакъ болджаллы башха проблемала да сюзюлгендиле.

СССР-ни Конституциясыны проекти бла байламлы 1977 джыл ёсюмлю социализмни болумларында социалист къраллыкъны, бизни бютеу джамагъат къуралышыбызны ёсюмюню вопросларына тыйыншлысыча къаралгъан эди. Партияны аграр политикасын мындан ары да джарашдырыугъа аталгъан эди АК-ни 1978 джыл июлда болгъан Пленуму. 1980 джыл июлда болгъан Пленумда Совет Союзну баш тыш политика вопрослада позициясы, къыйын халгъа тюшген халкъла арасы болумда джумушатыу ючюн кюрешде борчла кесгинленнген эдиле.

Отчет кёзюуде **Политбюрону** 236 заседаниеси болгъанды. Аны бютеу иши КПСС-ни XXV съезди бла АК-ни пленумларыны бегимлерин джашауда толтурууну магъаналы кёзюулери бла, тыш эмда ич политикада джангы тюрлениуле бла байламлы болгъанды.

Политбюро къараргъа чыгъарылгъан вопросла алгъаракъдан огъуна деменгили джарашдырылыб тургъандыла. Аллай вопросланы диапазону кенгди эмда кёб тюрлюдю. Аланы асламысыны къыйынлыкъ дараджасы тохтаусуз ёседи. Бола тургъан ишлени не джаны бла да тинтер эмда ачыкълар ючюн, аны бла бирге дженгил заманда алагъа кёре тыйыншлы мадарла этер ючюн, Политбюро бир-бирледе иш этиб комиссияла къурагъанды.

Заседаниелеге хазырланнган заманда, сюзюу баргъан кёзюуде да алай болгъанды, болургъа кереклиси да алайды, тюрлю-тюрлю оюмла айтылгъандыла, кёб эсгертиу эмда оюм берилгендиле. Алай а бютеу бегимле бир иннетлилик тамалда алыныб тургъандыла. Аллай бирликдеди коллектив халда башчылыкъ этиуню кючю. (Аплодисментле.)

Политбюро бизни кёб миллионлу партияны керти да джигер штабыды. Партияны коллектив оюму ма былайда джыйышдырылады, бютеу совет джамагъатны, бютеу коммунистлени эмда партияда болмагъанланы излемлерин кёргюзген партия политика былайда къуралады.

Кадрланы сайлау, толтурууну къурау эмда тинтиу, партия джашауну бютеу кёзюулю вопрослары, — быладыла **АК-ни Секретариаты** кюрешген проблемаланы баш кесеги. Озгъан кёзюуде ол 250 заседание бардыргъанды.

Бютеулей айтсакъ, джолдашла, пленумланы, Политбюрону, Секретариатны иши ашхы нюзюрню тутханды, уллу къурамлылыкъда баргъанды. Ол иш марксизмни-ленинизмни деменгили фундаментини тамалында къуралады.

Политбюро бла АК-ни Секретариаты **республика, край, область, округ, шахар эмда район партия организацияланы магъаналары бла джууаблылыкъларын ёсдюрюуге** тохтаусуз къайгъырыб тургъандыла. Хар джерде болумгъа тыйыншлы къаралгъанды, кёб партия комитетни отчетуна тынгыланнганды, не джаны бла да толу, терен тинтиуню тамалында бютеу-партия магъанасы болгъан оюмла этилгендиле.

Хар партия организацияны ишинде магъаналы, юренирге боллукъ затла аз тюлдюле. Аладан бир бёлек сейир фактны эсге салайым.

Москва бла Ленинградны партия организациялары производство коллективлени творчество тириликлерин ёсдюрюуде эмда урунганланы коммунист иннетде юретиуде иги джетишимле болдургъандыла. Айырыб ма былайда туугъандыла артда бютеу къралда джакълыкъ табхан эмда джайылгъан кёб патриотлукъ башламла.

Эл мюлк производствогъа джерчиликни илму системасын эмда алчы практиканы сингдриуде парторганизацияланы ишлерини кючлю болгъаны бла байламлыдыла Къазахстанны мюрзеучюлери бла Узбекистанны мамукъ сабанларыны урунганларыны уллу джетишимлери. Урунганланы онунчу бешджыллыкъны борчларын толтуруугъа къурауда Азербайджанны Компартиясыны ишине да иги багъа берирге тыйыншлыды.

Республиканы экономика эмда социал ёсюмюню джюрюшюн иги огъуна дженгил этгенди Грузияны Компартиясы.

Кадрланы сайлау бла юретиуде, ишни белгили участогунда башчыланы джууаблылыкъларын ёсдюрюуде Украина бла Белоруссияны компартияларын-

да да сейир ишле аз тюлдюле. Армения бла Латвияны партия организациялары урунуу коллективлени, башчылыкъ этиу бла план салыуну бютеу чыкларын промышленность продукцияны асыулулугъун кёлтюрюуге къураялгъандыла. Производствону интенсификациясын бардырыуда ишлерин тири этгендиле Эстонияны коммунистлери. Илмуну производство бла байламлылыгъын бегитиуде КПСС-ни Новосибирск эмда Свердловск обкомлары кёб иш этгендиле.

Ара Комитет проект кючлени болджалдан алгъа хайырланыугъа бериуде Донну урунгганлары башлагъан эришиуню, эл мюлк продукцияны асыулулугъун игилендириуде Къобан бла Днепропетровщинаны партия организацияларыны башламларын, металл бла отлукъ-энергетика ресурсланы аяулу этиуде Урал бла Кузбассны урунуу коллективлерини иш сынамларын джакълагъанды.

Кёб партия организацияны творчество башламы бла инициативасы бизни бютеупартия форумда ашхы сёзлеге тыйыншлыды. Тёбеннги сынам не къадар бай, не къадар кёб тюрлю болса, партияны бютеулей иши аллай бир хайырлыды.

Очет кёзюуде КПСС-ни Ара Комитети бир бёлек партия комитетни ишине тёзюмсюз критика этерге, аланы башчыларын тюзетирге керек болгъанды. Ол болушмагъан сагъатда, къурау джаны бла тыйыншлы оюмла этилгендиле.

Сёзсюз да, область неда район партия организацияланы ишини хыйсабы кёб эмда тюрлю-тюрлю ишледен къуралады. Алай а тири эмда уста партия башчылыкъны магъанасы баш орундады. Хар партия организация кесини участогунда бютеу резервлени хайырландырса, хар не затха да тыйыншлы джорукъ салса, бютеу къралны иши да алгъа атларыкъды. Ол себебден партияны обкомлары бла райкомларыны магъаналарын кёлтюрюу — джууаблы, магъаналы эмда, алай айтырыкъ эдим мен, таймаздан изленнб тургъан борчду.

Коммунизм ишлеуню уллу эмда кёб тюрлю ишлерин баджарыуда **ал башланнган партия организацияланы** магъаналары биринчи орунга чыгъады.

Бусагъатда КПСС-ни 414 минг ал башланнган, 457 минг цех партия организациясы, 618 мингден ас-

лам партия къаууму барды. Ара Комитет ол чыкланы ишлерии не къадар тири этерге кюрешгенди, тёбеннги партия органладан алагъа тохтаусуз эс бёлюннюгюн излегенди.

Ал башланнган партия организациялагъа администрацияны ишине къарауллукъ этерге эркинлик берилгенди. Ала аны не къадар толу эмда иги хайырландыргъанлары магъаналыды. Кадрланы, мюлк планланы толууларыны неда адамланы урунуу эмда турмуш болумларын игилендириуню юсюнден сёз бара эсе да, парторганизацияла, администрация излеген джолну тутуб турмай, ол терс этгени болса, принциплиликни танытыргъа керекдиле. Айтыргъа,— партия джолну джанлаусуз бардырыргъа керекди.

Мюлк ишлени, аны къой, мюлк джаны бла болмагъан ишлени баджаргъан заманда да, ведомстволу неда бюрократ тыйгъычла алкъын аз тюлдюле. Ол тыйгъычланы къоратыу бла министерствола бла ведомстволаны парткомларындан алгъа ким кюреширге керекди? Бютеукърал излемни сакълауда ала таукел эмда кечимсиз болургъа керекдиле.

Не къадар кёб башламчылыкъ, не къадар кёб принциплилик — съездни трибунасындан алагъа бу затланы теджерге излейме!

Джолдашла! Партия башчылыкъны магъанасы, аны юсюнден В. И. Ленин бир кере айтыб къоймагъанды, ол — адамланы сайлауду эмда толтурууну тинтиудю.

Отчет кёзюуде **башчылыкъ этген кадрланы асылулукъларын игилендириу, ишге салыу,** квалификацияларын ёсдюрюу джаны бла иги кесек иш баджарылгъанды.

XXV съездни оноуларына кёре, партия ишге халкъ мюлкню специалистлери таукел теджелгендиле. Бусагъатда союз республикаланы компартияларыны АК-ни, крайкомла бла обкомланы секретарларыны тёрт этиб ючюсюню, партияны шахар эмда район комитетлерини секретарларыны юч этиб экисини инженер-техника, экономика неда эл мюлк билимлери барды. Ол игиди. Алай а производстводан партия аппаратха келген специалистлени бир бёлеги, тыйыншлы политика сынамы болмай, партия органлагъа административ-мюлк джорукъну келтиргенин эсден чыгъарыргъа джарамаз.

Ол джолдашланы политика хазырлыкъларын ёсдюрюрге, **партия ишде сынам алыргъа** болушургъа керекди. Аны бла бирге, керти партия башчы болур ючюн, партия школда окъуу джетишиб къалмайды. Башчылыкъ этген партия ишге теджелген джолдашла, айтылыучусуча, урунганланы кёбчюлюгюню арасында бишиб, документледен тюл, энчи сынамларындан бизни къралны ишчилерини, эллилерини, интеллигенциясыны къалай джашагъанларын билирге, аланы джашаулары бла керекли затларын, излемлерин билирге керекдиле. Тамам аллай школну, джашауну школун, кёбчюлюкде ишлеуню практика школун, адетдеча, биз ишге теджерге хазырлагъан резервни бютеу коммунистлери ётерча этер ючюн кюреширге керекбиз.

Кадрланы ышаннгылы резервин къурау уллу магъаналы иш болгъанды, алайлай да къалады. Ол джаны бла халкъ мюлкге башчылыкъ этерик кадрланы хазырлагъан баш партия школла бла окъуу заведениелени ишлерин тюрлендириуню, аны ичинде джамагъат илмуланы Академиясы бла халкъ мюлкню Академиясын къурауну магъанасы уллу болгъанды. Озгъан джыллада партия окъуу заведениелени 32 минг адам бошагъанды. 240 мингден аслам партия, совет эмда идеология къуллукъчу курсланы бошагъанды.

Башчылыкъ этиу ишге — партия, совет, мюлк ишлеге тиширыуланы къошулууларыны юсюнден энчи айтыргъа керек болур, деб кёлюме келеди. Джууаблы къуллукълагъа тиширыуланы теджеуде мадарланы толу хайырландырылмагъаныны юсюнден айтыргъа керек болады. Аллай болумну тюзетирге керекди.

Отчет кёзюуде Ара Комитет **этилген бегимлени толууларын тинтиуге** эс бёлюуню ёсдюргенди. Ишни белгили бир бёлегине энчи джууаблылыкъ этген башчыланы ишлерин сюзюуню аслам бардырыб башлагъанбыз. Ол затха СССР-ни Министрлерини Советини, министерствола бла ведомстволаны, республикаланы, крайла бла областланы партия эмда совет органларыны эслери бёлдюрюлгенди. Партия эмда кърал джорукъну бузуугъа къаршчы кюрешни КПСС-ни АК-де партия контрольну Комитети бла

тёбеннги партия комиссиялары тири этгендиле. Этилгени, бютеулей айтсакъ, аз тюлдю. Алай а партия организацияланы иги кесегини ишинде толтурууну тинтиу эм учхара джер болгъанлай къалады.

Сёз ючюн, КПСС-ни АК-де талай союз министерствону коммунистлерини ишлерини юсюнден вопросха къарау ачыкълагъаннга кёре, мюлк джюрютюуде кемликлени кёбюсю контрольну кесгин системасы болмагъаны бла, башчылыкъ этиуню къагъыт джазыу стиль бла баргъаны бла байламлыды.

Не медет, бусагъатха дери бары да башчылыкъ этиуню искусствосу хар затны юсюнден директива буйрукъла джибериуде, аланы кёб этиуде болмагъанын, ол керти затны, ангылаб бошамагъандыла. Бегимни алгъандан сора, ол амалсыз болджалында толур ючюн кюреширге керекди. Контрольну бегитиу да анга болушургъа джораланады. Ол контроль да джанлаусуз эмда дженгил, башындан, тюбюнден да биргелей барыргъа керекди.

Башчылыкъ этиуню стили бла методу — бютеу партиягъа, бютеу халкъгъа магъаналы вопросду. Аны унутмау, кюн сайын эмда хар затда ленинчи мардаланы башчылыкъгъа тутуу — партия башчыны къайсы бирини да амалсыз борчуду.

2. ПАРТИЯНЫ ИЧ ДЖАШАУУНУ ВОПРОСЛАРЫ

Джолдашла! Партияны XXVI съездине хазырланыуну башлай, Ара Комитет бютеу коммунистлеге чакъырыуун айтхан эди: **отчет-сайлау кампанияны,** съездге АК-ни проектин сюзюуню творчестволу, самокритикалы халда, коммунистлени къайгъылы этген, джашау бла кесгин байламлы вопрослагъа не къадар джууукъ халда бардырыргъа.

Партияны члени джыйылыугъа, белгили бир заманны олтуруб, сынгар алгъаракъдан белгиленнген ораторлагъа тынгылар ючюн келе эсе, партия организацияны иши керти хайырлы боллукъ тюлдю. Партия джыйылыу, къайсы партия комитетни да пленумуча, хар ким да къайгъыргъан бютеу вопросла терен, магъаналы сюзюлген джерди. Иги да дейсе, съездге хазырланыуну тамам ол халда барыууну магъанасы артыкъ да уллу эди.

Отчёт-сайлау кампанияны барыуу кёргюздю: бизни партияны членлери Ара Комитетни чакъырыуун эшитдиле, аны джакъладыла. Отчёт-сайлау джыйылыула кёб джерде уллу тирилик халда ётгендиле. Ал башланнган, цех парторганизациялада эмда партия къауумлада алагъа коммунистлени 96 проценти къошулгъанды. Преиялада он миллион чакълы адам сёлешгенди.

Ол сёлешиуледен коммунистле кеслерини ишлери ючюн, партия бла къралда бола тургъан хар зат ючюн джууаблылыкъларын сезгенлери танылады. Джыйылыулагъа, конференциялагъа эмда съездлеге къошулгъанла сайланнган партия органланы ишлерине излемли къарагъандыла. Ала джетишмеген затланы эмда кемликлени хыртлагъандыла. Кёб магъаналы оюм да айтылгъанды.

Ма олду, джолдашла, партияны коллективли оюму. (Аплодисментле.) Олду партияны бирикген излеми, коммунистлени Ара Комитетни тёгерегинде бирикмекликлерин кёргюзген зат. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Коммунист партияны джашауну бузулмазлыкъ джоругъу **демократиялы централизмди.** Ол а, айтыргъа, аралыкъ бла хар джерни, партияны башчылыкъ этген органлары бла партия кёбчюлюкню къысха байламлылыгъын излейди. Ол эки джанына да бирча байламлылыкъды.

Урунганланы письмолары бла предложениелери партия бла халкъны кёбчюлюгюню байламлылыгъыны эм онглу магъанасы болгъан мадарыды. Партиягъа чексиз ышана, ала анга джамагъат джашауну, урууу бла турмушну эм джууаблы вопросларыны юсюнден таза джюрекден джазадыла, кеслерини оюмларын эмда къайгъырыуларын ачыкъ айтадыла, алкъын тюбеген кемликлени айгъакълайдыла. Письмола бла ишлеуге, алагъа заманында эс бёлюуге Ара Комитет уллу магъана береди. Отчет кёзюуде ол иш иги огъуна игиленнгенди, ол затха АК-ни аппаратында письмо бёлюм къуралгъаны танг себеб бергенди.

Письмоланы юсюнден сагъыш эте, — ала уа кюн сайын КПСС-ни АК-не минг бла джарым чакълы келедиле, — бу затны юсюнден айтмай къоялмайма.

Аланы иги кесеги, — не медет, хар джерде джиберилген кемликлени кёргюзюмю. Урунгганла кёлтюрген вопросланы къайсы бири да предприятиелени башчылары, район эмда шахар организацияла этерге боллукъ эмда этерге борчлу вопросладыла. Урунгганланы письмоларына, тилеклерине эмда тарыгъыуларына къайгъырыб, тамам эс бёлюб къарауну хар партия къуллукъчу, хар башчы халкъны аллында, партияны аллында энчи борчуна санаргъа керекди. (Аплодисментле.)

Чертеме: ачыкъ, тюз письмогъа. Тюрлю-тюрлю аноним ётюрюклени юсюнден а партия оюм белгилиди: аллайлагъа бизни джашауда орун болмазгъа керекди! (Аплодисментле.) Тюз, керти критиканы айтханла кеслерини бетлерин джашырыргъа керек тюлдюле. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Партияны демократ джашауну бёлюнмезлик элементи — **ич партия информацияды.** КПСС-ни Ара Комитети тёбеннги партия органлагъа, коммунистлеге ич эмда тыш политиканы вопросларыны, къурау эмда идеология ишни юсюнден толу эмда терк информация бергенлей тургъанды. Аны бла бирге, КПСС-ни АК, бютеу комитетле ал башланнган партия организацияланы информацияларын тири хайырландырыб башлагъандыла. Ол джамагъат оюмну эсебге алыргъа, хар джердеги болумну не къадар толу билирге мадар береди.

Уллу магъаналы иш — бютеу совет адамланы партияны джашауу бла шагърей этиудю. Партия организацияланы ишлерин баямлау — партия бла кёбчюлюкню байламлылыгъын бегитиуню кючлю мадарыды. Ол джаны бла бизде кёб зат этиледи, алай а бир къауум затны игилендирирге боллукъ болур.

КПСС-ни XXV съездини оноулары **партияда критика бла самокритиканы** мындан ары да иги этерге мадар бергендиле. Ол иги тенденцияны мындан ары да не къадар терен этерге, бютеу партия организациялада самокритиканы, кемликлеге тёзюмсюзлюкню бегитирге керекди.

Критика ючюн джол бермеуню не тюрлю дыгаласына да керти таукел джууаб берирге керекди. Ол вопросну юсюнден бизни позициябыз партияны Ус-

тавында кесгин белгиленнгенди. Ол зат СССР-ни Конституциясында да кёргюзюлгенди. Критиканы тыяргъа излегенлеге не аз да тёзюмлюлюк этмезге — алайды партия эмда къарал законну излеми! (Аплодисментле.)

3. ПАРТИЯНЫ ИДЕОЛОГИЯ ПОЛИТИКА-ЮРЕТИУ ИШИ

Джолдашла! Биз джашагъан эмда ишлеген болум арт кёзюуде иги огъуна тюрленнгенди. Совет адам да башха болгъанды. Аны билими бай болгъанды, эрудициясы ёсгенди, тин излемлери иги огъуна кёлтюрюлгендиле.

Аны бла бирге, бизни идеология къуллукъчулада болгъан мадарланы арсеналы да ёсгенди. Хар кюнлюк информацияны ышаннгылы джолу — газетле бла журналланы 380 миллион экземплярыды. Кюн сайын бизни къралда 75 миллион телевизион экран джарыйды. Ол а он миллионла бла юйдегилеге кюн сайын партия политиканы юсюнден керекли затны ангыларгъа, джангы билим алыргъа, акъыл эмда тин джаны бла байынырргъа мадар береди.

Бирси джанындан, класс джауланы пропаганда мадарларыны тирилиги ёсгенди, совет адамланы ангыларын бузар джанындан дыгаласлары кёлтюрюлгенди.

Ол джангы затла эмда болум толуслу бла эсебге алынамыдыла? Бизни пропаганданы уллу мадарлары толусу бла хайырландырыламыдыла? Ол соруугъа къуру бир джууаб берирге боллукъду: огъай, алкъын толусу бла тюл.

Аны эсге ала, партияны Ара Комитети **идеология, политика-юретиу ишни игилендириуню борчларын** джарашдыргъанды. Ала КПСС-ни АК-ни 1979 джыл апрелни 26-да алгъан бегиминде белгиленнгендиле. Ол узакъ болджалгъа джораланнган документди.

Кертисинде, идеология ишни кёб участогу бла сферасын джангыдан джарашдырыуну юсюнден барады сёз, — алайды, мен джангылыб айтмайма, — джангыдан джарашдырыуну юсюнден. Аны магъанасы бусагъат кёзюуге не къадар келишиулю, фор-

малары уа совет адамланы эндиги излемлерине тыйыншлы болурча этер ючюн кюреширге керекди.

Пропаганда къыйын темаладан джанламазча, къыйын соруула дегенлерине тнерге къоркъмазча этиуню магъанасы бек уллуду. Бизни партияны политикасы ачыкъды. Биз совет адамла салгъан къаллай соруугъа да джууаб берирге хазырбыз. Биз алагъа джууаб бермесек, бизни къралны джаулары, социализмге кир джагъар ючюн, аны бла хайырланныкъларын эсде тута, ол затны таукел этерге керекди.

Энтда бир затны юсюнден. Бютеу идея-юретиу иш, штамп айтыула эмда хазыр формулаланы стандарт джыйымы болмай, ачыкъ эмда сейир халда барыргъа керекди. Совет адам — ол билимли, культуралы адамды. Аны бла, джашау эмда керти фактла бла байламлы тюл, оюмсуз, казна тил бла сёлешиб башласала, ол телевизорну неда радиону тохтатады, газетни бир джанына салады.

Бизни партия уллу ышанмакълыкъ кёзден къарайды совет журналистлени кёб мингли отрядына, аланы къыйын ишлерине уллу багъа береди. Ол себебден бизни кёбчюлюк информация бла пропаганданы мадарлары партия эмда бютеухалкъ джамагъат оюмну керти трибунасы болурун излейбиз. Газетде неда журналда хар статьягъа, телевидение эмда радио бла хар бериуге къуру фактланы тюзюнлей эмда дженгил бериллигин тюл, аланы терен анализин, толу ангылашынырын сакълагъан адамла бла деменгили ушакъгъача къараргъа керекди. Совет журналистле, бизни басманы кёб миллионлу активи бла бирге, партия журналистиканы ленинчи принциплерин эмда традицияларын башчылыкъгъа тутуб, хар заманда да уллу джамагъат тириликни эмда джууаблылыкъны кёргюзюрюклерине ышанабыз биз! (А п л о д и с м е н т л е.)

Адамланы уллу къаумуна — коммунистлеге эмда партияда болмагъанлагъа — партияны оюмун халкъгъа элтгенлеге, аны политикасын ангылатханлагъа разылыкъ сёз. Ала — лекторла бла пропагандистле, агитаторла бла докладчыладыла. Аланы ишлери, адетдеча, кеси разылыкъларыны, энчи за-

манларын хайырландырыуну тамалында къуралады. Ала халкъгъа хайырлы эмда керекли ишни этедиле. Алагъа уллу разылыкъ! (Аплодисментле.)

Аны бла бирге, былайда да барды сагъыш этерге керекли затла. Кёбчюлюк-политика ишни формалары асыры суууб къалгъан болурламы? Адамла тыйыншлысыча хазыр болмагъан, окъуулары аз болгъан заман бир иш эди. Бусагъатдагъы совет адам бла сёлешиу а башха ишди. Ол затны юсюнден сагъыш этерге, иги терен сагъыш этерге да керек болур, бир ажымсыз. Ким къалай болса да, идеология къуллукъчула джангылыкъны эм иги сезе билирге керекдиле.

Отчет кёзюуде **партия окъуугъа** уллу эс бёлюннгенди.

Партия окъууну системасында 23 миллион чакълы адам окъуйду. Хар къайда да бирча бардырылгъан политика кюнню системасы джашаугъа сингнгенди. Алчы сынамгъа юрениуге, юретиу ишде творчествону излемге аталгъан эдиле арт джыллада Москвада, Ленинград бла Челябинскеде бардырылгъан бютеусоюз илму-практика конференцияла. Ол ишни мындан ары да тири бардырыргъа онг бергенди идеология къуллукъчуланы 1979 джыл октябрда болгъан Бютеусоюз кенгеши.

Бир къауум производство коллективде партия окъууну творчествону къурауну юлгюлери бардыла бизде,— айтыргъа, Москваны, Ленинградны, Свердловскени, Донбассны коллективлеринде. Джамагъат эмда табигъат илмуланы методология проблемаларындан семинарланы къурауда Новосибирскдеги илму аралыкъны сынамына уллу багъа берилгенди.

Партия окъууда баш иш, бир ажымсыз, аны хайырындады. Не этерге излейбиз биз? Партияны политикасы кёбчюлюкню ишине къошулурун, партия окъуу адамланы юретирин, В. И. Ленинни сёзлери бла айтсакъ, «коммунизмни керти излемича этерге»[1] излейбиз биз. (Аплодисментле.) Башхача айтсакъ, партияны идея-теория, политика-юретиу, къурау эмда мюлк ишин бирикдириуню юсюнден бара-

---

[1] *Ленин В И.* Чыгъ. толу джыйымы, 41 т.. 302 бет.

ды сёз. Алайды бизни муратыбыз. Алай а иш къалайда да, къачан да алай болуб бармайды.

Бусагъатха дери партия окъууну школлары бла семинарларыны иги кесегинде теория джаны бла хазырлау адамланы эслерин бёлдюрген кёзюулю джамагъат эмда производство проблемаланы джашауда бардырыу бла къысха байламлы болуб бошамагъанды. Тынгылаучуланы теорияны окъуугъа талпымакълыкъларын тюшюрген формализм бла школярство эндиге дери да къоратылмагъандыла.

Семинарлагъа джюрюгенлени санын ёсдюрюу бла айырыб кюрешмей, ишни окъутууну, эм алгъа коммунистлени окъутууну асыулулугъун игилендириуге таукел бурургъа керек болур. Пропагандист кадрланы сайлаугъа, хазырлаугъа эмда заманында аланы хапарлы этиуге тамамлы къаралмай, ол борчну толтурургъа болмаз.

Пропагандист партия окъууну системасында баш фигурады. Ол себебден семинарланы, политшколланы, университетлени къаллай боллукълары аны кеси бла байламлыдыла: ала бир кёзюуде эрикгенлик аулаб тургъан, белгили сагъатланы «чыдаб» джанларча джермидиле, огъесе башха тюрлюмю, къалайда да бютеу партия оюм бла сёзню керти аралыгъымы, боллукъдула. Партияны идеология, пропаганда активи бла байламлыды адамланы партия окъуугъа къарагъанлары. Адамла анга кеслери талпыргъа керекдиле, партияны теориясы бла практикасыны кёзюулю проблемаларын сюзер, хар кимни да эсин бёлдюрген соруулагъа джууаб алыр, кесини идеятеория билимин аслам этер ючюн.

Кёбчюлюкню марксист-ленинчи билимин мындан ары да ёсдюрюу бла юретиуде, коммунист къурулушну борчларын толтурууда аланы творчество тириликлерин кёлтюрюуде партияны идеология, пропаганда активине баш магъаналы орун бериледи.

Джолдашла! Марксист-ленинчи партия кесини магъанасын толтураллыкъ тюлдю, ол бола тургъан затланы ангылаугъа, джашауда джангы явлениени джорукълаугъа, **марксист-ленинчи теорияны творчестволу ёсдюрюуге** тыйыншлы эс бёлюб турмаса. Биз аны хаман да эм уллу магъаналы борчха санагъанбыз, отчет кёзюуде да аны баржарыуугъа уллу эс бёлгенбиз.

XXV съездден сора партияны теория хазнасына талай уллу магъаналы иш бла оюм къошулгъанды. Теория джаны бла этилген затладан эм алгъа ёсюмлю социализмни концепсиясыны джарашдырылгъанын айтыргъа керекди. Ол концепциягъа таяна, партия бизни программалы муратларыбызны джашауда толтурууну джоллары бла болджалларын кесгин ачыкълагъанды эмда конкретли этгенди, узакъ болджаллы историялы заманнга стратегия бла тактиканы белгилегенди.

Партия документледе эмда арт джыллада бардырылгъан илму тинтиуледе ёсюмлю социализмни хар не джаны да ачыкъланады. Дуния социализмни сынамына анализ берген, дуния революцион процессни законларын ачыкълагъан ишле джазылгъандыла. Халкъла арасы ишчи къозгъалыуну, капитализмни бютеулей кризисини бусагъатдагъы кёзюуюню эмда кърал-монополия капитализмни ёсюмюню историясын тинтиуледе иги ишле бардыла. Бюгюннгю халкъла арасы байламлыкъны тинтиуде магъаналы атламла этилгендиле.

Айтыргъа, уллу иш этилгенди, анга да тыйыншлы багъа берилирге керекди. Алай а джамагъат илмулада хар зат да разы этиб къоймайды. Алкъын схоластика теориягъа тартмакълыкъ, аны юсюнден XXV съездде да айтылгъанды, къуруб бошамагъанды. Философла, джашауда болгъан джангы затланы тинтерни орнуна, бир-бирде белгили болуб тургъанны айыртыуну сайлайдыла. Социализмни политика экономиясында кеслерини баджарылырларын сакълаб тургъан проблемала да аз тюлдюле. Илму-техника революция чыгъаргъан социал тюрлениуле бусагъатдан эсе аслам эс бёлюнюрюн излейдиле. Джамагъатны политика джашауунда бола тургъан затлагъа терен эмда таукел анализ этерге керекди. Джамагъат оюмну тинтиу алкъын къарыусузду. Бу затла эс бёлюнюрге керекли ишлени сынгар бир бёлегидиле.

Джолдашла! Ара Комитет съездде сюзерге энтда бир уллу бютеупартия магъанасы болгъан ишни салыргъа кереклиге санайды.

Отчет кёзюуде къралда бютеу тюрлениуле, халкъла арасы аренада бизни бютеу акцияларыбыз партияны программалы оноуларына кёре бардырылгъан-

дыла. КПСС-ни бусагъатда джюрютюлген Программасы джамагъат ёсюмню законларын бютеулей тюз ачыкълайды. Алай а ол къабыл этилгенли джыйырма джылдан атлады.

Ол кёзюуде СССР-де социалист эмда коммунист къурулушну уллу сынамы джыйышдырылгъанды. Коммунизмге бизни джюрюшюбюз ёсюмлю социалист джамагъатны юсю бла баргъанына ишексиз шагъатлыкъ этеди ол сынам. Ол, чертилгенича, коммунист формацияны къурауда амалсыз керекли, законлу эмда историялы узун болджаллы кёзюудю. Партия арт джыллада аллай оюмну этгенди эмда джарашдыргъанды, аны да, сёзсюз, тыйыншлысыча партия Программада кёргюзюрге керекди.

Бизни экономиканы структурасында болгъан тюрлениулени Программада ачыкъ кёргюзюрге кёб болджаллы борчланы чертерге эмда белгилерге керек боллугъу хакъды.

Кертиди, Программа къуру баш принципленн бегитеди деген ленинчи оюм бла къараргъа керекбиз, анда частностланы юсюнден айтыргъа мадар джокъду, керек да тюлдю.

Халкъла арасы аренада да кёб джангы, принципли магъаналы зат бла процесс болгъанды.

Социалист дунияда — ол къарнаш къралланы тохтаусуз джууукъалашыуларыды, экономика интеграцияны ёсюмюдю. Социалист къралланы ёсюм джолларында тюбеген къыйын затладан оюм этерге кереклиси хакъды.

Империализмни колониалы системасыны къурутулгъаныча, онла бла джаш къралланы, — аланы кёбюсю ёсюмню социалист джолун сайлагъанды, — дуния аренада ёсюб баргъан политика магъаналарыча, халкъла арасы джашауда аллай принципли магъаналы ишлени кёргюзюрге керекди партия Программада.

Капитализмни дуниясында бола тургъан бир белек джангы тюрлениуню, аны ичинде капитализмни бусагъат кёзюудеги бютеулей кризисини башхалыгъын, аскер-промышленность комплексни, къралла арасы корпорацияланы магъаналарыны дженгил ёсгенин да толу оюмларгъа кереклиси хакъды..

Рахатлыкъ ючюн, халкъла арасы тикликни джумушатыр ючюн кюрешде бизни партия уллу сынам

джыйышдыргъанды. Аны себеби бла рахатлыкъ халда джашауну теориясы бла практикасы бай болгъанды.

Бютеу айтылгъан затны эсге ала, **бусагъатда джюрютюлген Программагъа тюрлениуле эмда къошакъла этерге керек болур. Аллай оюм съездни делегатларындан джакълыкъ табса, Ара Комитетге КПСС-ни Программасыны джангы редакциясын хазырларгъа аманат этерге боллукъ эди.** (Кёбге баргъан аплодисментле.)

* * *

Джолдашла! Заман бек дженгил барады. Бу съездде биз партияны планларын, къралны онбиринчи бешджыллыкъгъа планларын сюзерге эмда андан да арлакъгъа—1990 джылгъа дери да къараргъа керекбиз. Биз бюгюнледе къаллай оноу этсек, кёбюсюне джыйырманчы ёмюрню аягъына, ючюнчю мингджыллыкъны аллында бизни Ата джуртубузну тюрсюню анга кёре боллукъду.

Джыйырманчы ёмюр аны аллында болгъан джюзджыллыкъланы къайсы биринден да кёб тюрлениу келтиргенди биргесине. Ол тюрлениулеге бир джангыз кърал да Совет Социалист Республикаланы Союзундан — Уллу Октябрны Джуртундан, хорлагъан социализмни биринчи къралындан уллу юлюш къошмагъанды. (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.) Ма джетинчи онджыллыкъ барады хорланмазлыкъ ленинчи байракъ аны джолун джарытыб тургъанлы! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Кесини юсюнде, къаллай халда болса да, социализмни юлгюсюн сынамагъан кърал неда къралланы къаууму, идея неда политика оюм джокъду. Алайды джыйырманчы ёмюрню ахырыны кертилиги.

Джангы джашау къыйын тууады. Къыйынды, бирбирледе уа азаблыды социал прогрессни джолу. Алай а аны ючюн онглудула, аны ючюн кенгдиле социалист джамагъатны джетишимлери, аны ючюн уллудула аны ишлегенле бла сакълагъанланы джигитликлери.

Бизни Коммунист партиягъа, бизге, совет коммунистлеге, сукъланырча магъана — джашауну социалист тюрлендириуню эм аллында туруу магъана тюш-

генди. Бизге рахатлыкъны сакъларгъа сыйлы борч тюшгенди. (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Уллуду бизни нюзюрюбюз — коммунизм. Хар урунуу джетишим, джигер ишлеуню хар джылы, хар бешджыллыкъ бизни ол муратха джуукъалашдырады. Ол кёзден къараб багъа береди партия эндиги бешджыллыкъгъа да. Этилир ишибиз кёбдю. Уллу, къыйын ишлени этерге керекбиз, Алай а биз аланы этерикбиз, ажымсыз этерикбиз. (Кючлю, кёбге баргъан аплодисментле.)

Алайды да, совет адамла тамблагъы кюнлерине ышаннгылы къарайдыла. Алай а аладагъы оптимизм — джазыу эрке ёсдюргенлени уллу кёллююклери тюлдю. Бизни халкъ биледи: анда болгъан не зат да аны энчи къыйыны бла этилгенди, аны энчи къаны бла сакъланнганды. Биз урунууну кючюне ийнаннганыбыз ючюн оптимистлебиз. Кесибизни къралыбызгъа, кесибизни халкъыбызгъа ийнаннганыбыз ючюн. Кесибизни партиябызгъа ийнаннганыбыз ючюн оптимистлебиз биз, билебиз: ол кёргюзген джол — ол сынгар тюз джолду! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Сый эмда махтау Совет Союзну Коммунист партиясына — коммунизмни ишлегенлени партиясына! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Мындан ары да бегисин эмда джашнасын бизни уллу Ата джуртубуз — Совет Социалист Республикаланы Союзу! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Джашасын рахатлыкъ! (Кёбге баргъан аплодисментле.)

Джашасын коммунизм! (Залдагъыла Л. И. Брежнев джолдашны тамамлау сёзлерине кючлю, кёбге баргъан овациялаблатюбейдиле. Бары да ёрге турадыла. Съездлени Къаласыны залында тауушла эшитиледиле: «Совет Союзну Коммунист партиясыны ленинчи Ара Комитетине махтау!», «Совет Союзну Коммунист партиясы джашасын!», «Уллу совет халкъгъа махтау!», «КПСС бла совет халкъны бузулмазлыкъ бирлиги джашасын!»)

БАШЛАРЫ

I. КПСС-ни ХАЛКЪЛА АРАСЫ ПОЛИТИКАСЫНЫ ЮСЮНДЕН 6

1. Дуния социалист система ёсгени, социализмни къралларыны бирге ишлеулери 6
2. Азат болгъан къралла бла иш джюрютюулени ёсдюрюу 16
3. КПСС эмда дуния коммунист къозгъалыу 21
4. Капиталист къралла бла иш джюрютюу. Агрессияны кючлерине къаршчылыкъ. Рахатлыкъ бла иш джюрютюулени политикасы 27
5. Рахатлыкъны бегитирге, джумушатыуну кенгертирге, къызыу саутланыучу тохтатыргъа 37

II ЕСЮМЛЮ СОЦИАЛИЗМНИ КЁЗЮУЮНДЕ КПСС-ни ЭКОНОМИКА ПОЛИТИКАСЫ 45

1. СССР-ни 70-чи джыллада эмда онунчу бешджыллыкъда экономика ёсюмюню баш эсеблери 45
2. 80-чи джылла бла онбиринчи бешджыллыкъда актуал проблемала 53

80-чи джылланы энчи шартлары эмда онбиринчи бешджыллыкъны баш борчу 54

Производство потенциалны толу, файдалы хайырландырыргъа 58

Халкъ мюлкню бютеу санагъатларын илму бла техниканы алчы чеклерине чыгъарыргъа 61

Халкъны джашау болумун кёлтюрюуню баш джоллары 64

Экономика башчылыкъ этиуню джорукъларын игилендирирге 71

III. СОВЕТ ДЖАМАГЪАТНЫ СОЦИАЛ-ПОЛИТИКА ЭМДА ТИН ЁСЮМЮ ЭМДА ПАРТИЯНЫ БОРЧЛАРЫ . . . 75

1. Социал-класс структура бла миллет келишиулени ёсюулери 75
2. Джашауну социалист халисини материал эмда тин тамалларын бегитиу, джангы адамны бегитиу 83
3. СССР-ни Конституциясы эмда совет политика системаны андан ары ёсдюрюу 93

IV. ПАРТИЯ — СОВЕТ ХАЛКЪНЫ АВАНГАРДЫ 99

1. Партия башчылыкъны джорукъларын игилендириу . . 100
2. Партияны ич джашауну вопрослары 106
3. Партияны идеология политика-юретиу иши 109

Леонид Ильич

БРЕЖНЕВ

ОТЧЕТНЫЙ ДОКЛАД ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КПСС XXVI СЪЕЗДУ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА И ОЧЕРЕДНЫЕ ЗАДАЧИ ПАРТИИ В ОБЛАСТИ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ

23 февраля 1981 года

На карачаевском языке

Ответственные за выпуск

Р. С.-Б. Лайпанов, М. Х. Блимготов

Сдано в набор 02.04.81. Подписано в печать 18.05.81.
Формат 84x108 1/32. Бумага типографская № 1.
Гарнитура литературная. Печать высокая.
Усл. печ. л. 6,3. Учетно-изд. л. 6. Тираж 2300 экз.
Заказ № 1898. Цена 20 коп.

Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного издательства. 357100, Черкесск, пл. Кирова, Дом печати
Карачаево-Черкесская укрупненная типография,
357100, Черкесск, Первомайская, 47.

Брежнев Л. И.

Б87

Отчетный доклад Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики. 23 февраля 1981 г. Карачаево-Черкесское отделение Ставропольского книжного изд., 1981.

66.61(2)273

118 с.

Б $\frac{10202}{М\ 159(03)-81}$ без объявл.

20 к.